

MYSİA BÖLGESİ'NDE KYBELE KÜLTÜ

Tuba AYDIN

**Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. Korkmaz MERAL
2015
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

Tuba AYDIN

MYSİA BÖLGESİ'NDE KYBELE KÜLTÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Korkmaz MERAL**

ERZURUM - 2015

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

04 /06 /2015

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Mysia Bölgesi'nde Kybele Kültü" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

04.06.2015

Tuba AYDIN

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Korkmaz MERAL danışmanlığında, Tuba AYDIN tarafından hazırlanan bu çalışma 04 / 06 / 2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Arkeoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Korkmaz MERAL

İmza: *[Signature]*

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU

İmza: *[Signature]*

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Halim KORUCU

İmza: *[Signature]*

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
HARİTALAR VE ÇİZİM DİZİNİ	VI
RESİMLER DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANA TANRIÇA İNANCI.....	2
-------------------------	---

İKİNCİ BÖLÜM

ANA TANRIÇA KYBELE

2.1. MİTOLOJİSİ	9
2.2. ADININ KÖKENİ.....	11
2.3. DİNSEL TÖRENLERİ.....	14
2.4. TAPINIM ALANLARI.....	19

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KYBELE-ATTİS MİTOLOJİSİ

3.1. ATTİS'İN DOĞUŞU VE KYBELE ATTİS İLİŞKİSİ	29
3.2. KYBELE-ATTİS BİRLİKTELİĞİ VE ATTİS'İN ÖLÜMÜ	33

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MYSİA BÖLGESİNDE KYBELE KÜLTÜ

4.1. PERGAMON (BERGAMA)	40
4.2. DASKYLEİON.....	47
4.3. MİLETOPOLİS	48
4.4. KYZİKOS	49
4.5. EĞRİDERE KYBELE AÇIKHAVA TAPINIM ALANI.....	53

SONUÇ.....	62
KAYNAKÇA	65
EKLER.....	74
EK 1. HARİTALAR.....	74
EK 2. ÇİZİM	78
EK 3. RESİMLER.....	79
ÖZGEÇMİŞ.....	121

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
MYSİA BÖLGESİ'NDE KYBELE KÜLTÜ**Tuba AYDIN****Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Korkmaz MERAL****2015, 121 Sayfa****Jüri: Yrd. Doç. Dr. Korkmaz MERAL (Danışman)**
Prof. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Halim KORUCU

“Mysia Bölgesi’nde Kybele Kültü” üzerine yapılan bu çalışmada öncelikle tarih öncesi dönemden günümüze kadar gelen Anadolu’nun en önemli ve en eski tanrıçası olan Kybele belirli ana başlıklar altında anlatılmaya çalışılmıştır. Bu başlıklar Ana tanrıça inancı, Ana tanrıça Kybele, mitolojisi, adının kökeni, dinsel törenleri, tapınım alanları, Attis’in doğuşu Kybele-Attis ilişkisi, Kybele-Attis birlikteliği ve Attis’in ölümü şeklinde oluşturulmuştur.

Daha sonra ana tanrıça Kybele’nin Anadolu’daki belli başlı kült merkezlerinden biri olan Mysia Bölgesi’nde Pergamon, Daskyleion, Miletopolis, Kyzikos ve Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı başlıkları altında Kybele kültüne değinilmiştir. Yeni bir kült alanı olan Eğridere’deki açık hava tapınım alanının da incelemesi yapıp, benzer örnekler ışığında değerlendirilmiştir. Anadolu’nun birçok yerinde kutsal alanı bulunan Kybele’nin bu kutsal alanlarına bir yenisini olan Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı eklenmiş ve bilim dünyasına kazandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kybele, Attis, Mysia, Kyzikos, Eğridere, Kült

ABSTRACT

MASTER THESIS

KYBELE CULT IN MYSIA REGION

Tuba AYDIN

Advisor: Assist. Prof. Dr. Korkmaz MERAL

2015, Pages: 121

**Jury: Assist. Prof. Dr. Korkmaz MERAL (Advisor)
Prof. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU
Assist. Prof. Dr. Halim KORUCU**

In this study, on “Kybele Culture in Mysia Region”, firstly Kybele, one of the oldest and most important goddesses of Anatolia, is introduced under certain titles. These titles are Mother Goddess Belief, Mother Goddess Kybele, her mythology, origin of her name, rituals, temple, Attis’ birth, Kybele-Attis relationship, Kybele-Attis company, and Attis’ death.

Later on, Kybele cult is dealt under titles of Pergamon, Daskyleion, Miletropolis, Kyzikos and Eğridere Kybele Open Air Temples in Mysia Region, one of the cult centres of Kybele in Anatolia. Analysis of open air temple in Eğridere has been carried out and evaluated under the light of similar examples. Eğridere Kybele Open Air museum has been added to Kybele’s sacred places and brought in the science world.

Keywords: Kybele, Attis, Mysia, Kyzikos, Eğridere, Cult

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz.	: Bakınız
cm	: Santimetre
Çev.	: Çeviren
Dn.	: Dipnot
Ed.	: Editör
km	: Kilometre
m	: Metre
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
s.	: Sayfa
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı

HARİTALAR VE ÇİZİM DİZİNİ

Harita 1. Anadolu’da Ana Tanrıça İle İlgili Buluntuların Yoğun Olduğu Yerleşim Merkezleri	74
Harita 2. Antikçağ Anadolu Uygarlıkları	75
Harita 3. Kybele Tapınım Alanları	76
Harita 4. Kapıdağı Yarımadası	77
Çizim 1. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanının Çizimi	78

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1-2. Ana Tanrıça Heykelciği, Çatalhöyük.....	79
Resim 3. Ana Tanrıça Heykelciği, Hacılar.....	80
Resim 4. Kızların Mağarası Duvar Resmi, Van.....	80
Resim 5. Kızların Mağarası Duvar Resmi, Van.....	81
Resim 6. Ana Tanrıça Heykelciği, Canhasan.....	81
Resim 7. Ana Tanrıça Heykelciği, Hacılar.....	82
Resim 8. Ana Tanrıça Heykelciği, İkiztepe.....	82
Resim 9. Tanrıça Kubaba Kabartması, Kargamış.....	83
Resim 10. Attis Başı.....	83
Resim 11. Ana Tanrıça Heykelciği, Çatalhöyük.....	84
Resim 12. Ana Tanrıça Heykelciği, Hacılar.....	84
Resim 13. Bir Taurobolium Sahnesi.....	85
Resim 14. Kybele Tapınağına Ait Plan, Pessinus.....	86
Resim 15. Tahtta Oturan Kybele Heykelciği, Gordion.....	86
Resim 16. Midas Anıtı.....	87
Resim 17. Bahşayış Anıtı.....	88
Resim 18. Aslantaş Anıtı.....	89
Resim 19. Bitmemiş Anıt.....	89
Resim 20. Areyastis/Arezastis Anıtı.....	90
Resim 21. Aslankaya Anıtı.....	91
Resim 22. Maltaş/Malkaya Anıtı.....	91
Resim 23. Spil Dağı Kybele Tasviri.....	92
Resim 24. Nişler, Değirmenli Tepe Kutsal Alanı, Phokaia.....	92
Resim 25. Değirmenli Tepe Kutsal Alanı, Phokaia.....	93
Resim 26. Tanrıça Kybele Kutsal Alanı, Ephesos (Panayır Dağı) (Mihraplık).....	93
Resim 27. Adak Kabartması, Ephesos.....	94
Resim 28. Kapıkaya Kutsal Alanı, Pergamon.....	94
Resim 29. Mamurtkale'den Bir Çizim Örneği.....	95
Resim 30. Labraunda Açık Hava Kutsal Alanı.....	95
Resim 31. Kybele Heykelciği, Troia.....	96
Resim 32. Kybele Heykelciği, Daskyleion.....	96

Resim 33. Kybele Heykelciği, Daskyleion.....	97
Resim 34. Adak Kabartması, Kyzikos.....	97
Resim 35. Attis'in Ölümü.....	98
Resim 36. Meter Heykelciği, Pergamon.....	98
Resim 37. Kybele Heykelciği, Mamurtkale, Pergamon	99
Resim 38. Kybele Heykelciği, Mamurtkale, Pergamon	99
Resim 39. Mermer Meter Heykeli, Pergamon.....	100
Resim 40. Meter Tapınağı, Mamurtkale, Pergamon.....	100
Resim 41. Tapınak Arşitrav'ındaki Yazıt.....	101
Resim 42. Kırık Kap Parçası, Mamurtkale.....	101
Resim 43. Kapıkaya, Pergamon	102
Resim 44. Kybele Tapınağı Temel Kalıntıları, Daskyleion	103
Resim 45. Kybele Tapınak Modeli, Daskyleion.....	103
Resim 46. Kybele Tapınağı Kült Kanalı, Daskyleion	104
Resim 47. Kybele Heykelciği, Daskyleion Kybele Tapınağı	104
Resim 48. Adak Levhası, Miletopolis	105
Resim 49. Meter Adak Kabartması, Kyzikos	106
Resim 50. Attis	106
Resim 51. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı Genel Görünüm	107
Resim 52. Tapınım Alanının Denize Olan Uzaklığı.....	107
Resim 53. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanının Kuzeybatıdan Görünümü ...	108
Resim 54. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanının Kuzeyden Görünümü	108
Resim 55. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanının Kuzeyden Görünümü	109
Resim 56. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanının Doğudan Görünümü	109
Resim 57. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı Doğu Tarafındaki Tahribat.....	110
Resim 58. Doğuda Kaçak Kazıcılar Tarafından Açılan Çukur	110
Resim 59. Açık hava Tapınım Alanının Doğu Tarafındaki Tahribat	111
Resim 60. Güney Yöndeki Üst Basamağın Arkasındaki Kaçak Kazı Çukuru	111
Resim 61. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanındaki Kenet Yuvaları.....	112
Resim 62. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanındaki Tahribat İzleri	113
Resim 63. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanının Basamaklarında Sonradan Açılan Delikler	113

Resim 64. Phryg Sunağı, Kalehisar	114
Resim 65. Kybele, Ankara-Bahçelievler'den	114
Resim 66. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı Yeniden Kurma Denemesi	115
Resim 67. Kybele Heykelleri.....	116
Resim 68. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı Kenet Yuvası	117
Resim 69. Kybele Liman Kutsal Alanı, Phokaia.....	117
Resim 70. Eğridere'deki Sarp Kayalıkların Genel Görünümü	118
Resim 71. Anıtsal Basamaklı Kaya Sunağı, Midas Kenti	118
Resim 72. İdollü Basamaklı Sunak, Midas Kenti.....	119
Resim 73. Basamaklı Anıt, Tekören.....	119
Resim 74. Basamaklı Sunak, Fındık Asar Kaya Yerleşmesi.....	120

ÖNSÖZ

Anadolu tarih öncesi çağlardan günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Pek çok medeniyetin izlerini her anlamda taşıyan Anadolu coğrafyası arkeoloji dünyasının daima ilgi odağı olmuştur. Mysia Bölgesi’de geçirmiş olduğu tarihsel süreçler, antik kentler ve eserlerle incelemeye değer bir coğrafyadır.

Kybele’nin Anadolu’daki belli başlı kült merkezlerinden birisi de Mysia bölgesidir. Ana tanrıça Kybele tanıtılıp, Mysia Bölgesi’nde Kybele kültü araştırılıp, tanrıçaya özgü tapınımın izleri ortaya konularak bu bölgede tapınım alanlarına bir yenisi daha eklenmeye çalışılmıştır.

Öncelikle bana bu çalışma konusunu öneren ve tezimin her aşamasında bilgi, tecrübe ve kaynaklarını benden esirgemeyen danışman hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Korkmaz MERAL’e, bu kunuyu çalışmam konusunda kolaylık gösteren Kyzikos Kazısı Başkanı hocam sayın Doç. Dr. Nurettin KOÇHAN’a teşekkürü bir borç bilirim. Bilgilerine, kaynaklarına başvurduğum ve beni hiçbir zaman geri çevirmeyen değerli hocalarım, sayın Prof. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU’na, sayın Yrd. Doç. Dr. Ali Yalçın TAVUKÇU’ya, yine her konuda yardımlarını gördüğüm sayın Arş. Gör. Ahmet Cüneydi HAS’a, arkadaşlarım Arkeolog Ayşe YILDIRIM’a, Serdal GÜNDOĞDU’ya ve 2014 yılı Kyzikos kazı ekibine teşekkür ederim.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’ndeki araştırmalarımdayan yanımda olan ve benden her zaman desteğini esirgemeyen kuzenim Züleyha KURPLİKAYA’ya, çizimlerimi yapan Buket BEŞİKÇİ’ye teşekkür ederim. Her zaman yanımda olan anlayışı, sabrı ve desteğini benden esirgemeyen sevgili Fatih ÇAKMAK’a ayrıca teşekkür ederim.

Bu zorlu süreçte sevgilerini, anlayışlarını, dualarını ve desteklerini üzerimden bir an bile eksik etmeyen benim için her türlü fedakârlığı yapan biricik aileme ise ne kadar teşekkür etsem azdır.

Erzurum-2015

Tuba AYDIN

GİRİŞ

Tarih öncesi devirlerden yakın geçmişimize kadar birbirinden bağımsız birçok kültür, kendilerine yurt olarak bu toprakları seçmiş ve uygarlıklarının izlerini de bu topraklarda yani Anadolu’da bırakmıştır. Anadolu insanlığa gelişme imkânı sunmuş ve bu güzel geçmişi bizlere miras olarak bırakmıştır. “Ana tanrıça” kavramı da, Anadolu topraklarında ortaya çıkan, gelişen ve çok daha geniş bir alana yayılarak Akdeniz coğrafyasında önem kazanan dinsel öğedir.

Ana tanrıça Kybele de tarih öncesi dönemden günümüze kadar gelen, Anadolu’nun en önemli ve en eski tanrıçasıdır. Mitosların etkisiyle, efsanesi dilden dile taşınmış, somutlaşıp çeşitli formlarla ifade edilmiştir. Ana tanrıçanın doğum yeri, başta Anadolu olmak üzere tüm dünyaya yayılmıştır. Uluslar, kendi dillerine göre çeşitli adlar vermişler, adına şenlikler düzenlemişlerdir.

Mysia Bölgesi’nde Kybele Kültü üzerine yapılan bu çalışmamda Antikçağ’da dinin nasıl ortaya çıktığını kısaca ifade edip Kybele’nin Anadolu’daki dinsel yaşamda edinmiş olduğu yeri ve tapınım alanlarının saptanmasının yanı sıra niteliğine, önemine, onuruna düzenlenen bayramlarına ve Attis ile olan ilişkisine, Mysia Bölgesi’nde Pergamon, Daskyleion, Miletopolis, Kyzikos ve Eğridere’de Kybele kültüne değinilmiştir. Kybele’nin kutsal alanlarına bir yenisi olan Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı eklenmiş ve bilim dünyasına kazandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANA TANRIÇA İNANCI

Antikçağ insanı kendine tanrı aramanın öncesinde, meydana gelen çeşitli doğa olaylarını ve bu doğa olayları karşısında yaşadıklarına, ürettiği söylencelerle anlam kazandırmaya çalışmış ve ilk gördüğü doğa güçlerini tanrı diye düşlemiştir¹.

Eski insanlara göre evrendeki her şey canlı sayıldığı gibi bitkilerin topraktan yetişmesi de tamamen dinsel nitelikte idi. Toprağın verimsizliği, onun kısırlığı, gübresinin eksikliği veya toprağının kazılmasıyla ilişkili değildi. Onlara göre bu durum, tanrılara karşı yapılmış bir suç veya günahtan kaynaklanıyordu. İnsanlar çevrelerindeki sonsuz evrende her şeyi canlı sayıyordu. Örneğin; rüzgâr bağırان, çağırان, çığlık atan, gülen, zıplayıp sıçrayan ve her şeyi sarsan canlı bir olguydu. Şimşek çarpıp bir ağaç yıkıldığında, eskilerce, mutlaka birisi ağaca savaş baltasını fırlatmış anlamına gelmekteydi².

İnsanlık tarihinin başlangıç evresini oluşturan Paleolitik Çağ'dan (eski taş çağı) başlayarak, insanların ihtiyaç duyduğu manevi bir güçten dolayı, din ve buna bağlı olarak tanrı ve tanrıça kavramları yani yaratıcı bir güç inancı doğmuştur. Bu dönemdeki insanların dini görüşünü yansıtan ve ana tanrıçaya inandıklarını gösteren buluntular ele geçmiştir³.

Ana tanrıça kavramı, prehistorik dönemlerden itibaren ilk çağ insanının doğasında köklü bir yere sahiptir. İnsanlık tarihinde avcılığın yerini tarıma bırakmasıyla kadının ekonomik ve sosyal alanda büyük önem kazandığı görülür. Bu durum yaratıcı, koruyucu, besleyici olmak gibi temel ve doğal özelliklere sahip olan kadının dinsel alana yansması olmalı. Ana tanrıça doğaya egemen olarak kavranan ve kadının şahsında temsil edilen tanrısal bir güçtür.

Tarih öncesi çağlardan, tek tanrılı dinlerin yerleştiği dönemlere kadar süren ve Akdeniz yöresini kapladıktan sonra, bir yandan kuzey ülkelerine, diğer yandan Asya'nın içlerine dek yayılan, birçok ulus, uygarlık ve kültürlerde değişik adlarla anılan, yaşatılan

¹ Mehmet Özen, *Günümüz Sanatında Ana-Tanrıça Kybele'nin Plastik Değer Olarak Kullanılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009, 22.

² Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Tanrıları*, (9. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, 112.

³ Belma Kulaçoğlu, *Tanrılar ve Tanrıçalar*, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1992, 10; Mualla Güngör, *Antik Çağ'da Frygia Bölgesi ve Bölgedeki Ana Tanrıça Kültü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, 53.

ve belirtilen ana tanrıça inancının kaynağı Anadolu'dur⁴. Ana tanrıçaya ilişkin çoğu şey Anadolu topraklarındadır⁵ ve buradan başlayarak aynı coğrafyadan geçen tüm uygarlıkları etkilemiş, onların tanrıları arasında farklı görüntü ve isimlerle anılmış ve mutlaka tanrılar arasına katılmıştır, birçok uygarlıkta derin izler bırakarak günümüze kadar ulaşmıştır⁶.

Anadolu'da bilinen ilk medeniyetten itibaren "Çatalhöyük" Ana tanrıça inancına rastlanmaktadır. Çatalhöyük ve Hacılar'da bulunmuş Neolitik Çağ'a ait taş ve kilden yapılmış Ana tanrıça heykelcikleri bunun en güzel örnekleridirler⁷ (Resim 1-3). Heykelcikler, duvar resimleri ve kabartmalar, doğum yapmakta olan ve çocuk taşıyan kadınlar her zaman tanrıçayı simgelemiştir⁸. Ana tanrıça figürlerinin mağara duvarlarına yapıldığı en eski kült merkezlerinin başında kızların mağarası (MÖ 15000-8000) gelmektedir⁹ (Resim 4-5). Van'ın yedi salkım köyünde yer alan mağaranın duvarlarında ellerini yukarı kaldıran ve dans eden çok sayıda Ana tanrıça figürü yer almaktadır. Kalkolitik Çağ'dan itibaren yalnız biçimlendirilmeye başlanan tanrıça, doğuran, besleyen ve üreten, tahtında oturan, otoriter şişman kadın figürünü şeklinde (Resim 6-7), Tunç Çağı'nda ise zayıf normal bir kadın görüntüsüyle idol biçiminde yapılmaya başlanmıştır¹⁰ (Resim 8).

Anadolu'nun yerli halkı olan Hatti'lerde Ana tanrıçanın adı "Wuruşemu", Hurrilerde "Hepat", Hititlerde "Arinna (Güneş Tanrıçası)" ve Geç Hititlerde de "Kubaba" idi¹¹ (Resim 9). Antik Çağ'da Akdeniz dünyasında uzun süre varlığını sürdüren ana tanrıça imgesi Phrygia'nın Ana tanrıçası ile başlar. Onun adı Matar yani

⁴Hasan Tahsin Uçankuş, *Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia*, (1. Baskı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, 27; Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, (12. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, 183.

⁵Fahri Işık, *Doğa Ana Kubaba Tanrıçalarının Ege'de Buluşması*, İstanbul 1999, 15.

⁶Hatice Aydoğdu Yılmaz, *Ana Tanrıça'nın Anadolu'da Biçimsel Değişimi ve Günümüz Türk Heykel Sanatına Yansımaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir 2010, 4.

⁷Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, (4. Baskı), Net Turistik Yayınlar, 1993, 22.

⁸Lynn E. Roller, *Ana Tanrıça'nın İzinde Anadolu Kybele Kültü*, (Çev.: Betül Avunç), Homer Kitabevi, İstanbul 2004, 49.

⁹Ömer Tuncer, *İşte Anadolu*, (2. Basım), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999, 17; Özlem Ergün, *Anadolu Uygarlıklarında Pişmiş Toprakta Yapılmış Kybeleler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir 2012, 19.

¹⁰Neslihan Kıyar, "Kybele'nin Sanat Nesnesi Olarak Kullanımı", *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 2, 6(2012), 358.

¹¹Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak, Ankara 1998, 121; Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003, 90.

Ana idi¹². Matar adı, eski Phryg dilinde yazılmış olan ve günümüze ulaşan iki yazıtta “dağın” anlamına gelen “Kubileya” sıfatı ile nitelenmiştir¹³. Yunan edebiyatında ise tanrıça, bu Phrygce sıfattan alınan bir Yunan adı olan Kybele adı ile anılmıştır¹⁴.

Ana tanrıçanın günümüzün doğurganlığı ve besleyip büyütmeyi içeren geleneksel analık nitelikleri ile sınırlanmadığını, yaşamın pek çok yönüne temas edebilen ve bilinenle bilinmeyen arasında araç olabilen koruyucu bir güç olarak düşünülmüştür.

Ana tanrıçalar, Anadolu’da MÖ 2. binin sonlarında başlayan Demir Çağı’nda baba tanrı inancının gelişmesine rağmen, uzun bir süre daha inanç dünyasındaki varlığını korumuştur¹⁵.

Anadolu’da Neolitik Çağ’dan başlayarak Çatalhöyük ve Hacılar gibi yerleşimlerde karşımıza çıkan Ana tanrıça figürleri daha sonraki dönemlerde aynı dinsel anlamı taşıyan Ana tanrıçaların prototiplerini oluşturmuşlardır¹⁶. Bu anlamda Kybele Anadolu’nun en eski ve önemli tanrıçasıdır.

¹²Roller, 64; Güngör, 56.

¹³Roller, 64; Güngör, 56; Taciser Tüfekçi Sivas, “Frigler ve Frig Uygarlığından Günümüze Kalanlar”, *İstanbul Teknik Üniversitesi Evi Cumartesi Söyleşileri*, 2010, 14.

¹⁴Roller, 145; Fatma Birecikli, “Ana Hatlarıyla Friglerde Din”, *Gazi Akademik Bakış*, 4(7), 2010, 220.

¹⁵Zühre İndirkaş, *Ana Tanrıçalar, Kybele ve Çağdaş Türk Resmindeki İzduşümleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, 5.

¹⁶Özen, 7.

İKİNCİ BÖLÜM

ANA TANRIÇA KYBELE

Ana tanrıça Kybele; “yaratıcılığı, bereketi, cinselliği, doğumu, çocuk büyütmeyi ve gelişme döngüsünü temsil eden analık simgesi ya da tanrıça”¹⁷ olarak tanımlanmaktadır.

Anadolu’nun matriarkal (anaerkil) toplumunun Ana tanrıçası Kybele, Gaia’nın (Yer) oğlu¹⁸ doğurucu unsur olarak düşünülen Gök’ün kişileştirilmiş şekli olan Ouranos’un kızıdır¹⁹.

Klasik ve formel mitolojiye göre Kybele, gök (Uranos) ve toprağın (Gaia) kızı idi²⁰. Sonradan Kronos’un²¹ karısı olur. Kybele, Zeus, Hera, Poseidon ve Hades’in anası idi²². Anadolu’nun en önemli tanrıçasının kocasına ise Anadolu’da Phrygia’da Attis denilirdi. Genç ve güzel bir delikanlı idi. Onu Sakarya (Sangarius) nehrinin kızı Nana doğurmuştu. Nana beyaz bir badem içini bağrına basarak gebe kalmıştı. Badem ağacı her ağaçtan önce kar beyaz çiçekler açtığı ve ilkbahar müjdecisi olduğu kadar kışın ölen ve ilkbaharda dirilen Attis’i temsil ediyordu²³. Aslında Attis Kybele’nin hem sevgilisi hem de oğlu olarak ifade edilmektedir²⁴ (Resim 10).

Ana tanrıçanın Sümer’lerden Anadolu’ya geçtiği genellikle kabul görür²⁵. Sümer’lerde Ana tanrıçanın sevgilisinin adı Attis değil Temmuz idi. (Temmuz ayının adı da oradandır)²⁶.

Roller’in Diodoros’dan aldığı anlatımında²⁷, Kybele doğar doğmaz annesi tarafından terk edilir, mucizevi bir şekilde hayatta kalır. Bebeğin babası Lidya Kralı

¹⁷ Ana Britannica, Cilt 2, İstanbul 1993, 225.

¹⁸ Ouranos ile ilgili başka efsanelerde ise Gaia’nın kocasıdır. Bkz. Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*, (Çev.: Sevgi Tamgüç), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1997, 586.

¹⁹ Grimal, 585.

²⁰ Halikarnas Balıkcısı, 116.

²¹ Uranos’la Gaia’nın son oğullarıdır. Bkz. Erhat, 182; Derman Bayladı, *Efsaneler Dünyasında Anadolu* (Anadolu Mitolojisi), (3. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2004, 239.

²² Halikarnas Balıkcısı, 116.

²³ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Efsaneleri*, (2. Baskı), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1957, 82; Kathleen N. Daly, *Greek and Roman Mythology A to Z*, Third Edition, Chelsea House Publishers, New York 2009, 23.

²⁴ Mike Dixon- Kennedy, *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*, Santa Barbara, California Denver, Colorado Oxford, England 1998, 60; Erhat, 183; Özen, 12.

²⁵ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Efsaneleri*, 82.

²⁶ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Efsaneleri*, 82.

²⁷ Roller, 233, 3. Bölüm: Kültten Söylenceye, Cybele ile Attis Söylencesi Dn. 3.

Maion ve annesi Dindymene'nin kızıdır. Doğduğu zaman babasının Kybelon dağında bıraktığı bu çocuk, vahşi hayvanlar tarafından beslenmiş ve Kybele adını almıştır²⁸.

Efsaneye göre Kybele'nin varoluşu kısaca şöyle anlatılır: “Bir zamanlar gökler, denizler ve kayalar, birbirlerinden ayırt edilemeyecek halde imişler. Fakat birdenbire, ortada bir musiki ötmüş, gökler ve denizler gene bir kâinat teşkil etmekle beraber birbirinden ayrılmışlar. O esrarengiz musiki, Urinom'un (yani Kybele'nin) doğduğunu ilan ediyormuş. Onun sembolü de ay imiş²⁹.

Kybele, doğar doğmaz, küçük bir çocuk olarak, güzel bir ormanda bırakılır. Kendisine yabancı hayvanlar bakarlar³⁰. Bütün evrenin yüce tanrıçası ıssız dünyada, boş sular, çıplak topraklar ve gökte dönen yıldızlar arasında, yapayalnız kalmış. Avuçlarını sürüşürmüş ve avuçlarının arasından büyük yılan Ofiyon kayıp çıkmış. Kybele, merak dolayısıyla onunla aşıktaşlık etmiş. Bu sevgi ve kavuşmanın yuvarlanış sarsıntılarıyla, topraklar devrilip dağlar olmuş, sular fışkırıp nehirler akmış, göller toplanmış, birçok sürünücü yaratık peydah olmuştur. Yaptığına utanan ve pişman olan Kybele, yılanı öldürüp, ruhunu da yer altına göndermiştir³¹.

Kybele, gökte, denizde ve karada yaşamaya devam etmiş. Karada adı Rhea olmuş. Soluğu taze çalı ve çiçek kokuyormuş. Gözleri ela imiş. Rhea olarak Girit'i ziyaret edermiş. Yalnızlığı dolayısıyla güneş ve buhardan sevgili olarak, Kronos'u yaratmış³².

Ana tanrıça Kybele'nin özü, bereket ve çoğalmanın simgesi olarak karşımıza çıkar³³. Doğanın doğurucu ve besleyici niteliği onda dile getirilmiş ve zamanla Kybele doğurganlıktan bolluk, verimlilik ve ürünün kaynağı olma niteliği kazanmış daha sonra karşılaşılan tanrıçaların öncüsü olmuştur³⁴.

Ana tanrıça Neolitik Çağ'dan başlayarak Anadolu'nun Ana tanrıçası niteliğiyle heykelciklerle de simgeleniyordu. Bu heykelcikler onun doğurucu gücünü temsil ediyordu. En önemlileri tanrıçayı iki yandan yırtıcı hayvanlarla çevrili taht üzerinde gösteren heykelciklerdir. O tarımın, toprağın, bereketin ve her tür bitkinin simgesi

²⁸ Roller, 233.

²⁹ Halikarnas Balıkcısı, 114.

³⁰ Halikarnas Balıkcısı, 116.

³¹ Halikarnas Balıkcısı, 114; Derman Bayladı, *Uygurluklar Kavşığı Anadolu*, (2. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2003, 146.

³² Halikarnas Balıkcısı, 115.

³³ Akurgal, 22.

³⁴ İndirkaş, 7.

olduğu kadar vahşi doğanın simgesi yırtıcı hayvanların da koruyucusudur. Bu nedenle tanrıçaya “Potnia Theron” yani “vahşi hayvanların koruyucusu” da denirdi³⁵. Geç dönemlerde Kybele, başında meşe ağacından yapılma bir taçla gösterilmekteydi. Daha çok kule biçiminde bir başlık taşımaktaydı. Bu yüzden Roma döneminde “Mater turrigera” (kule taşıyan) ya da “Mater turrita” (kuleyle taçlanmış) adları da verilmiştir³⁶.

Hem ana hem de bakire olan Kybele, kendi kendine doğurur bu nedenle de tüm tanrıların anasıdır. Örneğin Yunanistan’da Rhea adıyla Zeus’un anasıdır³⁷, Kybele Girit’te Zeus’u doğurdu böylece tanrı anası oldu³⁸.

Yazılı kaynaklara göre, Kybele gerek şiir, gerek düzyazıyla en çok sözü edilen tanrıçalardan biridir³⁹. Ana tanrıçaya antik Yunanistan ve Roma’ya ait şiirlerde, övgülerde, dinsel anıtlarda rastlarız, fakat onun asıl yurdu Anadolu’dur ve en karakteristik, en kalıcı özellikleri de Phrygia’da biçimlenmiştir⁴⁰ (Harita 2).

Antik dönemin gerek Roma ve gerekse Yunan yazarlarının tanrıçanın anayurdunun Anadolu olduğunu işaret ettikleri gibi bu coğrafyada ele geçen belgeler incelendiği takdirde de aynı sonuca varmamak olanaksız gözükmemektedir. "Kybele" isminin en eski biçimi olan "Matar Kubile", Prymnessos⁴¹ yakınındaki bir sunak üzerinde görmekteyiz. Ayrıca heykeltıraşlık yapıtlarında da tanrıça oldukça sık karşımıza çıkar. Örneğin, Kütahya-Afyonkarahisar arasında bulunan Aslantaş kaya mezarında, Aslankaya kült anıtında, Maltaş veya Malkaya diye bilinen tapınak fasadı ve bu fasadın altında kayaya oyulmuş dikdörtgen bir oda tanrıçaya ait kültün varlığını kanıtlamaktadır⁴². Düver ve Demirli arasındaki tanrıça figürünü gösteren niş de başka bir kanıttır. Midas kentindeki Yazılıkaya veya Midas Mezarı⁴³ diye isimlendirilen anıt,

³⁵ Erhat, 183; Bayladı, 147-148.

³⁶ Bayladı, 148.

³⁷ Bayladı, *Efsaneler Dünyasında Anadolu (Anadolu Mitolojisi)*, 240.

³⁸ Halikarnas Balıkcısı, 134.

³⁹ Erhat, 184.

⁴⁰ Roller, 21.

⁴¹ Prymnessos: Afyonkarahisar ilinin 6 km güneyindeki Sülün Köyü’nde 80 m yükseklikteki bir tepe üzerindedir. MÖ 3000 yıllarından MS II. yüzyıl’a değin kullanılmış bir yerleşim yeridir. Phrygia ve Roma dönemlerini yaşamıştır. Erişim Tarihi: 10 Aralık 2014, <http://antikdonem.com/prymnessos-antik-kenti-afyon-sulun-koyu.html>

⁴² Ömer Çapar, “Anadolu’da Kybele Tapınımı”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIX, 1-4 (1979), 193.

⁴³ Bu yapı mezar değil de tapınak olarak düşünülürse, kaya yontuları genellikle Anadolu’nun çok eskiden beri tapılan Doğa Tanrıçası Kybele kültüyle bağıntılıdır. Olasılıkla nişin içinde de Kybele’nin heykeli duruyordu. Phrygler ona “Agdistis” de (Kaya Kadın) derlerdi. Bkz. Seton Lloyd, *Türkiye’nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, (Çev.: Ender Varinlioğlu), (12. Basım), Tübitak Yayınları, Ankara 2000, 64-65, Şekil 25.

Berberini Fasadı, Hasanbey Kayası veya Arezastis anıtı ve özellikle Kalehisar'daki⁴⁴ basamaklı kaya tahtları, tümü tanrıçanın ve tapınının bu yörelerdeki varlığına ilişkin özgün belgelerdir⁴⁵.

Anadolu'ya Balkanlar üzerinden göçle gelen Phryg'ler Anadolu'nun köklü dinsel inançlarını benimsemişlerdir. Kybele Phryg'lerin gözünde doğa tanrıçası hatta doğanın kendisi olmuştur. Phryg'ler Kybele'yi öyle benimsemişler ki, Neolitik Çağ'dan beri süre gelen Anadolu tanrıçası Kybele tarihe Phryg tanrıçası olarak geçmiştir. Neredeyse tüm Anadolu kültürleri tarafından inanılmasına ve tapılmasına rağmen, Kybele sanki bir Phryg tanrıçasıymış gibi bilinir ve tanınır.

Anadolu'da Çatalhöyük'ten bu yana var olan Ana tanrıça, Kybele kimliği ile Phrygialılar'ın inanç dünyasında çok önemli bir yer almış ve tarihte Phrygialılar'a özgü bir kült olarak kabul edilmiştir⁴⁶.

Tanrıçanın adının ilk olarak MÖ 7. yüzyıla ait Phryg yazıtlarında geçtiği ve kendisine Phryg dilinde Matar, yani "Ana" diye hitap edildiği, aynı zamanda "Dağın Anası" diye de geçtiği bilinmektedir⁴⁷.

Ana tanrıça yalnız Phryg'lere özgü değil, o dönemde tüm Anadolu'da ve farklı yerlerde yaşayan halkların ortak tanrıçası olma özelliğini üzerinde taşımış, farklı isimler ve biçimlerde birçok topluma mal olmuştur. Binlerce yıl boyunca kendisine inananlara yol gösterici olmuş ve Anadolu'da en büyük tanrıça olarak kabul görmüştür. Günümüzde bile insanlar Kybele'den ümitlerini kesmemişlerdir. Çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar, Ana tanrıça heykellerinin ve kabartmalarının bulunduğu anıtlarda, Ana tanrıça heykelinin yanındaki aslanların üreme organlarının bulunduğu yere ellerini sürerler⁴⁸.

Tanrıçaya ilişkin arkeolojik buluntuların büyük bir kısmında Kybele başında kule biçiminde bir taç, iki yanında aslanlar bulunur. Kimi zaman ayakta kimi zaman otururken, doğurganlığı temsil ettiği için genellikle şişman, bazen kucağında çocukla

⁴⁴ Ekrem Akurgal, *Phrygische Kunst*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1955, 97.

⁴⁵ Çapar, "Anadolu'da Kybele Tapınımı", 193-194. Bkz. Taciser Tüfekçi Sivas, "Frig Vadileri ve Kutsal Yazılıkaya-Midas Kenti", (Ed. Taciser Tüfekçi Sivas- Hakan Sivas), *Frigler, Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, (s. 112-159), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

⁴⁶ İndirkaş, 7.

⁴⁷ Roller, 22.

⁴⁸ Haydar Aksakal, Ana Tanrıça Kybele, Erişim Tarihi: 25 Haziran 2014, <http://www.atlantismanisa.com/yazi/docs/kybele.pdf>, 1.

betimlenmiştir⁴⁹. Hellenistik dönem ile birlikte görmeye başladığımız surlu taç tanrıçanın "Kent Koruyucu" gücünü simgelemektedir⁵⁰. Roma döneminde bu niteliğinin çok daha fazla ön plana çıktığı izlenebilmektedir.

Bitkiler ve hayvanlar aleminin yöneticisi ve sahibi olan Kybele kent koruyucu özelliğiyle de ülkeleri ve kentleri korumak adına Anadolu'dan Yunanistan ve Roma'ya taşınmıştır. Böylece Ana tanrıça Kybele'nin tapınımı Anadolu'dan Yunanistan'a, Yunanistan'dan Roma'ya yayılmıştır⁵¹.

Kısacası Ana tanrıça Kybele kültü, kökeni Paleolitik Çağ Venüs'lerinden Neolitik, Kalkolitik ve Tunç Çağı Ana tanrıça'larına kadar uzanan, Phryg egemenliği altında, o güne kadar taşıdığı imgelem ile birlikte yeniden biçimlenerek Roma dönemi dahil olmak üzere gücünü ve etkisini artırarak varlığını ortaya koyan evrensel nitelikli bir kült olarak değerlendirilebilir.

2.1. MİTOLOJİSİ

Kybele'nin mitolojisi çeşitli kaynaklarda birbirinden farklı anlatılsa da, efsanenin özü Ana tanrıça Kybele'nin Phrygia ormanlarında yaşayan Phrygialı genç ve yakışıklı Attis isimli delikanlıya aşık olmasını anlatır. Kybele ve Attis'e ilişkin birçok söylencenin varlığı bilinmekle beraber bunların hepsi de tüm bereket mitoslarında olduğu gibi toprak- bereket, ölme- dirilme motifinin egemen olduğu bir inancın ürünüdür.

Aslında Ana tanrıça Kybele'nin bir tek efsanesi vardır. Bu efsanede hem tanrıçada analık kavramının nasıl anlaşıldığı dile getirilmekte, hem de tapımının biçimi saptanmaktadır⁵².

Tanrıça Agdistis⁵³, Attis ya da Attes adında çok yakışıklı bir gence aşık olur, kendisine sadık kalması koşulu ile onu tapınağına alır⁵⁴. Attis, tanrıçaya bakir kalma

⁴⁹ Eser Urundul, *Anadolu Mitolojisi*, (1. Baskı), Genesis Kitap, Ankara 2012, 43.

⁵⁰ Serkan Parlak, *Antik Dönem Anadolu Kültürleri ve Kült Merkezleri*, Uzmanlık Tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2012, 32.

⁵¹ Roller, 25.

⁵² Erhat, 184.

⁵³ Agdistis: Kybele'nin bir diğer adı. Hünsa bir karakter ve bu karakterin Phrygia'da ve Akdeniz'in başka bölgelerinde, unvan ve ikonografi açısından Ana tanrıça ile bir tutulan bir tanrıça olduğu belgelerle kanıtlanmıştır. Bkz. Grimal, 15; Halikarnas Balıkcısı, 116; Erhat, 15; Roller, 239; J. A. Coleman, *The Dictionary of Mythology, An A-Z of Themes, Legends and Heroes*, Arcturus Publisher, London 2007, 30; Urundul, 147; Agdistis, Galatya bölgesindeki, Pessinus kentinde tanrılar anasına verilen addır. Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV)*, (Çev.: Adnan Pekman), (5.Baskı), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005, XII.5.3.

sözü verir. Fakat bir zaman sonra, Attis bir ölümlüye aşık olur ve verdiği sözü unuttur. Pessinus kralının (kimi kaynaklarda Kral Midas'ın) kızı ile evlenmek ister⁵⁵. Düğün töreni sırasında, Kybele'de gelen konukların arasına karışır ve birden onun karşısına dikilir: aklını başından alır, caydırır, çıldırtır ve hatta kendi kendini hadım etmesini sağlar. Attis herkesin önünde kendi hayalarını keser, hadım olur. Akan kanıyla toprağı sular, bitkilerin yeşermesine, fışkırmasına yol açar, menekşe çiçekleri peydah olur ve kendisi de bir çam ağacına dönüşür.

Toprak, bereket, doğum efsanelerinin hepsinde, özellikle Adonis Mythosu'nda⁵⁶ görülen bu ölme dirilme motifi, Kybele kültüründe bazı vecit, kendinden geçme ve esrime hallerine karışmakta ve Ana tanrıça tapımının özünde olan bir çeşit kurban töreniyle gerçekleşmektedir⁵⁷. Attis erkekliğini keserek kendini nasıl tanrıçaya kurban ettiyse, Kybele'nin başrahibi de kanlı bir törenle kendi eliyle kendini hadım etmek zorundadır. Attis efsanesinde simgelendiğı gibi, akan kan ve yitirilen erkeklik gücü, daha evrensel bir anlam kazanır ve bereket ve canlılığın daha geniş bir alana, yani bütün doğaya yayılmasını sağlar. Gizemli cümbüşler, şenlikler arasında yapılan bu hadımlaştırma olayı, yine Anadolu'ya özgü ve bazı tarikatlarda bugün başka biçimde de olsa yaşayan bir törenin ilk örneğidir⁵⁸.

Adonis efsanesi bir toprak-bereket öyküsüdür. Bu öykü şöyle özetlenebilir: Suriye kralı Theios ya da Kıbrıs kralı Kinyras'un Smyrna adında bir kızı varmış. Tanrıça Aphrodite'nin lanetine uğrayan bu kız babasına tutulmuş, onunla sevişmek istemiş. Dadısının kurduğı bir düzenle babasının yatağına girmiş ve on iki gece onunla sevişmiş ve son gecesinde gebe kalkmış. O gece babası, yanında yatan kadının kendi kızı olduğunu anlamış ve bu büyük günahı temizlemek için, kılıcıyla kızının üstüne yürüyüp onu öldürmek istemiş. Ama tanrılar Smyrna'ya acımışlar ve onu babasının

⁵⁴ Urundul, 43.

⁵⁵ Mehmet Yaşar Ünal, *Anadolu Anatanrıçası Kibele*, Öteki Yayınevi, Ankara 2001, 28; İndirkaş, 9; Erhat, 185; Seher Özdemir, *Sızma Höyük ve Tanrıça Zizimene Kültü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008, 24; Urundul, 43.

⁵⁶ Adonis: Tanrıça Aphrodite'nin sevgilisi, Attis'in Helen Mitolojisi'ndeki karşılığı. Aşk ve güzellik tanrıçası Aphrodite'nin sayısız sevgililerinden en önde geleni. Güzeller güzeli tanrıça uğursuz bir aşkın ürünü olan bu yakışıklı delikanlıya delicesine vurgundur. Ama Adonis günün birinde bir yaban domuzu tarafından öldürülür. Çılgına dönen Aphrodite, babası tanrılar başbuğı Zeus'a yalvarır sevgilisini geri versin diye. Ne var ki Persephone'de aşık olmuştur güzel delikanlıya. Zeus'un iki kızı arasında çekişme başlar. Araya tanrılar başbuğı girer çözüm sunar: Adonis yılın dört ayını yeryüzünde Aphrodite ile dört ayını ise Persephone ile geçirecek, kalan dört ay ise serbest olacak. Bkz. Grimal, 4; Halikarnas Balıkcısı, 117; Erhat, 11; Bayladı, *Efsaneler Dünyasında Anadolu*, 205; Urundul, 147.

⁵⁷ Erhat, 185.

⁵⁸ Erhat, 185.

elinden kurtarmak için onu bir mersin ağacına çevirmişler. On ay kadar sonra ağacın kabuğu çatlamış ve gövdesinden dünya güzeli bir bebek çıkmış. Çocuğun güzelliğine vurulan Aphrodite onu büyütsün diye yer altı tanrıçası Persephone'ye vermiş. Ama Persephone'de çocuğa tutulmuş, onu Aphrodite'ye bir daha geri vermeye yanaşmamış. Tanrıçalar arasında kopan kavgaya yargıçlık eden Zeus, Adonis'in yılın dört ayını Persephone'nin, dört ayını da Aphrodite'nin yanında geçireceğine, geri kalan zamanda ise istediği yerde yaşayabileceğine karar vermiş. Adonis sekiz ay Aphrodite'nin yanında kalmayı seçince, tanrıçanın güzel delikanlıya olan aşkını kıskanan öbür tanrılar (Ares ya da Artemis) Adonis'in üstüne bir yaban domuzu salmışlar, kasığından yaralanan Adonis can vermiş⁵⁹. Toprağı sulayan kanından Manisa lalesi denilen bahar çiçekleri bitmiş, öte yandan sevgilisini yardımına koşan Aphrodite'nin ayağına diken batmış, sıyrığından akan bir damla kan tanrıçanın çiçeği olan beyaz gülü kırmızıya boyamış⁶⁰.

2.2. ADININ KÖKENİ

Eski çağlarda adı bilinmeyen Ana tanrıça, mağara resimlerinde, daha sonra Çayönü Höyük (Diyarbakır), Çatalhöyük (Konya), Hacılar (Burdur) da dünyanın ilk kurulmuş kentlerinde, pişmiş topraktan yapılmış küçük şişman yontulara “Ana tanrıça” adı verilip, böyle ifade edilmiştir⁶¹ (Resim 11-12).

MÖ 2000'e yaklaştıkça yazının Anadolu'ya gelmesiyle Ana tanrıçanın adı da yazılı tabletler üzerinde Kubaba, Kumpapa ya da Kupapa gibi çeşitli adlarla görülmeye başlanır⁶². Bu isim Hititler tarafından kullanılır, çeşitli değişimlere uğrayarak sonunda en yaygın biçimine Phrygler zamanında ulaşır. Kübele ya da Kybele olur⁶³. Romalılar tarafından Magna Mater (Ulu Ana) adıyla İtalya'ya götürülerek, bütün Avrupa'da bu adla saygı görür⁶⁴.

Hiçbir mitolojide hiçbir tanrı onun kadar çeşitli adlarla adlandırılmamıştır. Bu ad ve sıfat çokluğu, Ana tanrıça olgusunun evrensel bir nitelik taşıdığını

⁵⁹ Erhat, 11; Mehmet Karaosmanoğlu, *Mitoloji ve Ege'nin Tanrıları*, Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum 2005, 96.

⁶⁰ Erhat, 11.

⁶¹ Tuncer, 147.

⁶² Tuncer, 148.

⁶³ Tuncer, 148.

⁶⁴ Tuncer, 149.

göstermektedir⁶⁵. Ana tanrıçanın adı konuşulan dile göre değişiyordu. Yörelere göre şöyle söyleniyordu. Phrygia denilen Anadolu'nun bir kısmındaki tapınaklar özellikle Eskişehir, Afyon'daki anıtlarda rastlanan Midas anıtı ve Phryg yazılı kaya anıtlarında görülür.

Phrygia'da adı: Kybele, Semele, Kubele, Kubebe, Agdistis (Harita 2)

Lykia'da adı: Kybele, Kubele, Dinda, Leto (Harita 2)

Hititler'de: Arinna, Hepat

Kültepe tabletlerinde: Kubaba

Efes'te: Artemis

Babil'de: İstar (diğer adı İausga), Astarte

Sümer'de: İnanna, Marianna

Mısır'da: İsis

Suriye'de: Lat, Atargatis, Palestena, Asterte, Diktinna

Girit'te: Rhea⁶⁶, Artemis, Ops, Ge, Mata, Urania, Urunome, İda, Maia

İtalya'da: Venüs, Vesta, Anna, Marianna

Arabistan ve Hicaz: Hubel, Kible

Karadeniz Pontos'ta: Maa (Harita 2)

Lydia'da: Kybebe⁶⁷, Kubebe (Harita 2)

Yunanistan'da ve Roma'da: Gaia, Rhea, Demeter, Mater, Manga Mater, Dindymos, Dindymene

Hindistan'da: Aditi adlarını almıştır⁶⁸.

Kybele adının anlamı üzerinde fikir yürüten ilk antik yazar Romalı coğrafyacı Strabon, Ana tanrıçanın Helenistik ve Roma çağındaki önemli tapınım merkezi olan Pessinus kenti hakkında yorum yaparken, “Kybele” adını Kybelon Dağı'ndan aldığı gibi, tanrıçanın “Dindymene” sıfatının da Dindymos Dağı'ndan geldiğini söyler⁶⁹.

⁶⁵ Erhat, 184.

⁶⁶ Rhea, Girit'teki Ana tanrıçanın adıdır; diğer adı da İdalı Ana'dır. Bu adı Girit'teki İda Dağı'nda Zeus'u doğurmasından almıştır. Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, 507.

⁶⁷ Mark Munn, *The Mother of the Gods, Athens, and the Tyranny of Asia*, University California Press, Berkeley Los Angeles, London 2006, 4.

⁶⁸ Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Efsaneleri*, 81; Kulaçoğlu, 15; Halikarnas Balıkcısı, 111; Uçankuş, 28; Erhat, 84; Bayladı, 146; İsmet Zeki Eyuboğlu, *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*, Derin Yayınları, İstanbul 2007, 74; Urundul, 43.

⁶⁹ Strabon, XII.5.1-3; Bkz. Friederike Naumann, *Die İkonographie der Kybele in der Phrygischen und der Griechischen Kunst*, Wasmuth, Tübingen 1983, 17.

Strabon, Kybele adının belli bir dağı belirttiğini ifade eder. Ama bir başka pasajda Phrygia halkının tanrıçaya İdaia, Dindymene, Sipylene, Pessinuntis, Kybele ve Kybebe'den oluşan, yer adlarından türemiş çeşitli sıfatlarla seslendiğini belirtir⁷⁰.

Aslında bunların tümü coğrafi yerleri belirtmemektedir. Bunlardan ilk üçü dağ adıdır. İdaia ve Spylene, Batı Anadolu'da, Troas bölgesindeki İda Dağı ile Maiandros üzerindeki Magnesia kenti yakınındaki Sipylos Dağı'nı belirtir ve bunların her ikisi de Phrygia toprakları dışındadır. Birde Dindymos Dağı⁷¹ vardır, ama bu ad belli ki başka dağlar içinde kullanılmıştır⁷². Pessinus bir dağ değil, Phrygia'nın merkezindeki bir vadiye kurulmuş olan bir kentti. Kybebe ise bir yer adından türeyen sıfat değil, kültü Phrygialı Ana tanrıçanın kültüyle bütünleşmiş olan Geç Hitit tanrıçası Kubaba'nın adının Yunancalaşmış biçimiydi⁷³. Buna göre Strabon'un yorumundan sezilen, Kybele sözcüğünün ya belli bir yer adı-belki bir dağ adıydı, belki de değildi-ya da sadece tanrıça için kullanılan başka bir ad olabileceğidir.

Kybele'nin adının kendisinden önceki Kubaba ya da Kumbaba'dan kaynaklanmış olduğu da düşünülmektedir. Bu adların Gılgamış destanındaki orman koruyucusu Humbaba'ya benzerlik göstermesi de dikkat çekicidir⁷⁴. Kubaba kültü, Hitit İmparatorluğu'nun doğusunda yer alan Kargamış kentinde görülür. Burada gelişip daha batıda Boğazköy'de, daha sonraları da Pessinus, Bergama ve Roma'da tapınç görmüş olduğunu ileri sürenler vardır⁷⁵. Fakat Anadolu'nun Neolitik Çağ'daki Ana tanrıçaları anımsanırsa kültün buradan Doğu'ya Fırat nehri kıyılarına doğru yayıldığı da düşünülebilir. Öte yandan bir olasılık da tüm bu bölgelerde yerel kültürler olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Kybele'nin Anadolu'da ilkin küp şeklinde kutsal bir meteor taşında somutlaştırılması ile Kubaba adının küp anlamına gelen kube ya da kuba sözcüğünden türemiş olması da mümkündür. Çünkü Kubaba'nın ideogramı Hitit

⁷⁰ Strabo, *Geography*, H.C. Hamilton, Esq., W. Falconer, M.A. Ed., London 1903, 10.3.12.

⁷¹ Anadolu'da Dindymos adını taşıyan üç dağ vardır, biri Phrygia'daki Murat dağı, öbürü Mysia-Phrygia sınırındaki Kapıdağı, üçüncüsü de tanrıçanın en önemli merkezi olan Pessinus'a yakın Günyüzü dağıdır. Bkz. Erhat, 184.

⁷² Strabon, XIII.4.5; Herodotos, *Herodot Tarihi*, (Çev.: Müntekim Ökmen), (3. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1991, 1.80.

⁷³ Claude Brixhe, "The nom de Cybele", *Die Sprache*, 1979, 40.

⁷⁴ Anne Baring & Jules Cashford, *The Myth of the Goddess Evolution of an Image*, Penguin Books, London 1991, 395.

⁷⁵ Walter Burkert, *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*, Univ. Of California Press, Berkeley Los Angeles and London 1979, 103.

alfabesinde eşkenar dörtgen ya da küp biçimindedir⁷⁶. Bu imge Petra’da bulunan küp şeklindeki siyah meteor taşına bağlanabilir⁷⁷.

Ayrıca, Kubaba çukur kap ya da mağara anlamına da gelebilir, bu da Ana tanrıçanın Yeni Taş Çağı’ndaki tapınaklarının da Kybele’nin tapınakları gibi mağaralar ya da kayalara yakın yer almasıyla bağlantılıdır⁷⁸. Başka bir görüşte Troya’da İda Dağı’nda Dardanos’un oğlu olan İdaus tarafından eski bir tapınaktan bu kültün yayılmış olma olasılığıdır⁷⁹.

İnanna, İştar, Kybele, Rhea, Aphrodite, Persephone, Demeter gibi değişik adlarla dile getirilen tanrıçaların hepsi de tekbir şeyi toprağı ve toprağın verimini simgelemektedirler. Bu tanrıçalar aslında tekbir Ana tanrıçanın değişik görüntülerinden başka bir şey değildirler⁸⁰.

Ana tanrıça ve Kybele adını dilbilim yönünden inceleyecek olursak. Ama Ana anlamındaki Luwi ve luwi ardılı Anadolu dillerinde geçer ve Ana tanrıçayı gösterir⁸¹. Japonya’da da inci çıkartan dalgıç kızlara Kybele adı verilmektedir⁸². Eyuboğlu’na göre⁸³: Hitit dilinde “an” ile başlayan sözcükler dişilik ve doğurucu özellikler taşımaktadır. Annital-vatar (çocuk doğurma gücü), anniyatar (analık), arha anniyatar (kadınların aybaşı olmaları), amavalanas (üvey anne), sal annatar (gebe kalma), hannas (büyük anne), huhannis (ana-baba), anniyanis (kız-yeğen), Anussa (hanım, kraliçe). Tanrı ana dünyanın birçok yerinde Ma seslemiyle anılır. Maa, eski Mısır’da görme anlamında Tanrı Ana’nın her şeyi gören bilen, kötülük yapanları büyüleyen gözü anlamındadır.

2.3. DİNSEL TÖRENLERİ

Kybele’nin yüksek dağ tepelerine ve karanlık orman köşelerine özel bir tutkusu söz konusudur. Vahşi hayvanların, özellikle de aslanların hükmedicisidir. Bu yüzden doğanın hakimi olan Kybele’nin yüksek dağlarda ve yalçın kayalarda yaşadığına

⁷⁶ İndirkaş 11.

⁷⁷ Baring&Cashford, 396.

⁷⁸ Baring&Cashford, 396.

⁷⁹ İndirkaş, 11.

⁸⁰ Selma Sözer Kölemenoglu, *Ana Tanrıça Gerçeği*, Arıtan Yayınları, İstanbul 2001, 50; Bayladı, 86.

⁸¹ Ünal, 18, 49; Özen, 11.

⁸² Özen, 11.

⁸³ Eyuboğlu, 307.

inanılmaktaydı. Bu inanç doğrultusunda tanrıça ile ilgili dinsel törenlerde vahşi doğada, ormanlık ve kayalık alanlardaki açık hava tapınaklarında gerçekleştirilmekteydi⁸⁴. Giderek büyük kayalara oyulmuş, üçgen alınlıklı Kybele tapınakları görürüz. Dağlar, Kybele'nin yurdu, kayalara oyulu cephelerde onun evi ve tapınağı olarak görülmekteydi. Zil (kymbalon), tef (tympantom), dümbelek, flüt, çalpara (krotola) onun ayinlerinde kullanılan müzik aletleridir⁸⁵.

Antik kaynaklarda Kybele-Attis şerefine düzenlenen törenler Phryg kökenli olarak gösterilse de Phrygler'in düzenledikleri yıllık törenler hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlı olup var olan bilgilerde Ana tanrıça kültünün Roma'ya taşınmasından sonra Romalı yazarların yazdıkları eserler vasıtasıyla öğrenebiliyoruz⁸⁶.

Phryglerin törenlerinden ilk bahseden Herodotos'dur. Herodotos⁸⁷, Anakharsis'in Kyzikos'ta Kybele için yapılan törenleri gördüğünü ve ülkesine gittiğinde tıpkı gördükleri gibi bir tören yapmak istediğini ve bu uygulamayı görenlerin onu öldürdüğünden söz eder. Burada anlatılan törenin, ormanın içerisinde müzik eşliğinde kendinden geçmesine yapılan dans ve kan kurban etme şeklinde olduğu tahmin edilmektedir. Kybele'ye adanmış olan bu törende tanrı Attis'in varlığından söz edilmemektedir.

Phryg törenlerinden bahseden diğer bir yazar ise Plutarkhos'dur. Plutarkhos Phryg tanrılarının kışın uyuduklarını ve yazın tekrar uyandıklarını bildirmektedir⁸⁸. Hepding, Plutarkhos'un söylediklerine şöyle bir açıklama getirir. Attis'in kışın uyuması ölümü anlamına gelmektedir. Bu yüzden insanlar yas tutarlar ve tanrının ölümüne ağıtlar yakarlar yazın ise tanrının tekrar dirildiğini kabul ederler ve bunun içinde şenlikler düzenlerler. Yani Attis için yılda iki kez tören yapılmaktadır⁸⁹.

⁸⁴ Lynn E. Roller, *In Search of God the Mother, The Cult of Anatolian Cybele*, University of California Press, Berkeley Los Angeles London 1999, 109.

⁸⁵ Hugo Hepding, *Attis seine Mythen und Sein Kult*, Gieszen 1903, 128; Aygün Ekin Meriç, *Metropolis Ana Tanrıça Kült Mağarası*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007, 76.

⁸⁶ Canan Albayrak, *Anadolu'da Kybele-Attis Kültü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, 33.

⁸⁷ Herodotos, 4.76; Reşit Mazhar Ertüzün, *Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar, Tarih ve Arkeolojisi Üzerinde Araştırmalar*, Papirüs Basım-Ozan Sanatevi, İstanbul 1999, 55-56.

⁸⁸ Serap Akca, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Belgeler Işığında Küçük Asya'da Attis Kültü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2004, 28, Dn. 143.

⁸⁹ Hepding, 130.

Diodoros ise Attis'in bedeninin yakıldığını ve törenlerde genç bir heykele Attis gibi davranıldığını bildirir⁹⁰. Roller'e göre ise aslında Phryg halkının yaptığı bu törenler Attis'in ölümü içindir⁹¹.

Biz Phryglerin törenleri ile ilgili ayrıntılı bilgiyi Romalıların eski Phryg karakterlerini koruyarak yaptıkları Mart ayındaki törenlerinden biliyoruz⁹². Bu inancın özünde de tüm toprak-bereket mitoslarında olduğu gibi ölme- dirilme motifi egemendir. Attis, Kybele dinsel törenlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Kybele ve Attis şerefine düzenlenen dini törenler, Mart ayının 15'inden 27'sine kadar yani ilkbaharın başladığı, bitkilerin yeniden taze hayat bulduğu bir zamanda uygulanır. Kybele dinsel törenleri asıl olarak Mart ayının yirmi ikisinde başlardı.

İlk gün (22 Mart) "Ağaç Günü" (arbor intrat)⁹³, Dendrophoroslar yani ağaç taşıyıcıları tarafından bir çam ağacı kesilir ve Kybele tapınağına getirilir, orada ona bir tanrı gibi davranılır, yün şeritler ve menekşe çelenkleriyle tapınılırdı. Çünkü menekşelerin Attis'in öldüğü çamın etrafında Attis'in kanıyla sulanarak boy atıldığına inanılmaktadır⁹⁴.

Başka bir çam ağacı parçası da, sanki ölü bir ceset imiş gibi sarılıp kefenlendikten sonra, üzerine menekşe çiçeklerinden çelenkler konup bu ceset bir su kıyısına götürülür ve sonra bir mezara konurdu⁹⁵. Attis'in yası tutulur ve tören bütün gün sürerdi.

İkinci gün (23 Mart), törenin en önemli aşaması olan müzikli ibadetlerin yapıldığı gün olduğu sanılıyor⁹⁶. Yalnız borular öttürülürdü. Hüzün keder ve oruç günüdür, o gün inananlar oruç tutarlardı.

Üçüncü gün (24 Mart), kan aşaması (Dies Sanguinis veya Sangeum) diye bilinirdi. Attis'in başpapazı, yani Arkigallos, çalparalar (krotola), zil (kymbalon), tef (tympanon), flütler eşliğinde ilahi bir müzik coşkusu içinde damarlarından kan çıkartarak tanrıçaya sunardı⁹⁷. Böylece Attis'in bir çam ağacının altında kendisini hadım

⁹⁰ Akca, 28, Dn. 145.

⁹¹ Roller, *In Search of God the Mother, The Cult of Anatolian Cybele*, 251.

⁹² Albayrak, 34.

⁹³ Jan N. Bremmer, *Greek Religion and Culture, the Bible and the Ancient Near East*, Brill, Boston 2008, 288.

⁹⁴ İndirkaş, 21.

⁹⁵ Halikarnas Balıkcısı, 125.

⁹⁶ İndirkaş, 21.

⁹⁷ Halikarnas Balıkcısı, 125.

etmesini taklit ederlerdi. Attis için o gün ya da gece tanrıçanın betimi önünde yas tutulur, bundan sonrada bu betim saygıyla gömülürdü.

Dördüncü gün (25 Mart), sevinç şenliği idi “Hilaria”⁹⁸ yani “Sevinç ve Gülme Bayramı”, bugünde Attis’in dirilişi kutlanıyordu. Tabiatın yenilenip canlanması ile Attis uzun ölüm uykusundan uyanıyor. Şenlikte insanlar yüzlerine maskeler takar, çılgınca eğlenirler.

Kybele kültünün önemli unsurlarından biri de Ana tanrıçaya sunulan kurbanlardı. Ana tanrıça Kybele ve tanrı Attis adına, Taurobolium ve Criobolium adı verilen törenlerde boğa ya da koç kurban edilmekteydi⁹⁹.

Çapar¹⁰⁰, Taurobolium töreninin tanrıça Kybele’ye boğa kanı sunma töreni, Criobolium töreninin ise; Kybele’nin sevgilisi Attis’e adanan koç kanı sunma töreni olduğunu, ayrıca törenin ortaya çıkışını MS 105 yılına ait Bergama’da ele geçen bir yazıtta ilk kez görüldüğünü ve bu yazıtın törenle ilgili en eski belge olduğunu ifade eder.

25 Mart günü aynı zamanda boğa kurbanı olan taurobolim gerçekleşiyordu. Prudentius taurobolium törenini (Resim 13) ayrıntılarıyla anlatmıştır: *"Kurban töreni yerin altında derince kazılmış bir çukurda yapılmaktadır. Son derece görkemli ipek giysiler giyen, alnına bir bant, başına da altından bir taç geçiren rahip çukura indirilir. Çukurun üstü delikli tahtalarla örülür. Kurban edilecek boğanın iki böğrü ve boynuzlarına çiçek çelenkleri, alnına da parıltılı metal parçaları takılmıştır. Boğa kurban edildikten sonra, göğsü kutsal bir mızrakla deşilir ve sıcak kan dışarı akar. Kan buhar çıkararak damla damla aşağıya, çukura doğru süzülür. Çukurdaki rahip ilk önce başını akan damlaların altına koyar, sonra bütün elbisesini ve bedenini bu kana bular. Yanaklarını, kulaklarını, dudaklarını ve burun deliklerini kanın altına sokar. Gözlerini bu kanla yıkar, dilini ıslatır ve pıhtılaşmış kanı içer. Diğer görevliler boğanın gövdesini götürürler. Rahip kanlar içinde, kanla ıslanmış, başı kana bulanmış sakalıyla kan banyosundan dışarı çıkar. Bu ayinden sonra onun, kurban edilen boğadan çıktığına*

⁹⁸ İndirkaş, 21; Vecihi Özkaya, *Kuyulu Anıtlar ve Frigler’de Taurobolium*, Erişim Tarihi: 21 Kasım 2014, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuanadolu/article/view/1023001683>, İstanbul Üniv, 2011, 304.

⁹⁹ İndirkaş, 21.

¹⁰⁰ Çapar, “Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı”, 181.

inanılan tanrısal yaşamın bir armağanına sahip olduğu düşünülür. Rahip ölümsüzlük için yeniden doğmuştur (renatus in aeternam); o artık tanrıdır ve kendisine tapılır¹⁰¹.”

Yeniden doğduğuna inanılan simgesel tanrıyı temsil eden rahibe, içmesi için süt veriliyordu. 26 Mart günü kutlamalardan yorgun düşen tapınıcılar ruhlarını ve bedenlerini dinlendirirdi, dinlenme günüydü buna (Requietio ya da Requero) denilirdi. 27 Mart günü, sokaklarda yapılan uzun bir gösteri alayı ile tören son bulur, Kybele’nin gümüşten yapılmış heykeli çiçek yağmuru altında ırmağa götürülür, suya batırılarak yıkanılırdı. Buna da “Lavatio” yani “yıkama” denirdi¹⁰².

Kybele kültürünün Anadolu’dan Yunanistan’a taşınmasından sonra¹⁰³ burada uygulanan kült törenlerinin içeriği hakkında Roller bize bazı bilgiler vermektedir. Roller,¹⁰⁴ tanrıça Kybele onuruna düzenlenen Galaxia adlı bir Atina bayramından söz etmektedir. Bu bayram, adını şenlikler sırasında tüketilen arpa ve süt karışımı lapadan almaktadır. Bayramla ilgili bu kısmın Attis’in ölümü sonrasında tutulan yas sırasındaki perhiz kısmı olduğu düşünülebilir Bu törende tanrıça Kybele adına kurban kesmek, rüşünü ispatlamış erkeklerin dinsel yükümlülüklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Helenistik dönem kült uygulamaları hakkında, kült yönetimi ile ilgili kararların kaydedildiği yazıtlardan bilgi edinebilmekteyiz. Tören rahibeler tarafından yönetilir. Aynı yazıtlarda, saptanmış günlerde yapılan kurban törenlerinden bahsedilmesi yıl boyunca birkaç kurban töreni ve bayram olduğunu göstermektedir¹⁰⁵.

Meter (Kybele) kültüne özgü görünen iki özel tören olan “strosis” yani döşeme ve “agermos” yani toplama törenlerinden söz edilmektedir. Bu bayramlardan rahibenin mali yükümlülükleriyle ilgili bildiride bahsedilmektedir¹⁰⁶. Burada rahibenin iki tahtı mümkün olduğunca güzel biçimde döşemesi, toplama sırasında sıvı adak taşımayan kadınlara ve tanrıça etrafındaki diğer kadınlara süsler takması istenerek, döşeme işlemi anlatılmaktadır. Agermos sözcüğü ise, Kybele’nin dilenci rahipleri metragyrai tarafından tanrıça adına toplanan armağanlarla ilgili olduğu sanılır. Attis adına da

¹⁰¹ Akca, 42, Dn. 255.

¹⁰² Vecihi Özkaya, “Cybele and the Waterside Shrines (Some Observations on the Phrygian Spring Cult and Its Origin)”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi IV*, İzmir 1996, 100; Albayrak, 34.

¹⁰³ İndirkaş, 12.

¹⁰⁴ Roller, 214.

¹⁰⁵ Roller, 217.

¹⁰⁶ Roller, 217.

Attadeia denilen bir bayram yapıldığından söz edilmektedir. Bu bayramın evlenme ve yas tutma töreni olması muhtemeldir.

Kybele-Attis kültüründe ölüp yeniden dirilme ögesi ile karşılaşmaktayız. Ölüp yeniden dirilen tanrılar Phrygler'den çok daha önceki bir tarihte Mezopotamya'da karşımıza çıkar¹⁰⁷. Ölüp dirildiği bilenen ilk bereket tanrısı Sümer'de Ana tanrıça İnanna'nın kocası çoban/kral tanrı Dumuzi'dir. Dumuzi Akadlar'da Tammuz, Mısır'da Osiris, Babil'de Baal, Fenikeliler'de Adonis, Hititler'de de Kumarbi'dir. Bütün bu tanrılar son baharda ölüp, ilkbaharın gelişiyle birlikte yeniden doğarak hem mevsimsel döngüyü hem de bitki ve hayvan âleminin devinimini taklit eder. Böylece ölüp yeniden dirilme olgusu da bereket kült törenlerinin vazgeçilmez ögesi ve ana teması olur. Yunan mitolojisinin ölüp yeniden dirilen tanrısı ise Anadolulu bir tanrı olan Dionysos'dur. Efsaneye göre Zeus, Semele adlı ölümlüden olma oğlu Dionysos'u doğar doğmaz karısı Hera'nın saldırısından korumak için keçiye dönüştürerek Girit adasına yollar. Ancak Dionysos orada Hera'nın gönderdiği devler tarafından bulunur ve parçalanır. Devler, Dionysos'un vücudunu 14 parçaya ayırır ve her bir parçasını otlarla kaynatıp yerler. Bu sırada Zeus yetişir ve oğlunun yalnızca kalbini kurtarabilir. Zeus, bu kalbe bir vücut yapar ve böylece Dionysos yeniden dirilir. Başka bir efsaneye göre Dionysos, annesini çıkarmak üzere ölümler ülkesine iner, ancak kendisi de orada hapis kalır. Tıpkı Sümerli tanrı Dumuzi gibi ancak ilkbaharda o da yalnızca altı aylığına yeryüzüne dönebilir¹⁰⁸.

2.4. TAPINIM ALANLARI

Ana tanrıça tapımının ortaya çıktığı bölge, Orta Anadolu'daki Phrygia bölgesidir¹⁰⁹. Ana tanrıça kültürünün temelleri Phrygia'da atılmış bu bölgeden Anadolu'ya yayılmış ve Batı Anadolu kentlerinde kabul görmüş (Harita 1), oradan Kıta Yunanistan, İtalya, Sicilya ve Marsilya kıyılarına kadar ilerlemiş, hatta Kuzey Afrika kıyılarında da kendine dinsel bir yer edinmiştir.

Geçmişte veya günümüzde yaşamış toplumlarda her dinin kendisine ait bir tapınım alanı veya merkezi vardır. Bu tapınım yerleri kimi zaman açık alanlarda kimi

¹⁰⁷ Cengiz Çetin, "Anadolu'da Bereket Kültü ve Anadolu Türk Köylüsü Seyirlik Oyunlarına Yansımaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(1), 2006, 195.

¹⁰⁸ Çetin, 195-196.

¹⁰⁹ Erhat, 183-187.

zamanda kapalı mekânlarda olmuştur. Bunlara tapınaklar, kaya anıtları, sunu çukurları, altarlar (sunak) ya da merdivenli basamaklar örnek verilebilir.

Orta Anadolu’da iki önemli neolitik yerleşme yeri olan Çatalhöyük ve Hacılar’dan gelen buluntular¹¹⁰ Kybele’nin öncülü, Anadolu’nun Ana tanrıçasının betimleri olarak kabul edilmiştir ve bu iki yerleşme yeri tarihsel dönemlerde Phrygialı Ana tanrıçanın tapınım merkezlerini içeren bölgelerde kurulmuş olması nedeniyle de Ana tanrıça Kybele’nin tapınım alanları olarak adlandırılmıştır (Harita 3).

Ana tanrıça kültü, MÖ 14-13. yüzyıllarda Kuzey Suriye’de, Kargamış merkez olmak üzere, Kubaba adıyla kutsanıyordu¹¹¹ (Harita 3). Phrygler ile Tabal ülkelerinin kültürel alışveriş yapması sonucu, Kubaba kültü Phrygya’ya taşınmıştır¹¹².

Burkert’e göre¹¹³, Ana tanrıça Geç Hititler döneminde özellikle Güneydoğu Anadolu’da Kubaba adıyla öne çıkmış, Erken Demir Çağı’nda da Anadolu’nun batısına doğru ilerlemiş Pessinus’ta Kybele adı ile varlığını sürdürmüş, giderek güçlü bir kült olarak egemenlik alanını genişletmiştir.

Phrygia bölgesinde Ana tanrıça Kybele’nin en fazla tapınım gördüğü, en büyük tapınım yeri Pessinus (Ballıhisar) kentidir (Harita 3). Kapalı mekânlarda tanrıçaya tapınımın olduğunu gösteren tek örnek olması açısından Pessinus tapınağı önemlidir (Resim 14). Tapınak, Eskişehir ilinin Sivrihisar ilçesinin Pessinus köyündedir. Yazılı kaynaklar bize Kybele’nin Pessinus’taki tapınımı ile ilgili ayrıntılı bilgi verir. Tanrıçaya orada bir idol biçiminde tapınılırdı ve bu idol bir “diopetes” yani gökten düştüğü ileri sürülen bir meteorit, bir kara taştır¹¹⁴. Tapınakta tanrıça Kybele’nin yanında Kybele-Attis mitosundan öykülenerek Attis’e de tapınılmıştır¹¹⁵.

Ana tanrıçanın Pessinus’tan da daha eski bir tapım merkezi Komana şehridir, ya da şehirleridir (Harita 3). Tarihi kaynaklarından burada tapınılan tanrıçanın şimşek, topuz ve çift ağızlı baltayla simgelenen bir savaş ve zafer tanrıçası olduğu anlaşılır¹¹⁶.

¹¹⁰ Özen, 7.

¹¹¹ Hasan Tahsin Uçankuş, *Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi: Arkeoloji, Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, 571.

¹¹² Çapar, “Anadolu’da Kybele Tapınımı”, 201.

¹¹³ Burkert, 103.

¹¹⁴ Ünal, 26; Erhat, 185.

¹¹⁵ Albayrak, 27.

¹¹⁶ Erhat, 184.

Gordion (Yassihöyük) da kentin her alanında tanrıça tapınımına ait birçok buluntu mevcuttur (Resim 15). Gordion'un kuzeyinde yer alan Dömrük köyü yakınındaki kaya kutsal alanı kent dışındaki kutsal alanlara örnektir¹¹⁷ (Harita 3).

Kybele kutsal alanları genellikle dağlarda kayalıklara yapılmıştır, Açık arazide Tanrıça Kybele'ye tapınımın olduğunu gösteren MÖ 8-6. yüzyıllara ait Eskişehir ve Afyonkarahisar bölgesi arasında birçok kaya anıtı bulunmaktadır¹¹⁸ (Harita 3). En ünlüsü, Midas/Yazılıkaya Anıtı¹¹⁹ (MÖ 6. yüzyıl) Midas şehri platosunun kuzeydoğu eteğinde, öne doğru çıkıntı yapan kaya kütlesi üzerindedir (Resim 16). Ayrıca Gökbahçe köyünün güney batısında Koca Dere'nin batı kıyısındaki kayalık yamaçta Bahşayış Anıtı¹²⁰ (MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı) (Resim 17), Afyon ilinin İhsaniye ilçesine bağlı Hayranveli köyünün Göynüş mevkiinde Aslantaş Anıtı¹²¹ (MÖ 7-6. yüzyıl) (Resim 18) bulunmaktadır. Bu anıtlar dışında tanrıça Kybele'ye adanmış birçok büyük ve küçük kaya anıtları vardır. Bitmemiş Anıt (MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı) (Resim 19), Arezastis Anıtı (MÖ 6. yüzyıl) (Resim 20), Aslankaya Anıtı¹²² (MÖ 6. yüzyıl başı) (Resim 21), Maltaş/Malkaya Anıtı (MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı) (Resim 22)vb.

Kınal¹²³, Phrygialıların MÖ 8–6. yüzyıllarda dağlarda, tepelerde ve kayalar içine oyulmuş nişler içinde bir kadın heykeline Kybele diye taptıklarını sayısız açık hava tapınakları ile bilindiğini ifade etmektedir. Phryglerden önce Anadolu'da yaşayan Hititlerin de Kybele'yi tanımış olmaları gerektiğini bildirmiştir.

Hititler, yaptıkları seferler sırasında Spil Dağı'nın kuzey yamacına Ana tanrıça Kybele'nin oturan bir tasvirini yapmışlar ve ona taptıklarını göstermişlerdir (Resim 23). Kybele'nin tapım merkezlerinden biri, Sypilos Magnesia (Manisa)'sın da görülen Mesir şenliklerinde bereket, kuvvet simgesi macunların dağıtılması, Anadolu'nun yerlisi olan

¹¹⁷ Sami Patacı, *Hellenistik Dönemde Batı Anadolu'da Kybele Tapınımı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007, 13, Şekil 22.

¹¹⁸ Uçankuş, *Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi: Arkeoloji, Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu*, 571.

¹¹⁹ Ertuğrul Algan-İrfan Ongar, *Kral Midas'ın Ülkesi Frigya*, Esbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1998, 35-51.

¹²⁰ Uçankuş, 146; Algan-Ongar, 85-87.

¹²¹ Uçankuş, 150.

¹²² Akurgal, *Phrygische Kunst*, 61,99, Tafel. 37ab.

¹²³ Füzün Kınal, "Kara Tanrıça Olarak Kybele", *IX. Türk Tarih Kongresi*, 1. Cilt, Ankara 1986, 236.

bir inancın ve geleneğin yansımasıdır¹²⁴. Ayrıca, “Splyene Tanrıların Anası” şeklinde de geçmektedir. Bu durum, Meter Splyene’nin Magnesia’daki tapınımını kanıtlamakta, Ana tanrıça Kybele’nin Sipylene adı altında da Magnesia’da bir kült oluşturduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Magnesia sikkelerinde de Kybele betimlerine rastlamak mümkündür¹²⁵ (Harita 3).

Kybele’nin Ankara’da da tapınım gördüğü, bir taş kabartma sayesinde anlaşılmıştır. Burada bulunan eserde tanrıça, muhtemelen kendi tapınağının kapısı önünde durur şeklinde betimlenmiştir. Bahçelievler ve Etlik’te ortaya çıkarılan andezit bloklar üzerine işlenmiş Kybele tasvirleri, Kybele kültürünün Ankara’da önemli sayılabilecek bir ölçüde kabul gördüğünün birer kanıtı olarak kabul edilebilir¹²⁶ (Harita 3). Ana tanrıça Kybele daha sonra Phrygia’ya özgü biçimiyle Anadolu’nun batı kıyısına yayılmıştır.

Konya şehir merkezine 30 km, mesafede bulunan Sızma’da¹²⁷ da, Kybele’ye tapınılıyordu (Harita 3). Bugün Sızma olarak adlandırılan yerleşim yerinin adı Zizimene’den gelmektedir. Konya’da halkın kendi şivesine uydurup adapte ettiği böyle birçok yerleşim yeriyle karşılaşmaktayız. Burada Ana Zizimene adı altında Kybele’ye tapınılıyordu¹²⁸.

Aizanoi antik kentinin yaklaşık 2 km güneybatısında bulunan ve Ana tanrıça Kybele tapınımı için kullanılan Kesik Mağara antik yazar Pausanias tarafından dönemin (MS 2. yüzyıl) en ünlü mağaralarından biri olarak nitelendirilmiştir¹²⁹ (Harita 3). Aizanoi’da tanrıçaya kutsal mağarasının adından türeyen Meter Steuene adıyla da tapınılıyordu¹³⁰. Aizanoi’nin yaklaşık 5 km güneyinde yer alan İlicikören Köyü yakınındaki bir vadide köylülerin kaçak kazılarla tahrip ettikleri Kybele’ye ait başka bir

¹²⁴ Uçankuş, 28; Erhat, 184.

¹²⁵ Patacı, 21.

¹²⁶ Güllü Çintiriz, *Frig Dini İnanç ve Adetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, 17; Raci Temizer, “Bahçelievler’de Bulunan Kybele” *Anatolia IV (1959)* 179-182.

¹²⁷ Özdemir, 8.

¹²⁸ Özdemir, 9, Resim 17.

¹²⁹ Güler Ateş, Aizanoi’da Ana tanrıça’ya ait iki kutsal alan ve düşündürdükleri, Erişim Tarihi: 02 Aralık 2014, http://www.artuklu.edu.tr/Upload/metin/pdf_word/Poster_Guler_ATES.pdf

¹³⁰ Pausanias, *Description of Greece*, (Çev.: W.H.S. Jones), Harvard University Press, London 1918, 10.32.3; Erhat, 84; Roller, 189.

doğal kutsal alanın varlığı tespit edilmiştir. Buradan birçok Kybele figürinleri çıkarılmıştır¹³¹.

Kybele, Sardes kentinde de Artemis olarak görülmektedir (Harita 3). Fakat Sardes kentindeki bir stel üzerinde Kybele ve Artemis ayrı tanrıçalar olarak gösterilmekte¹³² bu da aynı tapınakta iki farklı tanrıçaya tapınım olabileceğini düşündürmektedir.

Batı Anadolu’da tıpkı Phrygia’da olduğu gibi ana tanrıça için düzenlenmiş açık hava kutsal alanı olgusu mevcuttur, Kybele kaya tapınaklarında karşımıza çıkar. Kybele kültü açısından önem teşkil eden bu kutsal alanlardan biri Phokaia kentinin ve oradaki yerleşimin doğusunda kalan Değirmenli Tepe Kaya Kutsal Alanı’dır¹³³ (Resim 24-25). Kyme, Smyrna ve Miletos kentlerinde Kybele’ye ait adak stelleri çıkmıştır¹³⁴. MÖ 6. yüzyılın başlarında da Phokaia kentinde Kybele adına bir açık hava kutsal alanı oluşturulmuştur. Özellikle Phokaia kenti, Kybele tapınımı açısından büyük öneme sahiptir. Bu kentteki bir diğer kutsal alan ise çok büyük bir olasılıkla Kybele için yapılmış olan Liman Kutsal Alanı’dır¹³⁵. Yapılan kazı çalışmalarında kutsal alanın hangi tanrı ya da tanrıçaya ait olduğunu ispat edecek kanıta rastlanmasa da Phokaia kentindeki diğer açık hava kutsal alanlarıyla karşılaştırıldığında buranın da Kybele tapını için kullanılmış olması gerekmektedir (Harita 3).

Erdoğan, Liman Kutsal Alanı’nın deniz kenarında yer almasından yola çıkarak, Phokaia’daki denizle ilişkili olan Poseidon, Zeus, Leukothea ve Dioskurlar kültlerinden birinin ya da birkaçının bu kutsal alanda tapınım görmüş olabileceğini ifade eder¹³⁶. Kybele kültürünün denizle bağlantısı ise Kyzikos’tan bir adak steli sayesinde belirlenir. MÖ 1. yüzyıla tarihlenen bu stelde, Kybele’ye “ataların anası” olarak seslenilir¹³⁷. Adak steli, alttaki yazıta göre Soterides adındaki bir şahıs tarafından adanmıştır. Soterides, tanrıçadan bir deniz savaşında esir düşen arkadaşını kurtarmasını istemektedir. Bundan yola çıkılarak, Kybele’nin denizle ilgili bir durumda külte mensup insanların yardım

¹³¹ Ateş, Aizanoi’da Ana tanrıça’ya ait iki kutsal alan ve düşündürdükleri.

¹³² Çintiriz, 4.

¹³³ Patacı, 23, Şekil 54-56.

¹³⁴ Patacı, 20.

¹³⁵ Ömer Özyiğit, “1994 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, 4.

¹³⁶ Aytekin Erdoğan, *Phokaia Kaya Tapınakları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2003, 176.

¹³⁷ Roller, 197, 318, Resim 76; Patacı, 26, Şekil 61.

isteyebileceği bir tanrıça olduğu düşünülebilir. Ancak, Erdoğan'a göre Kyzikos'tan sadece tek bir örnek ile tanrıçanın denizle ilişkili olduğu saptanmıştır ve “*Yalnızca tek bir örnek ile genelleme yapmak, bundan yola çıkarak Liman Kaya Kutsal Alanı'nın Kybele tapımı için yapıldığını söylemek de bir olasılık olarak görülebilir*”¹³⁸ diyerek konuyla ilgili şüphelerini ifade eder.

Bunlar dışında Altınmağarası Tepesi Kutsal Alanı, İncir ve Orak Adalarındaki tapınım alanları yine Phokaia antik kentinde Kybele tapınımını bize gösteren kanıtlardır. Bu alanlarda kayalıklarda nişlerin bulunması, nişlerin ön tarafındaki kayalara oyulmuş havuz ve çanakların bulunması Kybele'yi akla getirmektedir. İncir Adası'nda bir nişin içindeki Kybele kabartması buradaki tapımların Kybele ile ilgili olduğunu göstermektedir¹³⁹. Kybele kutsal alanlarının birçoğu antikçağda daha geç zamanlarda taş ocağı olarak kullanılmıştır. Orak Adası'nın doğusunda da yine taş ocağı olarak kullanılan yerinde önce Kybele'nin tapım yeri olduğu düşünülmektedir¹⁴⁰. Altınmağarası Tepesi'nde de niş içerisinde Kybele kabartmaları vardır¹⁴¹.

Kırsal bölgedeki tapınaklarının yanı sıra, Ana tanrıça kentlerde de işlevini yerine getiriyordu. Smyrna'nın Ana tanrıçası (Meter Sipylene diye seslenilir) da yazıtlar ve çok sayıdaki adak heykelcikleri yoluyla saptanmıştır. Tanrıçanın kentin ana bölümündeki düzlükte yer alan tapınağı Metroon, Smyrna'daki en güzel tapınaklardan biri sayılır. Kolophon'da da kent merkezinde yer alan bir Metroon vardır (Harita 3). MÖ 4. yüzyıla ait bir yazıttan, Meter Antaia adıyla, kentin beş önemli tanrısından biri olarak tapınıldığını öğreniyoruz¹⁴². Smyrna'da da kentin ana bölümünde yer alan düzlükte, tanrıçanın tapınağı (metroon) bulunmaktaydı¹⁴³.

Kybele tapımı ile ilişkili bir diğer kutsal alanda Ephesos'ta Panayır Dağı'nın kuzey yamacındaki kaya kutsal alanıdır (Harita 3). Burada Kybele kaya tapınaklarında karşımıza çıkar. Buradaki nişler, adak stelleri ve yazıtlar, alanın Kybele kültü için kullanıldığını göstermektedir¹⁴⁴ (Resim 26). Bazı nişlerin içinde doğal kayadan oyulmuş

¹³⁸ Erdoğan, 176.

¹³⁹ Patacı, 27, Şekil 62-63; Ömer Özyiğit, “1996 yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, 766, Resim 9-13.

¹⁴⁰ Özyiğit, “1996 yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, 768, Resim 16.

¹⁴¹ Özyiğit, “1996 yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, 769.

¹⁴² Roller, 200.

¹⁴³ Roller, 200; Tapınak konusunda, Bkz. Strabon, XIV.1.37.

¹⁴⁴ Işık, 3; Patacı, 28.

tanrıça betimleri hala görülmektedir. Ephesos kutsal alanında, ayakta duran tanrıçayı yanında arka ayakları üstüne çökmüş bir ya da iki aslanla birlikte gösteren bir dizi küçük adak kabartması da bulunmuştur. Bazı örneklerde de sağında genç bir erkek, bazılarında ise sağında genç solunda yaşlı bir erkek vardır¹⁴⁵ (Resim 27).

Erythrai antik kentinde de, Ephesos'ta ki kaya kutsal alanı ile benzerlik gösteren ve olasılıkla Kybele tapımında kullanılmış olan kaya kutsal alanları bulunmaktadır¹⁴⁶ (Harita 3). Bu kutsal alanlar hakkında diğer kentlere oranla çok az çalışma olduğundan elimizde yeterince bilgi bulunmamaktadır.

Khios'ta Kybele'nin önemini yine yazıtlardan anlıyoruz¹⁴⁷ (Harita 3). Burada Kybele mağaralarda da tapınım görmektedir. Daskalopetra'da kayalık tepelikte, küçük bir mağara oluşturan yerde tespit edilmiştir. Burada bulunan kaya kabartmasında Ana tanrıça betimlemesi olduğu belirtilmektedir¹⁴⁸.

Priene'de kutsal alan, akropolise çıkan yolun üzerindeki ana kaya kütlesinin şekillendirilmesiyle oluşturulmuştur¹⁴⁹ (Harita 3). Bu kutsal alan diğer kutsal alanlara nazaran gösterişsiz bir görünüm arz etse de Ana tanrıça Kybele tapımında kullanılmış olmalıdır¹⁵⁰.

Metropolis'deki Gallesion (Dalaman) Dağı üzerindeki Uyuzdere Kült Mağarası, Kybele tapımının bulunduğu diğer kaya kutsal alanlarıdır (Harita 3). Buradan ele geçen 554 adet figürinden 404 tanesinin Ana tanrıça figürini olması, buranın Ana tanrıçaya adanmış bir kült alanı olduğunu açık bir şekilde göstermektedir¹⁵¹.

Aigai kentinde de tanrıça tapımına ait izler görülmektedir (Harita 3). Bu kentteki kutsal alanlar yine diğer kentlerde olduğu gibi, kentin dışında, nekropolis ile kent arasında kalan bölgededir. Kutsal alanda, kayanın düzleştirilmesi ile meydana gelen tapınım yerleri ve az sayıda niş bulunmaktadır¹⁵².

¹⁴⁵ Roller, 198, Resim 53.

¹⁴⁶ Patacı, 28.

¹⁴⁷ Roller, 201.

¹⁴⁸ Meriç, 74.

¹⁴⁹ Işık, 5.

¹⁵⁰ Roller, 201.

¹⁵¹ Meriç, 90.

¹⁵² Erdoğan, 370-371.

Pergamon yine Kybele tapınımının en yoğun olduğu kentlerden biridir (Harita 3). Burada tanrıça tapınımına ayrılmış iki kutsal alan söz konusudur: Kapıkaya kutsal alanı ve Mamurtkale tapınım alanıdır¹⁵³ (Resim 28-29). Kapıkaya Kutsal Alanı'nda Kybele'yi betimleyen çok sayıda taş ve terrakotta heykelcik ele geçmiştir¹⁵⁴. Mamurtkale Strabon'un Meter'in Pergamon'daki en önemli kutsal alanı dediği yerdir, bu yerde tanrıçaya Meter Aspodene adıyla tapınılmıştır¹⁵⁵. Aspodene adını Pergamon civarındaki Aspodenon Dağı'ndan aldığı anlaşılmaktadır¹⁵⁶. Mamurtkale'de ise bir tapınağın ve bir sunağın olduğu bilinmektedir. Pergamon kralı Philetairos, bu sunak ve tapınağın etrafını bir duvarla çevirmiş ve bir kutsal alan meydana getirmiştir¹⁵⁷. Ayrıca 2006-2011 yılları arasında Pergamon çevresi yüzey araştırmalarında Molla Mustafa Tepesi'nde¹⁵⁸ Kybele Kutsal Alanı tespit edilmiştir. Belirgin mimari kalıntı olmamasına rağmen, yoğun bir şekilde Kybele'yi betimleyen terrakottalar bulunmuştur¹⁵⁹.

Halikarnassos kentinde, tanrıçaya tapınıldığı MÖ 3. yüzyıla tarihlenen bir yazıttan anlaşılmaktadır (Harita 3). Burada adına kurban sunumu yapılan tanrılar arasında Meter'i de görmekteyiz¹⁶⁰.

Kybele'nin önemli kutsal alanlarından biride Labraunda açık hava kutsal alanıdır (Resim 30). Bu kutsal alan, Zeus Tapınağı'nın yaklaşık 70 metre kuzeydoğusunda Labraunda kentinin üst bölümünde yer almaktadır (Harita 3). Labraunda kutsal alanı, Ana tanrıça için tapınımın gerçekleştirildiği diğer örneklerde olduğu gibi doğal kayanın şekillendirilmesiyle oluşturulmuş bir kaya kutsal alanıdır¹⁶¹.

¹⁵³ Wolfgang Radt, *Pergamon, Geschichte und Bauten, Funde und Erforschung einer Antiken Metropole*, Köln 1988, 272-274, Abb.133, Abb.134.

¹⁵⁴ Roller, 204, Resim 55-56.

¹⁵⁵ Strabon, XIII.2.6.

¹⁵⁶ Aspodenon Dağı: Pergamon'un güneydoğusunda bulunan bugünkü Yund Dağı. Hüseyin Üreten, "Mamurt Kale'de Meter Aspodene Kültü", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 46, 1 (2006), 212.

¹⁵⁷ Roller, 206; Güler Ateş, "Pergamon'da Ana Tanrıça Kybele", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Ocak-Şubat 2013, 140.

¹⁵⁸ Molla Mustafa Tepesi, Pergamon antik kentinin 10 km kuzeybatısında, Bakırçay Ovası'nın kuzey kenarında yer almaktadır.

¹⁵⁹ Ateş, "Pergamon'da Ana Tanrıça Kybele", 145.

¹⁶⁰ Roller, 201.

¹⁶¹ Bilal Söğüt, Celal Şimşek, Asuman Balıran, "Labraunda Açık Hava Kült Alanı", TÜBA-AR 5, 2002, 144.

Kybele tapınımının olduğu bir başka kent, Sparza antik kentidir. Burada tanrıça Meter Sparzene olarak anılmaktaydı¹⁶².

Troia kentinde de açık hava kutsal alanları ve Kybele'nin izlerini bulmak mümkündür ve bu kutsal alanlarda da çok sayıda Kybele terrakotaları ele geçmiştir (Resim 31). Troia'da İda Dağı'nın tanrıçası Meter İdaia olarak benimsenmiştir. Kybele Attis kültü ile de ilgili heykelcikler bulunmuştur¹⁶³ (Harita 3).

Daskyleion kentinde de Kybele'ye ait heykelciklerin varlığı bu kentte de Kybele kültürünün varlığına kanıttır¹⁶⁴ (Resim 32-33). Ayrıca Kybele kültüne ait buluntular, MÖ 8. yüzyıl sonuna ait bir Kybele Tapınağı Temelleri, üstü plaka taşlarla örtülü bir kült kanalı taurobolium(?), MÖ 7. yüzyıla ait taştan yapılmış küçük boyutta bir Kybele Tapınak Modeli Kybele'nin Daskyleion'daki varlığını kanıtlamaktadır¹⁶⁵ (Harita 3).

Kuzeybatı Anadolu kentlerinde de tapınım gören Kybele hem Kalkedon, hem de Kyzikos'ta saygı görmüştür (Harita 3). Kyzikos'ta Kybele'ye tapınıldığına dair ilk bilgiyi Herodotos'tan alıyoruz¹⁶⁶. Kyzikos'ta tanrıça Meter Dindymene olarak bilinmekteydi¹⁶⁷. Strabon, kentin kuzeyindeki Dindymos dağında Dindymene için Argonautlar tarafından yapılan bir tapınağın olduğunu bildirmektedir¹⁶⁸. Yazıtlı adak stelleri tanrıçanın bu kentteki önemini vurgulamaktadır. Kyzikos'ta tanrıçaya kurban sunma sahnelerinin betimlendiği yazıtlı adak kabartmaları oldukça fazladır. Bu örneklerden birinde Kybele sunağında oturmakta bir tapınıcı alayı ellerini kaldırmış olarak tapınma pozisyonunda tanrıçaya yaklaşmakta ve bir hizmetkâr iki koyunu kurban edilmek üzere götürmektedir. Bu şekilde bir kurban töreni betimlenmiştir¹⁶⁹ (Resim 34). Kyzikos'ta sadece Meter Dindymene olarak değil, kentteki yazıtlarda tanrıça Meter Kotiane, Meter Plakiane ve Meter Lobrene gibi değişik isimlerle de anılmıştır¹⁷⁰. Ayrıca Metroon'da Attis kabartmalarının bulunması buranın Kybele ile ilişkili olduğunu

¹⁶² Roller, 197.

¹⁶³ Patacı, 33.

¹⁶⁴ Patacı, 32.

¹⁶⁵ Tomris Bakır, "Daskyleion (Tyaiy Drayahya) achaemenidische Satrapensitz in Hellespontine Phrygia", *Anadolu / Anatolia* 25, 2003, 1-26.

¹⁶⁶ Herodotos, 4.76.

¹⁶⁷ Lotte Motz, *The Faces of the Goddess*, Oxford University Press, New York 1997, 106.

¹⁶⁸ Strabon, XII.8.11.

¹⁶⁹ Roller, 202-203, Resim 54.

¹⁷⁰ F.W. Hasluck, *Cyzicus*, University Press, Cambridge 1910, 214-222; Çapar, "Anadolu'da Kybele Tapınımı", 191; Ertüzün, 56; Nurettin Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, Renkvizyon Ofset Form Matbaacılık, Bursa 2011, 41.

göstermektedir. Önceleri Dindymos dağında bir tapınma yeri olduğu sonraları kent içinde Metroon'da tapınıldığı söylenebilir¹⁷¹. Ayrıca Kyzikos'un ilk sikkelerinde Kybele'ye eşlik eden aslan görülür¹⁷².

¹⁷¹ Nurettin Öztürk, *Kyzikos'da "Metroon" Olarak Tanımlanan Yapı: "Mimarisi, Bezemeleri ve Plastik Eserleri"*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1994, 13; Ertüzün, 56; Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, 41.

¹⁷² Nurettin Öztürk, "Kyzikos'ta Bulunan Bir Kybele Yontusu Üzerine Bazı Gözlemler", (Ed. Birol Can-Mehmet Işıklı), *Doğudan Yükselen Işık-Arkeoloji Yazıları*, (s. 367-373), Atatürk Üniversitesi, İstanbul 2008, Dn. 33; Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, 41.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KYBELE-ATTİS MİTOLOJİSİ

3.1. ATTİS'İN DOĞUŞU VE KYBELE ATTİS İLİŞKİSİ

Tarihin değişik dönem ve kültürlerinde Ana tanrıça betimlerinin yanında bir erkek figürü bulunmaktadır ve bu erkek olasılıkla Attis'dir. Çatalhöyük ve çocuk figürünü Attis'in kökeninin Neolitik dönemde olduğunu gösterir¹⁷³. Attis, mevsimlerin değişimini ve dönüşümünü simgeleyen bir bitki tanrısıdır. Onun bu özelliği, Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Yunanistan ve İtalya gibi geniş bir dağılıma sahip coğrafya üzerinde farklı fakat ortak işlevleri paylaşan tanrıların kimliğinde yer edinmiştir¹⁷⁴. Tanrı Attis'in kökeni ve işlevi ile ilişkili Dumuzi, Temmuz, Baal, Adonis, Osiris, Horos, Telepinu gibi pek çok tanrının ortak özellikleri, ilkbaharda bitkilerin yeryüzüne çıkması ile birlikte canlanmaları, yazın sıcakları ile bitkilerle birlikte ölmeleridir.

Attis hakkında farklı mitolojiler vardır ve bizler Tanrı Attis'in doğuş mitolojisi hakkındaki bilgileri Yunanlı ve Romalı yazarların bildiklerinden kısıtlı bir şekilde de olsa öğrenebilmekteyiz¹⁷⁵. En detaylı bilgiyi Diodoros (MS 1. yüzyıl), Pausanias (MS 2. yüzyıl sonu) ve Arnobius (MS 4. yüzyıl) vasıtasıyla öğrenebiliyoruz¹⁷⁶.

Roller'in Arnobius'dan aldığı anlatımında, Magna Mater (Kybele) Phrygia'daki Agdos Dağı'nın altında yatmış uyurken, Zeus (Jüpiter) onun ırzına geçmek ister. Tanrı amacına ulaşamaz menisini dışarı akıtmak zorunda kalır. Gebe kalan dağ, Agdistis adında, hem dişi hem de erkek organlarına ve her iki cinsin cinsel dürtülerine sahip olan vahşi ve azgın bir yaratık doğurur. Agdistis'in çift cinsiyetli oluşu ve bundan kaynaklanan şehvet düşkünlüğü tanrılar için bir tehdit oluşturduğundan, tanrılar onun erkeklik organını keserler. Bunlar toprağa düşer ve toprakta bir badem ağacı türer. Daha

¹⁷³ Albayrak, 223.

¹⁷⁴ Albayrak, 344.

¹⁷⁵ M. J. Vermaseren, *Cybele and Attis: the Myth and Cult*, Thames and Hudson, London 1977, 2.

¹⁷⁶ Roller, 232.

sonra Sangarios'un (Phrygia'da büyük bir ırmak) kızı ağaçtan badem toplar ve hemen hamile kalıp, çok güzel bir çocuk olan Attis'i doğurur¹⁷⁷.

Akca'nın Pausanias'dan yaptığı alıntıda ise Agdistis ve Attis'n doğuşunu şöyle anlatmıştır: Zeus bir gece bir rüya görür ve bunun etkisi ile tohumunu toprağa döker. Bunun sonucunda Agdistis adında bir hermapdrodite¹⁷⁸ dünyaya gelir. Yaptığı azgınlıkları ile kralı sinirlendirir. Agdistis'i durdurmak için tanrı Dionysos görevlendirilir. Dionysos, Agdistis'in her gün serinlemek için gittiği suya şarap karıştırarak onu sarhoş etmeyi başarır ve sonrada erkeklik organını bir çam ağacına bağlar. Agdistis ayılıp kendisine gelince birden zıplar ve böylece kendi kendini hadım etmiş olur. Agdistis'in kesilen organlarından akan kanlardan bir badem ağacı ve meyveler oluşur. Irmak tanrısı Sangarios'un (Sakarya) kızı bu badem ağacından bir meyve alıp koynuna koyar ve hamile kalır. Kızın babası bu durumu öğrendikten sonra kızını ölüme terk eder ama tanrılar kıza yardım ederler ve onu beslerler. Kız Attis'i doğurur. Babası Sangarios çocuğun doğduğunu duyduğunda bebek Attis'i sokağa atar. Tanrıça Attis'i alır ve onun himayesi altında bir keçi ve çobanlar tarafından yetiştirilip keçi sütü ile beslenir¹⁷⁹.

Pausanias'ın diğer anlatımında¹⁸⁰, Agdistis'in doğması ile ilgili bazı kısımlar farklı anlatılmıştır. Bu anlatım şöyledir: tanrıçaya bir taş biçiminde tapılırmış. Zeus tanrıçaya tutkulu bir biçimde aşık olmuş *“Phrygia ilinin sınırlarında Agdos adlı ıssız bir kaya varmış, orada Kybele tanrıçaya bir taş biçiminde tapılırmış. Zeus tanrıçaya tutulmuş fakat tanrıça Zeus'a yüz vermemiş; Zeus onunla birleşmeyi başaramayınca tohumunun bir kısmını kayanın üzerine bırakmış. Zeus'un bıraktığı menilerden bir kısmı tanrıçanın rahminden içeri girer, sonra Agdistis olarak adlandırılan korkunç bir yaratık dünyaya gelir. Tanrılar bu yaratığın ortadan kaldırılması gerektiğini düşünürler ve onu yok etme görevini Dionysos'a verirler. Agdistis, Dionysos'un yardımı ile hadım edilir¹⁸¹. Agdistis'in cinsel organından akan kandan bir nar ağacı meydana gelir. Sangarios'un kızı ağaçtan bir nar alır ve göğsüne koyar, hamile kalır. Sangarios kızını evden atar, fakat tanrılar Nana'ya yardım ederler ve onu aç kalmaması için nar ile*

¹⁷⁷ Roller, 233.

¹⁷⁸ Hem kadın hem erkek niteliği taşıyan yani çift cinsiyetli varlıklara verilen addır. Bkz. Vermaseren, 90; Ünal, 27.

¹⁷⁹ Akca, 5; Vermaseren, 90-91; Hepding, 109.

¹⁸⁰ Akca, 6, Dn. 19.

¹⁸¹ Vermaseren, 90-91; Erhat, 15.

*beslerler. Nana Attis'i dünyaya getirdikten sonra ortadan kaybolur. Attis tanımadığı insanlar tarafından keçi sütü ve bal ile beslenir*¹⁸². ”

Pausanias'ın her iki anlatımında da farklılıklar olmasına rağmen, doğuş mitolojisi ile ilgili en önemli ayrıntıları onun vasıtası ile öğrenebilmekteyiz. Bu doğuş mitolojisinin Anadolu kaynaklı olması muhtemeldir. Çünkü olayların geçtiği yerler Anadolu'dadır. Mitolojide adı geçen ırmak tanrısı Sangarios, Phrygia bölgesinden geçen bir ırmağın adıdır¹⁸³. Olaylar, Agdistis, Attis, Sangarios üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Agdistis'in ve Attis'in doğuş mitolojisinin kökleri Tunç Çağ'ında, özellikle Hitit destan geleneğinde yatar. Hititler'e ait Ullikummi Şarkısı, Kumarbi söylencesi ve Yunan mitolojisinde Thegonia (Tanrılar'ın Doğuşu) mitolojisi ile benzer yönler sergilemektedir¹⁸⁴. Bu mitolojilerin benzer bölümlerini şöyle sıralayabiliriz:

Kumarbi efsanesinde, Hitit tanrısı Alalu dokuz yıl boyunca gökyüzünde kalır. Ancak Anu, Alalu'ya savaş açar; onu yener, tahta Anu oturur. Bu arada Alalu'nun oğlu olan Kumarbi de dokuz yıl boyunca gökyüzünde hâkim olan ve krallığı zorla ele geçiren Anu'yu tahttan uzaklaştırır. Anu gökyüzüne kaçmaya çalışsa da Kumarbi onu yakalar ve üreme organını ısırır. Anu Kumarbi'nin içine dökülen üreme organından yeni bir hayatın doğması için onu önce Fırtına Tanrısı'na sonra Aranzah (Tigris-Dicle) nehrine ve tanrı Tasmisu'ya gebe bırakır¹⁸⁵.

Kumarbi efsanesinde, Agdistis ve Attis'in doğuşunun anlatımındaki gibi Kumarbi'nin, hadım edilen bir tanrıdan dökülen tohumlar ile hamile kaldığını görüyoruz. Aynı şekilde, tanrılarda Agdistis'in erkeklik organını keserek onu güçsüz bırakmak istemişlerdir. Bu organları kimse yutmaz, ama hamile kalma olayının olduğu görülür. Bu olay, Kumarbi efsanesinde de aynıdır.

Hititlere ait başka bir efsane olan Ullikummi Şarkısı'nda da Attis'in doğuş mitosu ile paralel bir anlatım vardır. Ullikummi şarkısında Phryg geleneğinde görülen bir öge bulunur. Bu şiirde, Kumarbi Fırtına tanrısını devirmek istemektedir. Fırtına Tanrısı, Kumarbi'nin Anu'nun cinsel organını yutması sonucunda doğan tanrılardan biridir. Kumarbi amacına ulaşmak için Ullikummi'yi yaratır. Kumarbi'nin spermlerini

¹⁸² Akca, 6, Dn. 19.

¹⁸³ Frig bölgesindeki Sangarios nehri hakkında bilgi veren antik kaynak, Bkz. Strabon, XII.3.7. ve XII.5.3.

¹⁸⁴ Roller, 241.

¹⁸⁵ Bayladı, 119; Akca, 9-10; Albayrak, 38.

kayaya akıtması sonucu Ullikummi'nin¹⁸⁶ doğması, Arnobius'un anlattığı Agdistis'in spermelerini Agdos üzerine akıtmasına benzemektedir. Ullikummi gibi, Agdistis'te hükmedilmesi zor bir varlık olarak doğmuştur.

Her iki örnekte de tanrının gücünün toplandığı cinsel organlar, amaç bu organların çıkarılması yoluyla bu gücün yok edilmesidir. Buna karşın, iki örnekte de tanrının gücü yok edilmemiş bir sonraki nesile aktarılmıştır¹⁸⁷.

Agdistis ve Attis'in doğuş mitosunda görülen Agdistis'in hadım edilmesi olayı Yunan mitolojinde Hesiodos'un Theogonia (Tanrıların Doğuşu) adlı eserinde, Kronos ile Uranos arasında geçen mitoloji de görülebilmektedir. Mitolojiyle ilgili kısım şöyledir:

Kronos ile annesi Gaia anlaşır. Gaia, Kronos'u saklar ve onu pusuya yatırır, eline tırpan verir. Kronos ile annesi Uranos'u ortadan kaldırma planları kurarlar. Uranos geceyle birlikte yeryüzüne iner. Ama pusuda bekleyen Kronos, babası Uranos'un cinsel organını tırpanla keser ve onları fırlatır. Atılan organdan çıkan kanlarla toprak ana hamile kalır; Erinysler'i, öç tanrılarını, Parlak zırhlı, uzun kargılı devleri, orman perilerini doğurur. Atılan hayalar denize düşmüştür. Hayalardan çıkan ak köpüklerden (spermlemlerle) tanrıların en güzeli Aphrodite dünyaya gelir¹⁸⁸. Agdistis'in kesilen erkeklik organından çıkan tohumlar ile güzel bir bebek olan Attis doğar; Theogonia (Tanrıların Doğuşu) efsanesinde de Uranos'un tohumlarından dünyalar güzeli Aphrodite doğmuştur. Attis'in doğuşu ile Aphrodite'nin doğuşu birbirine benzemektedir. Ayrıca güçlü bir kral olan Uranos'un ortadan kaldırılmak istenmesi ile tanrıların Agdistis'i ortadan kaldırmak istemeleri de benzer yönlerdendir.

Theogonia'dan başka, Yunan mitolojisinde Agdistis'in hadım edilişi ile benzer anlatımlar vardır. Hephaistos'un Athena'ya tecavüz girişimi buna iyi bir örnektir. Bu mitoloji anlatımında, tanrıça Athena Troya savaşında kullanmak üzere Hephaistos'tan kendisine silah yapmasını ister. Hephaistos şaka ile karışık ona birlikte olma karşılığında bu istediklerini yapacağını söyler. Athena bu sözleri ciddiye almaz; Hephaistos'un kızgın metale şekil verişini izlemek için demirci atölyesine gider. Tam

¹⁸⁶ Roller, 241.

¹⁸⁷ Roller, 241.

¹⁸⁸ Hesiodos, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, (Çev.: Sabahattin Eyuboğlu, Azra Erhat), (2. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, 110-111.

bu sırada tanrı Hephaistos aniden arkasını döner ve ona tecavüz etmeye kalkışır. Athena Hephaistos'tan kendisini kurtardığında, tanrının bacağını ıslattığını görür; bacağındaki bu kiri yün parçası ile siler ve tiksinierek Atina yakınlarındaki bir yere atar. Yere düşen bu tohumlar, Toprak Ana'yı şans eseri döller¹⁸⁹.

Bu öykülerin hiçbiri Agdistis ile Attis'in doğuşu ilgili öyküyü aynen tekrarlamıyor. Fakat bunlar, Kybele-Attis öyküsünün, toprağın ırzına geçilmesi, güçlü bir tanrının hadım edilmesi ve bu olayın tanrılar kahramanlar kuşağına geçişe yol açması gibi birçok tuhaf ögenin hem Anadolu hem Yunan efsane geleneğinde bilindiğini gösteriyor¹⁹⁰.

3.2. KYBELE-ATTİS BİRLİKTELİĞİ VE ATTİS'İN ÖLÜMÜ

Kybele ve Attis'in birliktelik mitolojileri, Lidya ve Phrygia (Pessinus) versiyonu olarak adlandırılan Yunan ve Roma yazarlarına ait anlatımlardır. Lidya versiyonu olarak adlandırılan anlatımda, mitos Lidya'da geçmektedir ve Attis ile yabandomuzu arasında yakın bir ilişki vardır. Bu hayvan Atys ya da Attis'i öldürür ya da bu hayvanın avlanması sırasında Attis istenmeyen yazgısına yenik düşerek öldürülür. Bu anlatım şeklinde Attis, Kybele'nin aşığı ya da hadım rahibi değil; kral soyundan gelen yaşayan bir kişi olarak görülür.

Herodotos (MÖ 5. yüzyıl); Hermesianax (MÖ 3. yüzyıl başı) ve Pausanias'ın (MS 2. yüzyıl sonu) anlatımına dayanan Lidya versiyonu, bir kralın oğlu ya da rahip olan Attis ya da Atys isimli kişinin kaza sonucu yabandomuzu avı sırasında bir kişi tarafından öldürülmesine ya da arada hiçbir aracı olmadan direk yabandomuzu tarafından öldürülmesine dayanır¹⁹¹.

Lidya versiyonu anlatımlar içerisinde en erkeni Herodotos'a (MÖ 5.yüzyıl) aittir¹⁹². Ancak bu yazar, Kybele (Angdistis)- Attis ilişkisinden bahsetmez; sadece o, Lidya kralı Kroisos'un oğlu olan Atys'in bir yabandomuzu avı sırasında Adrastos tarafından öldürülmesinden bahsedilir. Bu burada Attis yerine Atys adını görürüz.

¹⁸⁹ Robert Graves, *Yunan Mitleri*, (Çev.: Uğur Akpur), (2. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2010, 117-118.

¹⁹⁰ Roller, 243.

¹⁹¹ Erendiz Özbayoğlu, "İlkçağ Anadolu Kültüründe Esrime", *XII. Türk Tarih Kongresi*, 1. Cilt, Ankara 1999, 228.

¹⁹² Albayrak, 41.

Herodotos'un anlatımı¹⁹³, Lidya kralı Kroisos'un iki oğlu vardır. Bunlardan biri dilsizdir; diğeri iste Atys adında tüm yaşlılarından her yönden daha önde olan bir gençtir. Kroisos bir gün rüyasında Atys'in demir uçlu bir kargı ile öldürüleceğini görür ve uyandığında ilk iş olarak onu evlendirmeye karar verir. Rüyasından esinlenerek oğlunun komutanlık görevini elinden alır yani onun kargı gibi silahlara uğraşmasını engelleyecek tüm tedbirleri alır. Atys'i evlendirme hazırlıklarının olduğu bir zamanda Phrygia'dan bir misafir Lidya'ya gelir. Bu kişi Phrygia kralı Gordios'ın oğlu, Midas'ın torunu Adrastos'dur. Kardeşlerinden birini öldürdüğü için ülkeden atılmıştır. Kroisos ona sahip çıkar ve kendi ülkesinde dilediği gibi yaşayabileceğini bildirir. Bu adam Lidya kralının sarayına yerleşir. O sıralarda Mysia yöresinin Olympos dağlarının olduğu kısımda, Mysialı çiftçilerin tarlalarını silip süpüren, ekinlere zarar veren bir yabandomuzu türemiştir. Bu çiftçiler ellerinden geleni yapsalar da yabandomuzunu yok edemezler; bunun üzerine çiftçiler kral Kroisos'a elçi yollarlar ve onun oğlunun, adamlarının köpeklerini alarak bu yabandomuzunu öldürmek için gelmelerini isterler. Kral, oğlu dışında tüm istedikleri kişilerin ve köpeklerin yollanacağını onlara söyler ama Atys babasının Mysialı elçiler ile konuştuklarını duyar ve kendisinin de bu avda bulunması gerektiğini babasına bildirir. Kroisos oğluna rüyasında gördüklerini anlatır ama oğlu Atys'i bu ava gitmemesi için ikna edemez; çünkü Atys, babasına bu avda savaş gibi bir durumun olmadığını, yabandomuzunun da kargı kullanamayacak olduğundan başına bir olay gelmeyeceğini söyler ve ava katılır. Bunun üzerine kral, oğlunu koruması için Phrygia'dan gelen Adrastos'u oğluna göz kulak olması için yollar. Adrastos'la kralı kırmayarak av partisine katılmak hiç adeti olmadığı halde ava Atys'i korumak için katılır. Tüm görevlendirilenler ve köpekler yola çıkarlar. Olympos'a ulaştıklarında yabandomuzunu bulmak için bir süre avı başlatılır, domuzu bir köşeye sıkıştırırlar ve kargılarını onun üzerine Kroisos'un görevlendirdiği Adrastos kargısını fırlattığında Atys'i vurur, kargının ucu saplanır ve o ölür. Böylece de Kroisos'un rüyasında gördüğü kehanet doğru çıkar. Ama üzücü olan bu cinayeti ülkeye misafir olarak gelen kişinin işlemesidir. Adrastos, kardeşini öldürdüğü gibi birini daha öldürmüştür. Bu avcı grubundan biri koşarak Lidya Devleti'nin başkenti Sardes'e varır ve krala oğlunun Adrastos tarafından öldürüldüğünü bildirir. Bu ölüm onu altüst eder ama onu asıl üzen oğlunun katilinin onu korumakla görevli olan 44 kişinin olmasıdır.

¹⁹³ Herodotos, 1. 34-45.

Kroisos bu yaşananlardan dolayı, Zeus’a isyan eder. Ava gidenler Atys’in ölüsünü Lidya’ya getirirler; katil onların arkasından gelmektedir. Ölünün arkasından gelen Adrastos bu yaptıklarının cezası olarak kendisinin öldürülmesi gerektiğini söyler ve kurban edilmek ister. Ancak kral, ona “konuğum” diye hitap ederek ocağını söndüren Adrastos’a acır ve onu bağışlar. Lidya kralının oğlu törelere uygun olarak gömülür. Gece olunca yaptıklarına dayanamayan Adrastos, Atys’in mezarı üzerinde kendi canına kıyar.

Bu anlatımda Atys, avcılıkla uğraşan, savaşlarda başarılı olan bir kişi olarak anlatılmıştır. Açıkçası bu kişinin Phrygia dışında, Lidya’da yaşayan bir kişi olarak bu adı alması oldukça ilginçtir. Ayrıca, Atys’in mezarının Lidya’da, başkent Sardes yakınlarında bulunduğu da burada belirtildiği görülür. O halde bu kişi bir tanrı olmaktan ziyade yaşayan bir kişidir ve onun mezarı yapılacak kazılarla belki de bulunabilir.

Roller¹⁹⁴, bu anlatımdaki Atys’in Anadolu’da yaşayan erkeklere verilen bir isim olduğunu ve bundan dolayı bu kişinin tanrı ya da rahip kral olan Attis olamayacağını belirtir.

Attis’in bir yabandomuzu avı sırasında öldürülmesi, Aphrodite’nin genç sevgilisi Adonis’in ölümünü hatırlatır. Aslında bu hikâyelerdeki öykünün çekirdeği vahşi yabandomuzu sahnesi değildir. Bu sadece mitosun bir yüzüdür; ama genelde avlanma motifi öykünün çekirdeğidir¹⁹⁵.

Hermesianax’ın¹⁹⁶ anlatımında, Attis, Phrygialı Kalaos’un doğuştan hadım olan oğludur. Büyüdükten sonra Lidya’ya göç eder ve orada Ana’nın ayin şenliklerini kutlar.

Roller¹⁹⁷, Pausanias’ın anlatımlarını, Pausanias A ve B şeklinde ayırmıştır. Pausanias’ın anlatımlarındaki bu ayrım dışında, mitosun geçtiği yerler ve içeriği konusunda da bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bunun içinde Pausanias’ın anlatımlarının ilkinin Lidya versiyonu olarak adlandırılan anlatımlara; ikincisini de Phrygia (Pessinus) versiyonu olan anlatımların arasına yerleştirmemiz gerekir.

¹⁹⁴ Roller, 238-239.

¹⁹⁵ Maria Grazia Lancellotti, *Attis: between myth and history; king, priest and god*, Brill Religions in the Graceo-Roman World, Leiden Boston 2002, 53.

¹⁹⁶ Özbayoğlu, 230.

¹⁹⁷ Roller, 233.

Pasuanias, “*Phrygialı Kalaos’un oğlu olan Attes üreme iktidarı olmaksızın doğmuştur. Büyüyünce Lidya’ya gider ve onlara Ana tanrıça kültürünü kabul ettirir. Attes, Ana tanrıça tarafından o kadar hürmet ve takdir görür ki Zeus bu olaya sinirinden ve öfkesinden Attes’in arkasından ülkeye bir domuz gönderir. Bu domuz birçok Lidyalı ile birlikte Attes’i de öldürür. Bu yüzden Pessinus’ta ki Galatyalılar domuza dokunmazlar*¹⁹⁸.”

Pausanias, Kybele ve Attis mitosunu anlatırken ki iki farklı Attis tiplmesi ortaya çıkarır ve ayrıca bu anlatımlarda olayın geçtiği yerlerin de farklılığı göze çarpar. Bunun içinde Lidya kralının ülkesine giden ve Kybele kültünü Lidyalılara tanıtan Attis’in görüldüğü anlatım, Lidya versiyonu; tanrıçaya sadık kalacağına söz veren ama sözünü tutamayarak Pessinus kralının kızına aşık olan Attis’in başından geçenlerin anlatıldığı olayların Pessinus’ta geçtiği anlatımda Pessinus versiyonu anlatımlara dahil edilebilir.

Pausanias’ın anlattığı mitoslardan Lidya versiyonu anlatımın kaynağı, MÖ. 3. yüzyıl başında yazan Hermesianax’dır. Ayrıca bu iki yazarın anlatımlarının benzerliği de bunu gösteriyor. Ayrıca Hermesianax’ın anlatımının Pausanias’ın anlatımından daha erken bir tarihte yazılması da bu düşünceye kaynaklık eder¹⁹⁹.

Pausanias’ın Lidya anlatımında Attis, Phrygia’da ölümlü bir babadan doğan, kısır olan, yetişkinliğinde Lidya’ya taşınan, orada Ana tanrıça ayinlerini Lidyalılara tanıtan, bu ayinler sayesinde büyük bir taraftar kitlesi toplayan, Zeus kültünü gölgede bırakmasından dolayı Zeus tarafından kıskanılan²⁰⁰ önemli bir şahsiyettir. Bu anlatımda, Kybele ve Attis’in birlikteliğine ve aşkına değinilmemesi dikkati çeker. Buradaki Attis, tanrıçaya kendisini adamasından sonra tanrısal konuma ulaşmış bir insan ya da rahiptir. Attis’in normal bir insandan sonra tanrıya dönüşmesi, onun tanrıçayla aşk yaşamasından değil; ona olan bağlılığından dolayı olmalıdır.

Galatlar’ın et yememesini bu şekilde anlatan bir açıklamanın yapılması ve bu kulte girenlerin balık ve yabandomuzu eti tüketmemeleri muhtemelen buradaki anlatımlarda tanrıların ya da prenslerini öldürdüğü için lanetledikleri bu hayvanın etini yememek için olmalıdır. Ayrıca, bu tanrı ve tanrıçanın toprak ve tahıl ürünleri ile ilişkisini düşündüğümüzde; Attis, tarladaki topraktan çıkan ekinleri, tanrıça da toprak

¹⁹⁸ Pausanias, 7.17.9.

¹⁹⁹ Roller, 236.

²⁰⁰ Roller, 234.

ana olarak Attis'i kucaklayan anneyi, Attis'i öldüren yabandomuzu da tahıl başına gelecek kötülükleri simgelemektedir. Bundan dolayı da bu hayvan verimsizlik ve bereketsizlik getireceğinden istenmeyen bir varlık olmuştur.

Phrygia (Pessinus) versiyonu olarak adlandırılan anlatımlar da genellikle Attis, Angdistis'i ya da Kybele'yi aldatan bir sevgili olarak görülür ve onun Kybele'nin hadım rahibi olarak ölmesi teması ana konudur. Phrygia (Pessinus) versiyonu, Diodoros (MS 1. yüzyıl), Ovidius (MS 1. yüzyıl), Pausanias (MS 2. yüzyıl), Arnobius (MS 3. yüzyıl) ve Servius'un (MS 4. yüzyıl) anlatımlarına dayanır. Mitosun Lidya versiyonunda bir kralın oğlu olarak görülen Attis tiplmesi, Phrygia (Pessinus) versiyonunda Kybele'nin iradesine sahip olamayan sevgilisi olan bir tanrı olarak karşımıza çıkar.

Akca'nın²⁰¹ Diodoros'dan yaptığı alıntıda “....Kybele büyüyünce ilk önce Attis ardından da Papas adında bir genci sevdi, onunla yakın ilişkiye girdi, onun anne ve babasını tanıdığı anda hamileydi. Kralın sarayına götürüldü, bakire olarak kabul edildi ama hamile olduğu anlaşıldı ve baba onu büyüten çobanları ve Attis'i öldürttü. Ve bedenleri mezarsız bıraktı. Bu gence karşı olan sevgisi ve kendisini büyütenlerin başına gelenlerden dolayı çıldıran Kybele, dağınık saçlarıyla, inleyerek ve tef çalarak ülkeden ülkeye dolaştı durdu.”

Bu anlatımda Kybele ve sevgilisi Attis arasındaki ilişki diğer anlatımlara göre biraz daha farklıdır. Burada, Attis ve Kybele uygunsuz bir ilişki yaşamışlar ve sonucunda da cezalandırılmışlardır. Diğer anlatımlarda, Attis kusur işleyen, Kybele ise öç alan kişi olarak; ahlaksal uygunsuzluğa karşıydı. Buradan Attis'in annesi Nana'da görülen bakire Ana tanrıça olmanın kutsallığı burada da devam etmiş gibi görülüyor. Ayrıca, anlatımda Attis'in Kybele tarafından değil de babası tarafından öldürülmesi ve hadım edilmemesi diğer anlatımlardan farklı olan başka bir noktadır.

Ovidius, “... Phrygialı genç, güzel yüzlü Attis ormanlarda kule taşıyan tanrıçayı yendi lekesiz aşkla... itaat sözü verdi ama yeminini bozdu ve Nympha Sangaritis ile kendisi olmaktan çıktı. Bunun için öfkeli tanrıça onu cezalanırdı, Attis çıldırdı, evi yıkılıyordu sanki, kaçtı koşarak Dindymus Dağı'nın tepesine, kâh “Meşaleleri kaldırın” kâh “Kamçılarını kaldırın diye bağırır”; yemin eder Palaestine tanrıçalarının orada olduğuna, Keskin bir taşla kendini hadım edip uzun saçlarını peşinden sürükledi, kir toz içinde. Şöyleydi çığlığı: “ hak ettim, kanla ettiğim cezaları ödüyorum, bana zarar veren

²⁰¹ Akca, 126-127.

o bölümler yok olsun”...kasıklarının ağırlığını kaldırıp attı... çılgınca kendinden geçmesi örnek oldu ve kadınsı rahipleri saçlarını sallayarak aşağılık uzuvlarını keserler.” Tanrı Attis’in hadım edilmesi temasının ilk defa bu anlatımda işlendiğini görüyoruz²⁰².

Pausanias²⁰³ “... Attis’e Ana tanrıça (Kybele) âşık olur. Attis ona sadık kalacağına söz verir ama Pessinus kralının kızına âşık olur. Attis kralın kızı ile evleneceği sırada düğün konukları arasından Agdistis (Kybele) görünür ve kıskançlığından Attis’i çıldırtır. Dağa kaçan Attis, bir çam ağacının altında kendini hadım eder ve ölür (Resim 35). Kanından menekşeler meydana gelir. Bu yaptığından pişman olan Agdistis(Kybele), Zeus’a yalvarır ve Attis’in yeniden dirilmesini ister. Ancak, Zeus Attis’in bedeninin hiç çürümeyeceğini, saçının hep uzayacağını, yalnızca sağ elinin küçük parmağının hareket edeceğine söz verir. Tanrıça, Attis’i Pessinus’ta gömer ve o her yıl yapılan törenlerde tanrı olarak anılır.”

Akca’nın²⁰⁴ Arnobius’dan yaptığı alıntıda “Genç Attis’e Agdistis ve Magna Mater aşıktır ve Agdistis gizlice Attis’e birçok kez av hediyesi vermiştir. Attis bir gün sarhoşluğu sırasında onların aşkına ihanet eder ve Midas’ın kızı İa/İo ile evlenir. Kral Midas düğününden Agdistis’in haberi olmasın diye şehir kapılarının kapanmasını emreder. Ama Magna Mater şehir duvarlarını başı ile kaldırarak içeriye girer. Agdistis çılgınlık içinde tüm topluluğa saldırır ve bunun sonucunda Attis kendini bir çam ağacının altında hadım eder ve kestiği genital organını Agdistis’e fırlatır. Magna Mater bunları gömer ve bunlardan menekşeler meydana gelir. İa/İo ise Attis’in bedenini yüne sarar ve sarar ve Agdistis ile birlikte o da ağlar. Daha sonra İa/İo kendini öldürür ve bedeni Magna Mater tarafından gömülür. İa/İo kanından mor menekşeler mezarından da badem ağacı meydana gelir. Magna Mater çam ağacını mağarasına taşır ve Agdistis ile birlikte Attis için ağıt yakar. Üç kader tanrıçanın isteğine rağmen Zeus, Attis’in tekrar dirilmesine izin vermez. Ancak bedeninin çürümemesine, saçlarının uzamasına ve küçük parmağının hareket etmesine izin vermiştir. Bunun üzerine Agdistis, Attis’in bedenini Pessinus’ta kutsar ve her yıl rahipsel kutlamalar ile onurlandırılmasına izin verir.”

²⁰² Ovidius, Fasti , (Çev.: James G. Frazer), Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1931, 4.221; Akca, 161-162.

²⁰³ Pausanias, 7.17.9-12.

²⁰⁴ Akca, 169.

Bu anlatımda tanrıça, Kybele adı görülmez; Agdistis adı ile ön plana çıkar. Bu anlatımda, tanrı Attis'in ölümü de diğer anlatımlara göre biraz daha farklıdır. Onun ölümü, tanrının kendisini bir çam ağacının altında hadım etmesi ile gerçekleşir. Buradaki Attis'in bedeninin yüne sarılması, Mart törenlerindeki bir uygulamanın temeli olmalıdır. Demek ki Kybele'nin hadım rahipleri, bu mitostaki Attis karakterini fazla önemsiyorlardı. Ayrıca, Agdistis'in (Kybele), tanrı Attis'in cinsel organını toprak içerisine gömmesi, bu tanrının üremedeki gücünün göstergesidir.

Özbayoğlu²⁰⁵, Maternus'dan yaptığı alıntıda Kybele-Attis mitosunda geçen ayrıntıların anlamını yorumlarken Kybele'yi toprağa Attis'i de topraktan çıkan ekine benzetir. Kybele'nin Attis'e olan sevgisini de toprağın ekini sevmesine, tanrının hadım edilmesi cezasını da çiftçinin orakla olgun ekinleri kesmesiyle; tanrının ölümünü de kesilen ekinlerden düşen tohumların toprağa saklanması şeklinde niteler ve her yıl toprağa serpilerek tohumların yıllık sürelerle yeşermesini de Attis'in yaşama dönmesi ile ilişkilendirir.

Attis'in cinsel organının toprağa gömülmesi sonucu menekşelerin ortaya çıkması nedeniyle; Adonis'in kanından menekşelerin oluşması arasında bir bağlantı kurulmuş olunabilir. Julianus, Kybele'nin eşi olan Attis'in hadım edilmesini, maddi dünyanın sonsuzluklarına doğru hızlı düşen Attis'in isteklerine gem vurulması olduğunu belirterek insanoğlunun da Attis gibi içindeki taşkınlığa gem vurmasıyla, bir olana erişebileceğini vurgular²⁰⁶.

Akca'nın²⁰⁷ Servius'dan yaptığı alıntıda *“Güzel çocuk Attis, Mater Magna'nın üst rahibidir. Şehrin kralı tarafından sevilmiştik ama onun bir zorbalık yapacağını anladığı zaman ormanlara kaçmış. Ancak kral tarafından bulunmuş ve kralın kendisine tecavüz etmesinden önce kralın cinsel organını kesmiş. Aynı şeyi ölmekte olan kralda Attis'e yapmış. Mater Magna'nın rahipleri bir çam ağacının altında ölmekte olan Attis'i bulurlar ve onu tanrıçanın tapınağına götürürler. Onu hayatta tutabilmek için her şeyi yaparlar ancak sonuç alamazlar. Attis'in cesedini gömerler, tanrıça da her yıl ona tören düzenler.”*

²⁰⁵ Özbayoğlu, 236.

²⁰⁶ Albayrak, 48.

²⁰⁷ Akca, 178.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MYSIA BÖLGESİNDE KYBELE KÜLTÜ

4.1. PERGAMON (BERGAMA)

Mysia Bölgesi kentlerinden Pergamon²⁰⁸, Kybele tapımının en yoğun olduğu kentlerden biridir (Harita 3). Anadolu Neolitik dönemde tanıştığı Ana tanrıça kültünün örneklerine Pergamon ve çevresinde krallık döneminden binlerce yıl önceki prehistorik kültür evresinden itibaren rastlanmıştır²⁰⁹. Ana tanrıça Kybele'nin Pergamon Krallığı'nın kuruluşundan itibaren, gerek dinsel yaşamda gerekse kralların politikasında önemli bir rol oynadığını bilmekteyiz²¹⁰.

Pergamon'da tanrıçanın etkili varlığı, hem kent içinde, hem de civardaki dağlarda bulunan iki açık hava tapınağında hissedilir²¹¹. Kentin her kesiminde Meter'i betimleyen çok sayıda taş ve terrakota heykelcik bulunmuştur²¹². Pergamon heykelciklerinden iki tanesi tanrıçayı başında kule biçiminde yüksek bir taçla gösterir. Bu taç, Meter'in Roma heykellerinde çok yaygınlaşacak olan kuleli tacın en eski örneklerindendir²¹³ (Resim 36). Heykelciklerin bir kısmında tanrıça tahtında otururken (Resim 37), bazılarında elinde tympanon ile gösterilir (Resim 38) ve bazı durumlarda da Kybele'ye aslanlar eşlik etmektedir²¹⁴. Meter ayrıca Pergamon'daki Büyük Sunak'ta, bir aslanın üzerine oturmuş olarak görülür²¹⁵. Figür Pergamonluların tanrıçaya saygısını yansıtmakla beraber Yunan mitolojisindeki Rhea'yı çağrıştırmaktadır²¹⁶.

²⁰⁸ Pergamon, Mysia'da Elaia körfezine yakın bir yerde denize dökülen Kaitos (Kestel) ve Kaikos (Bakırçay) nehirlerinin birleştiği yerin üst tarafındaki tepe üzerinde kurulmuş eski bir uygarlık merkezidir. Bkz. Hüseyin Üreten, *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültürleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, 25.

²⁰⁹ Yüksel Güngör, "Bergama Krallık Kültü", *Bergama Belleten-14*, İzmir 2005, 25.

²¹⁰ Ateş, "Pergamon'da Ana Tanrıça Kybele", 140.

²¹¹ Kent dışındaki iki tapınma yeri konusunda, Bkz. Alexander Conze und Paul Schazmann, *Mamurt-Kaleh: Ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon*, Berlin 1911 (Mamurtkale) ile Klaus Nohlen und Wolfgang Radt, "Kapıkaya, Ein Felsheiligtum Bei Pergamon", *Altartümer von Pergamon XII*, Berlin 1978 (Kapıkaya).

²¹² Roller, 204, 7. Hellenistik Dönem Dn. 97.

²¹³ Roller, 204-205, Resim 56.

²¹⁴ Patacı, 31, 43.

²¹⁵ Roller, 205.

²¹⁶ Roller, 205.

Pergamon'daki kent kazıları sırasında ortaya çıkarılan yukarı kente açılan kapının yanında bir sıra temel bulunmaktadır ve buradan MÖ 2. yüzyıla tarihlenen insan boyutunda bir Kybele heykeli ele geçmiştir²¹⁷ (Resim 39).

Tanrıçanın Pergamon yakınındaki dağlarda yer alan kent dışı kutsal alanları, Pergamon'daki Meter kültü kadar hatta daha önemliydi. Pergamon civarında bulunan Mamurtkale'deki tanrıçaya ait kült alanı da bunlardan büyük olanıdır. Anadolu'nun Büyük Ana Tanrıçası'nın sınır tanımayan tapınım alanlarından²¹⁸. Mamurtkale kentin 30 km güneybatısında yer alır²¹⁹. Mamurtkale Strabon'un Meter'in Pergamon'daki en önemli kutsal alanı dediği yerdir ve bu yerde tanrıçaya Meter Aspodene adıyla tapınılmıştır²²⁰. Aspodene adını Pergamon civarındaki Aspodenon Dağı'ndan aldığı anlaşılmaktadır²²¹.

Bugün Mamurtkale olarak anılan Kybele Kutsal Alanı'nın üzerinde bulunduğu Aspodenon Dağı (Yund Dağı), Pergamon'un güneydoğusunda bulunan üzeri kayalık ve çevresi meşe ormanlarıyla kaplı bir alandır. Bu yer hakkında Strabon şunları yazmaktadır²²²: “...o halde Pergamon çevresindeki kayalık ve çıplak Aspodenon Dağı'na da ‘Aspodenon’ dememiz gerekir. Bu dağın tepesinde Tanrılar Anası Aspodene'ye ait bir tapınak vardır...”

Pergamon'da Aspodenon Dağı'nda Meter Aspodene olarak tapınım gören tanrıçanın bir de kutsal alanı bulunmaktaydı. Mamurtkale'de bir tapınağın ve bir sunağın olduğu bilinmektedir (Resim 40). Pergamon'un krallık hanedanının kurucusu Philetairos bu sunak ve tapınağın etrafını surla çevirerek kutsal bir alan oluşturmuştur²²³.

Mamurtkale'de Meter Aspodene'nin tapınım gördüğü kazılar sırasında çıkarılan üç epigrafik buluntuyla belgelenmektedir. İlk epigrafik buluntu tapınak çevresinden ele geçen arşitrav parçası üzerindeki tek satırlık yazıttır²²⁴.

²¹⁷ Naumann, 249, No 554, Levha 41; Roller, 205, Resim 55.

²¹⁸ Mamurtkale kazıları hakkında, Bkz. Conze und Schazmann, 5-36.

²¹⁹ Roller, 206.

²²⁰ Strabon, XIII.2.6.

²²¹ Üreten, “Mamurt Kale'de Meter Aspodene Kültü”, 212.

²²² Strabon, XIII.2.6; Sefa Taşkın, *Mysia ve Işık İnsanları*, (1. Baskı), Sel Yayıncılık, İstanbul 1997, 101.

²²³ Roller, 206; Ateş, “Pergamon'da Ana Tanrıça Kybele”, 140.

²²⁴ Conze und Schazmann, 21.

Tapınağın tanrıçaya ait olduğunu arşitravda yer alan, “*Φιλεταιρος Ατταλου Μητρο Θεων*”, “*Attalos’un oğlu Philetairos (bunu) tanrıların anasına (adadı)*” yazıtı ile anlamaktayız (Resim 41). Tapınağın ortasında arka duvarın yanında, büyük bir taş kaidenin varlığı ise, burada bir kült heykeli olduğunu göstermektedir. Burada bulunan çok sayıdaki terrakotta²²⁵ heykelcik de, dağ tapınağının halk tarafından kullanıldığını gösteren kanıtlardır²²⁶.

Aspordene kültüne ait diğer bir epigrafik buluntu ise Philetairos’un kardeşi Attalos tarafından karısı adına yaptırılan bronz bir heykel kaidesi üzerinde bulunan onur yazıtıdır. İki satırlık bu yazıt, Pergamon kral hanedanlığının diğer bir üyesi olan Attalos’un Seleukos komutanı I. Antiokhos’un kızı olan eşi Antiokhos’in bronzdan bir heykelini tanrıçanın tapınağına adadığını belgelemektedir²²⁷.

Son epigrafik buluntu da Rahibe Metreis’in Kral I. Attalos Soteris’a şükranlarını sunduğu üç satırlık yazıttır²²⁸. Bronz bir heykel kaidesi üzerinde bulunan Yunanca yazıttan, tapınakta görev yapan Rahibe Metreis’in tapınağa yaptığı cömert bağışlar nedeniyle Kral I. Attalos Soteris’a şükranlarını ifade ettiği öğrenilmektedir²²⁹.

Ayrıca tapınak alanında bulunan gündelik hayata dair küçük buluntular, terrakottalar ve çok sayıdaki diğer kült objeleri de en az yazıtlar kadar tanrıçaya ve kültüne verilen önemin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ortaya çıkarılan arkeolojik bulguların pek çoğu Hellenistik döneme aittir²³⁰.

Mamurtkale’de bulunan kırık çanak çömlek parçaları arasında ele geçirilen bir kap parçası kültle ilişkin önemli bir bilgi sunması açısından diğerlerine oranla çok daha önemlidir. Kilden yapılmış üzerinde flüt çalgıcısının tasvir edildiği bir kap parçasının üst kısmına ait olan ATTIN kelimesinin yazılı olduğu bu kap parçası (Resim 42)

²²⁵ Terrakottalar için, Bkz. Conze und Schazmann, 40, Tafel XI-XIII.

²²⁶ Roller, 206-207; Şengül Dilek Ful, *Yazıtlar Işığında Mysia Bölgesi Kültleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, 134.

²²⁷ Hüseyin Üreten, “Mamurt Kale: Philetairos ve Kent Dışı Philetairos Vakfı”, *Uluslararası Bergama Sempozyumu / International Bergama Symposium*, Bergama Belediyesi Yayınları, İzmir 2011, 99; Conze und Schazmann, 38; Erwin Ohlemutz, *Die Kulte und Heiligtümer der Götter in Pergamon*, Würzburg 1940, 178.

²²⁸ Conze und Schazmann, 6-7; Ohlemutz, 178.

²²⁹ Üreten, *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem’de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, 40.

²³⁰ Hüseyin Üreten, “Hellenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları*, XXII, 25, (2004), 188.

Tanrıların Anası Kybele'nin her şeyi olan Attis'in de kulte dahil edildiğini göstermesi açısından önemlidir²³¹.

Meter Aspendene kutsal alanı, antikçağ yazarlarından Strabon'un da anlattığı gibi, MÖ 3. yüzyılın başlarında Ana tanrıça onuruna Attaloslar hanedanlığının kurucusu Philetairos tarafından granit taşından büyük kesme kütle taşlardan harçsız olarak inşa ettirilmiştir²³². Dor düzeninde inşa edilmiş olan Meter Tapınağı²³³ arkeologlar tarafından mimari bakımdan hemen hemen Pergamon kentinin ayakta kalan en eski kutsal yeri olan Athena Tapınağı'na benzetilmektedir ve Meter Tapınağı'ndan günümüze sadece kalıntılar kalmıştır²³⁴.

Meter Tapınağı ilk anıtsal formunu Philetairos (MÖ 283-263) zamanında elde etmiştir. Meter Tapınağı geniş bir girişe sahiptir. Philetairos'dan sonraki bir dönemde büyük bir onarımdan geçmiştir²³⁵. Tapınakta bulunan tanrıçaya ait kült tasvirleri çoğu kez ayakta, başında surlu bir taç (polos), giyimli, iki saç örgüsü yüzünün iki yanından aşağı sarkmış, elinde tympanum veya patara, dizlerinde bir aslan veya iki yanında birer aslan şeklinde gösterilmiştir²³⁶. Polos Meter Aspendene'ye "Kutsal Koruyucu" kimliğini yüklemiştir. Surlu taç olan polos "Kent Koruyucu" gücünün simgesi olup Hellenistik dönemde yaratılmış buluştu²³⁷.

Bugün tapınağın bulunduğu yer ardıc ağaçlarının arasında kaybolmuştur. Yalnızca yüksek bir tepede koca kesme taşlardan, kalın granit sütunlardan oluşan kalıntılar vardır. Bugün yosunlarla kaplı pembe andezit taştan yapılmış eski tapınak Kybele'nin kutsal evi olarak tanınmaktadır²³⁸.

²³¹ Conze und Schazmann, 41, Tafel XIII, No 4; Ohlemutz, 179; Roller, 209-210.

²³² Ana tanrıça tapınağı ve tapınağın bulunduğu kutsal alana ilişkin rekonstrüksiyon Paul Schazmann tarafından çalışılmıştır. Bkz. Conze und Schazmann, 4; Radt, 274.

²³³ Radt, 274.

²³⁴ Conze und Schazmann, 20; Ohlemutz, 19; Ayrıca Athena Tapınağı ile ilgili olarak da Bkz. Wolfgang Radt, *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, (Çev.: Suzan Tamer), (1. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, 157 vd.

²³⁵ Üreten, *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, 39.

²³⁶ Terrakotta örnekler için, Bkz. Conze und Schazmann, 40, Tafel XI-XII.

²³⁷ Figen Çevirici, *Kültler Açısından Daskyleion Terrakottaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1998, 53; Üreten, *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, 39; Parlak, 32.

²³⁸ Taşkın, 103.

Pergamon'daki bir diğer kutsal alan ise Kapıkaya Kybele Kutsal Alanı'dır²³⁹. Kent dışında yer alan Kapıkaya Kutsal Alanı, Pergamon'a yaklaşık 5 km uzaklıkta kuzeybatı yönünde²⁴⁰ (Pindasos) Kozak Dağları'nda bulunmaktadır²⁴¹. Kutsal alan, günümüzde çok sayıda çamla kaplı yüksek bir tepede yer almaktadır²⁴².

Tahtında oturan aslanlı tanrıçayı gösteren terrakotta buluntular ve üzerine Μητρ[ι] Θεων yazısı kazınmış bir kap buranın bir Meter kutsal alanı olduğunu kesinleştirir²⁴³. Mamurtkale'den daha basit bir tapınım yeri olan Kapıkaya, önünde bir pınar ile kaya çıkıntısı olan küçük bir mağaradır. Kayaya bir merdiven sunak ile birkaç niş oyulmuştur, ayrıca mağaranın içinde de basamaklar ve nişler bulunur. Bu düzenleme şekli Kalehisar tipindeki Phryg kır tapınaklarında rastlanan basamaklı nişlerle kaya sunaklarını andırmakta ve Phokaia ile Ephesos'taki kayalıklarda bulunan oyma nişlere de benzemektedir²⁴⁴.

Büyük boyutlu iki kaya kütesinin ve onların önündeki düzleştirilmiş kısmın bulunduğu kutsal alan, kapalı mekân ile teraslı bölge olmak üzere iki ana alandan oluşmaktadır. Teraslı kısımda bulunan nişlerin ortada olanı diğerlerine oranla daha büyük yapılmıştır. Nişin büyük boyutlu yapılması akla tanrıça Kybele'nin tasvirinin burada bulunduğunu akla getirmektedir²⁴⁵.

Kapıkaya Kutsal Alanı'nda Kybele'yi betimleyen çok sayıda terrakotta heykelcik ele geçmiştir²⁴⁶ (Resim 43).

Kapıkaya Kutsal Alanı, MÖ 3. yüzyılda Kybele kültü için kullanılmaya başlanmış olup MÖ 1. yüzyıl sonuna kadar tapınımı devam etmiştir²⁴⁷. Daha sonra bu kutsal alan Mithras kültüne ayrılmıştır²⁴⁸.

Meter'e ait kent içinde de iki tapınağın olduğu söz konusudur. Ana tanrıça kent tapınaklarından ilki Pergamon akropolünde olmalıdır²⁴⁹. Tapınak tarihi

²³⁹ Radt, 272-274; Taşkın, 84.

²⁴⁰ Naumann, 248. Bkz. Nohlen und Radt, 1978; Meriç, 72.

²⁴¹ Ateş, "Pergamon'da Ana Tanrıça Kybele", 142.

²⁴² Nohlen und Radt, Tafel 1.

²⁴³ Roller, 208.

²⁴⁴ Roller, 208.

²⁴⁵ Patacı, 30, Şekil 65-67.

²⁴⁶ Nohlen und Radt, Tafel 25-27; Patacı, 31, Şekil 70-71.

²⁴⁷ Roller, 208.

²⁴⁸ Roller, 208.

kombinasyonlarla ya da mitoslarla keşfedilmektedir. Pergamon akropolündeki Meter Basileia (Kralların Anası) tapınağını ancak tanrıça ile ilgili Klaros Apollon'unun verdiği kehanetin tanıklığına dayanarak açıklayabiliriz²⁵⁰. Zeus-Meter-Kabeirler kültleri ile ilgili bilgi veren bu kehanete göre Kabeirler, Meter kültüyle ilişkilidir²⁵¹. Kabeirler insanlar tarafından genellikle Büyük Tanrılar olarak adlandırılmışlardır²⁵². Pausanias'ın açıklamasına göre Kabeirler, Pergamon kentinin en eski kültüne sahip tanrılardır²⁵³. Zeus-Meter-Kabeirler tanrısal üçlüsünde bulunan Ana tanrıçanın akropolde kültü olduğunu kazı alanında bulunan dört yazıt göstermektedir²⁵⁴. Bunlardan biri küçük bir heykel altlığıdır. Yazıtta Ana tanrıça Meter Basileia sıfatıyla birlikte açık bir şekilde ifade edilmiştir²⁵⁵. Tanrıça Meter diğer üç yazıtta da Basileia sıfatıyla geçmektedir²⁵⁶. Bu üç yazıt MÖ 1. yüzyılın ortalarında tanrıçanın kurumsallaşmış külte sahip olduğundan ve bir tapınağının bulunduğundan söz etmektedir²⁵⁷.

Kent içindeki ikinci tapınağı hakkındaki bilgimiz Romalı yazar Varro'nun tanrıça kültünün Küçük Asya'dan Roma'ya MÖ 204 yılında taşınması ile ilgili verdiği bilgilerde belirtilen Megalesion ifadesine dayanmaktadır²⁵⁸. Varro'nun açıklamalarına göre kutsal kara taş Pessinus Tapınağı'ndan (Metroon) değil Pergamon surlarının yakınındaki Büyük Kybele Tapınağı'ndan (Megalesion)²⁵⁹ alınarak Roma'ya götürülmüştür²⁶⁰. Romalı yazar Varro'nun açıklamasında Pergamon yakınlarındaki tapınağın adı Megalesion olarak açıkça ifade edilmektedir. Fakat bu mekânın, Pergamon'da tam olarak nerede bulunduğu tespit edilememiştir.

²⁴⁹ Ohlemutz, 190–191; Üreten, *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, 41.

²⁵⁰ Üreten, *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, 41, Dn. 93.

²⁵¹ Ohlemutz, 181.

²⁵² Kabeirler ya da Kabeiroi için Bkz. Grimal, 351-352.

²⁵³ Pausanias, I.4.5-6.

²⁵⁴ Üreten, *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, 42.

²⁵⁵ Üreten, *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, 42.

²⁵⁶ Üreten, *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, 42.

²⁵⁷ Üreten, *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, 42.

²⁵⁸ Üreten, *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, 43, Dn. 106.

²⁵⁹ Hasan Malay, *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 1992, 39; Radt, *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, 246.

²⁶⁰ Üreten, *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, 43, Dn. 107; Ohlemutz, 183; Radt, *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, 246; Taşkın, 87; Ateş, "Pergamon'da Ana Tanrıça Kybele", 142.

Pergamon'daki özel adak sunularından burada, Meter'in bireysel düzeyde ilgi gördüğü saptanmıştır. Bazı adak yazıtlarında tanrıçaya Meter Basileia yani Kralların Anası olarak seslenilir. Roller'e göre bu, Attaloslar'ın Meter'i sahiplenmesine ya da tanrıça ile Zeus kültü arasındaki bağlara yönelik bir ifadedir. Diğer yazıtlar ise, Meter rahibesi olarak görev yapmış kadınları onurlandıran yazıtlardır. Bir adak yazıtında adayın kişinin kendini mystes yani Meter ayinlerine katılan bir kişi olarak tanımlaması, tanrıçaya kara Yunanistan'daki kentlerde olduğu gibi, Pergamon'da da gizem ayinlerinde tapınıldığını göstermektedir²⁶¹.

Pergamon'da 2006 yılından beri gerek kent sınırları içinde gerekse yakın çevrede yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiş ve iki yeni doğal kutsal alan tespit edilmiştir. Pergamon kentinin bulunduğu tepenin doğu yamacında birden fazla kutsal alandan oluşan bir açık hava tapınım merkezi ve kentin 10 km kuzeyinde de Molla Mustafa Tepesi üzerinde yeni bir Kybele Kutsal alanı keşfedilmiştir²⁶².

2009-2010 yıllarında tepenin doğu yamacında yoğun araştırmalar sürdürülmüş ve birden fazla kutsal alanı bir arada barındıran bir inanç merkeziyle karşı karşıya kalınmıştır. Yamaca yayılmış üç ayrı kutsal alanla ve bunların daha yukarısında bir de mağara kutsal alanı mevcuttur. Tüm alanda yüzlerce terrakotta parçası ele geçirilmiştir. Terrekottalar Kybele'nin yanısıra diğer Tanrı ve Tanrıçaların da burada tapınım gördüğünü fakat en önemli yeri yine Kybele'nin aldığını ortaya koymuştur²⁶³.

Ayrıca 2006-2011 yılları arasında Pergamon çevresi yüzey araştırmalarında Molla Mustafa Tepesi'nde Kybele Kutsal Alanı tespit edilmiştir. Doğal bir görüntüye sahip tepede göze çarpan ilk buluntu, adak heykelciği yerleştirmek için, düzleştirilmiş bir kaya yüzeyine açılmış düzgünce bir niştir. Belirgin mimari kalıntı olmamasına rağmen, yoğun bir şekilde Kybele'yi betimleyen terrakotta baş parçaları, Tympanon (tef), aslanlara ait parçalar bulunmuştur²⁶⁴.

²⁶¹ Roller, 318.

²⁶² Ateş, "Pergamon'da Ana Tanrıça Kybele", 143-144.

²⁶³ Ateş, "Pergamon'da Ana Tanrıça Kybele", 144.

²⁶⁴ Ateş, "Pergamon'da Ana Tanrıça Kybele", 145.

4.2. DASKYLEİON

Mysia Bölgesi kentlerinden Daskyleion²⁶⁵, Kybele tapımının olduğu kentlerden bir diğeridir (Harita 3). Daskyleion’da henüz tam bir planı olmayan MÖ 8. yüzyıl sonuna tarihlenen, 1.20 m genişliğinde taş temel ve kerpiç duvara sahip bir Kybele tapınağının sadece tahrip olmuş temelleri ortaya çıkarılmıştır²⁶⁶ (Resim 44). Tapınağın üst yapısının, kerpiç duvarlarının Kimmer istilaları sırasında yanıp yıkıldığı anlaşılmaktadır. Kybele Tapınağı’nın MÖ 7. yüzyıl ortalarında ve ardından da MÖ 6. yüzyıl başlarında yenilendiğini gösteren temel kalıntıları gün yüzüne çıkarılmıştır²⁶⁷.

Kybele tapınak alanında 0.25 cm yüksekliğinde kireçtaşından yapılmış, tapınak modeli türünün en erken örneklerinden biri olan bir Kybele tapınak modeli ele geçmiştir²⁶⁸ (Resim 45). Tapınak modelinin sivri çatısının üstünde ön ve arka cephelerde “yarım ay” ya da “boynuz “ biçiminde birer akroter, ön cephede kapıyı belirten dikdörtgen biçimli bir niş ve bunun iki yanında kırmızı boya ile yapılmış İon başlıkları taşıyan iki sütun yer almaktadır. Bu tapınak modeli ile Daskyleion’da bir Kybele tapınağının varlığı açıklık kazanmıştır. Kybele’ye adanmış olan bu tapınak modeli, ele geçtiği tabakayı tarihleyici seramik parçalarından yola çıkarak, MÖ 650-40 yıllarına verilmiştir²⁶⁹.

Ayrıca Kybele tapınak alanında andezit taşından düzgün ince plakalarla alt yüzeyi ve yan duvarları oluşturulmuş, üstü yine aynı plaka taşlarla düzenli olarak kapatılmış bir kült kanalı taurobolium(?) bulunmuştur²⁷⁰ (Resim 46).

Kybele tapınak alanında, tapınak modelinin bulunduğu yerin 6 m güneyinde ana kayanın 0.70 cm derinlikte düzgün olmayan küçük bir çukur (bothros) halinde oyulmuştur. Bu çukurun içinden ele geçen eşyalar Kybele kültü ile bağlantılıdır²⁷¹.

²⁶⁵ Daskyleion, Balıkesir’in Bandırma ilçesi, Aksakal beldesi Ergili köyü sınırları içerisinde. Ful, 37.

²⁶⁶ Çevirici, 77, Dn. 79; Tomris Bakır, “Daskyleion’da Phrygler”, (Ed. Taner Korkut-Havva Işkan- Gül Işın), 60. *Yaşında Fahri Işık’a Armağan, Anadolu’da Doğdu*, (s. 55-67), Ege Yayınları, İstanbul 2004, 59.

²⁶⁷ Bakır, “Daskyleion’da Phrygler”, 59.

²⁶⁸ Çevirici, 81, Dn. 96, Levha 24; Bakır, “Daskyleion (Tyaiy Drayahya) achaemenidische Satrapensitzt in Hellespontine Phrygia”, 1; Bakır, “Daskyleion’da Phrygler”, 59, Resim 10.

²⁶⁹ Çevirici, 81.

²⁷⁰ Bakır, “Daskyleion’da Phrygler”, 59-60, Resim 11.

²⁷¹ Çevirici, 77; Bakır, “Daskyleion’da Phrygler”, 60.

Tapınağa yapılan eski kutsal sunuların, yenilerine yer açmak için toplandıkları şeklinde yorumlanmıştır²⁷².

Sol elinde tympanon tutan, başında kısa poloslu olan ve MÖ 5. yüzyıla tarihlenen pişmiş toprak heykelciğinde bu yöreden bulunmuş olması Kybele kültünün yüzyıllar boyunca bölgedeki varlığını kanıtlaması açısından önemlidir²⁷³ (Resim 47).

Daskyleion'da Kybele kültünün varlığını kanıtlayan çok sayıda heykelcik ele geçmiştir. Bu heykelcik örnekleri Pergamon, Troia gibi kentlerdeki diğer terrakotta figürinler ile benzerlik taşımaktadır. Bu örneklerden birinde tanrıçanın yüksek bir başlığı bulunmakta ve sol elinde tympanon tutarken betimlenmiştir²⁷⁴. Tanrıçaya eşlik eden aslan betimleri de Daskyleion terrakotalarında karşımıza çıkmaktadır. Sola doğru uzanmış bir aslan figürini²⁷⁵ kırık olarak ele geçmiştir eserin arkası düz bırakılmış olup, aslan büyük ihtimalle tanrıçanın kucağında otururken betimlenmiş olmalıdır.

4.3. MİLETOPOLİS

Kybele Miletopolis²⁷⁶ yöresinde de en çok saygı görmüş tanrılar arasında yer almaktadır (Harita 3). Miletopolis'ten Kybele'ye ait çok sayıda adak levhası ele geçmiştir. Bu adak levhalarının sayısı özellikle Roma Çağı'nda artmıştır²⁷⁷.

Genelde naiskos şekli verilmiş, tanrıça cepheden tahtta oturur şekilde işlenmiştir. Tanrıçanın karakteristik özelliği olarak başında polos, solunda tympanon yer almaktadır. Sağ yanında genel olarak bir sunak durmaktadır. Bazı örneklerde ise her iki yanında birer aslan vardır²⁷⁸ (Resim 48). Farklı olarak tanrıça bir örnekte de Attis ile birlikte yan yana betimlenmiştir²⁷⁹.

Şahin²⁸⁰, LK 5, LK 7, LK 8, LK 9 ve LK 10²⁸¹ olarak adlandırdığı Kybele adak levhalarının aynı elden çıkmışçasına benzer oluşunu, bunların aynı atölye kökenli

²⁷² Bakır, "Daskyleion'da Phrygler", 60.

²⁷³ Bakır, "Daskyleion'da Phrygler", 60, Resim 14.

²⁷⁴ Çevirici, 54-55, Levha 2.

²⁷⁵ Çevirici, Levha 3.

²⁷⁶ Miletopolis, bugünkü Mustafakemalpaşa (eski adı ile Kirmasti) İlçesinin 5 km kuzeybatısında, yeni İzmir-Bursa karayolunun kenarında bulunmaktadır. Mustafa Şahin, *Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, 2.

²⁷⁷ Şahin, 92.

²⁷⁸ Şahin, 92, Bkz. Levha XC LK 1, Levha XCI LK 2, LK 3.

²⁷⁹ Şahin, 92, Levha XCI LK 2.

²⁸⁰ Şahin, 92-93.

oldukları ve böylece de Miletopolis civarında Kybele için bir kült yerinin bulunduğu Schwertheim’ında aynı fikirde olduğunu belirtmektedir. Schwertheim biraz daha ileri giderek kült merkezinin Alpağut ve Bük Köy yakınlarında bir yerde olduğunu ileri sürmektedir²⁸².

Anadolu’nun en köklü ve en uzun süre saygı görmüş tanrısı olan Kybele, serbest yontuların yanı sıra kabartmalarda da betimlenmiştir²⁸³. Miletopolis’ten Kybele’nin işlendiği 11 adak levhası günümüze ulaşmıştır²⁸⁴.

Attis kültünün varlığını gösteren adak levhaları da vardır. Miletopolis’teki adak levhalarında Kybele önemli bir tanrıdır. Attis de bazı örneklerde tanrıçaya eşlik etmektedir²⁸⁵.

4.4. KYZİKOS

Kybele’nin Mysia Bölgesi’ndeki belli başlı kült merkezlerinden bir diğeri de Kyzikos’tur (Harita 3). Anadolu’da tanrıçaya özgü tapınımın ilk yazılı izlerine Kyzikos’da rastlıyoruz²⁸⁶. Strabon²⁸⁷ ve Apollonios Rhodios’da²⁸⁸ geçen kayıtlara göre, Rhea olarak isimlendirilen ve tahtı Dindymos’da gösterilen tanrılar anasının bu kentteki tapınımı ilk kez Argonat’lar tarafından kurulmuştu²⁸⁹.

Strabon²⁹⁰, kentin kuzeyindeki Dindymos dağında tanrıların anası Dindymene için Argonautlar tarafından yapılan bir tapınağın olduğunu belirtmektedir. Kapıdağı Yarımadası’nda bulunan Dindymos Dağı’ndaki tapınak için Marquardt ilkel bir yapı ya da sadece bir mağara olarak söz etmektedir²⁹¹.

Tarihçi Herodotos’da Kyzikosluları MÖ 6. yüzyılda tanrılar anası şerefine senelik bir festival düzenlemiş olarak göstermektedir. Herodotos, Anakharsis adındaki

²⁸¹ Şahin, Bkz. Levha XCII, Levha XCIII, XCIV ve XCV.

²⁸² Elmar Schwertheim, “Neue Inschriften aus Miletupolis”, *Epigraphica Anatolica* 5, 1985, 77; Şahin, 93.

²⁸³ Şahin, 93.

²⁸⁴ Şahin, 93. Bkz. LK 1-11.

²⁸⁵ Şahin, 92 vd.

²⁸⁶ Çapar, “Anadolu’da Kybele Tapınımı”, 191.

²⁸⁷ Strabon, I.2.38.

²⁸⁸ Apollonios Rhodios, *Argonautica* I, 1078-1152.

²⁸⁹ Strabon, I.2.38; Elmar Schwertheim, “Denkmäler zur Meterverehrung in Bithynien und Mysien”, *Studien zur Religion und Kultur Kleinasien*, 1978, 831; Çapar, “Anadolu’da Kybele Tapınımı”, 191.

²⁹⁰ Strabon, XII.8.11; Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, 41.

²⁹¹ J. Marquardt, *Cyzicus und sein Gebiet*, Berlin 1836, 106; Öztürk, 13.

bir kahramanın bu kentteki Ana tanrıça bayramlarına katıldığını şöyle anlatır²⁹² :
“Anakharsis birçok ülke gezmiş, engin bir kültür edinmişti. Baba ocağına dönerken Hellespontos’u geçtiği sırada Kyzikos’a yanaştı; o gün Kyzikos’lular Tanrıların Anası onuruna bayram yapıyorlardı. O da pek gösterişli bir şekilde kutlanan bu bayramın ortasına düşmüştü. Anakharsis de adak adadı, yurduna sağ salim dönerse Ana’ya Kyzikos usulünce bir kurban kesecek ve gece şenliği yapacaktı.”

Ana tanrıça kültüne ait arkeolojik buluntular Herodotos’un verdiği bilgileri doğrulamaktadır. Kyzikos’da bir grup mermer sütun bulunmuştur²⁹³. Bu sütunların bir Kybele tapınağına ait olduğu düşünülmektedir. Bu sütunların her biri üzerinde Attis tasvir edilmiştir ve burada Anakharsis, Attis gibi betimlenmiş olmalıdır²⁹⁴. Ayrıca ele geçen sikkelerle de kültün varlığı desteklenmektedir. Neredeyse her Bithynia ve Mysia kenti, sikkelerinin arka yüzlerinde Kybele ve oğlu tasvirini kullanmışlardır²⁹⁵. Genelde sikkeler MÖ 5 ve 4. yüzyıla tarihlenirler. Ayrıca Kyzikos’un ilk sikkelerinde Kybele’ye eşlik eden aslan görülür²⁹⁶.

Kybele Kyzikos’da sadece Dindymos Dağı’nın tanrıçası Meter Dindymene²⁹⁷ olarak değil, Lobrene²⁹⁸, Kotiane²⁹⁹, Plakiane³⁰⁰, Adresteia³⁰¹ gibi değişik isimlerle de anılmıştır³⁰².

²⁹² Çapar, “Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı”, 185; Çapar, “Anadolu’da Kybele Tapınımı”, 191; Herodotos, 4.76; Roller, 160; Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, 119.

²⁹³ Vermaseren, 29.

²⁹⁴ Vermaseren, 29.

²⁹⁵ Schwertheim, “Denkmaler zur Meterverehrung in Bithynien und Mysien”, 830.

²⁹⁶ Öztürk “Kyzikos’ta Bulunan Bir Kybele Yontusu Üzerine Bazı Gözlemler”, 371; Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, 41.

²⁹⁷ Hasluck, 214; Ana tanrıça Kybele, Kyzikos ve çevresinde farklı isimler altında tapınım görmüştür. Bu isimlerden çoğu onun bölgesel önemini ve özelliğini ifade etmektedir. Karakteristik olarak önceleri yazıtlarda “Kybele” olarak adlandırılmıştır. Daha sonraları ise “anne” anlamına gelen Meter ve yerel sıfatı ile tapınım görmeye başlamıştır. Motz, 106; Ertüzün, 56; Jan N. Bremmer, “Attis: A Greek God in Anatolian Pessinous and Catullan Rome”, *Mnemosyne*, Fourth Series, Vol. 57, Fasc. 5, Catullus 63 (2004), 551; Roller, 197,202; Ful, 133; Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, 41.

²⁹⁸ Marquardt, 96; Grant Showerman, *The Great Mother of The Gods*, University of Wisconsin, Madison 1901, 232; Hasluck, 219; Çapar, “Anadolu’da Kybele Tapınımı”, 191; Öztürk, 13; Ertüzün, 56; Öztürk “Kyzikos’ta Bulunan Bir Kybele Yontusu Üzerine Bazı Gözlemler”, 371; Ful, 133, Dn. 768; Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, 41.

²⁹⁹ Hasluck, 218; Çapar, “Anadolu’da Kybele Tapınımı”, 191; Öztürk, 13; Öztürk “Kyzikos’ta Bulunan Bir Kybele Yontusu Üzerine Bazı Gözlemler”, 371; Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, 41.

³⁰⁰ Marquardt, 96; Hasluck, 216; Çapar, “Anadolu’da Kybele Tapınımı”, 191; Öztürk, 13; Ertüzün, 56; Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, 41.

³⁰¹ Hasluck, 220; Öztürk “Kyzikos’ta Bulunan Bir Kybele Yontusu Üzerine Bazı Gözlemler”, 371; Ful, 133, Dn. 769.

³⁰² Hasluck, 214-222; Vermaseren, 28; Çapar, “Anadolu’da Kybele Tapınımı”, 191; Ertüzün, 56; Ful, 133; Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, 41.

Meter Dindymene kültünün kuruluşu, İason'la Argonaut'lara dayandırılır³⁰³. Argonautların Karadeniz'e yaptıkları yolculuğun başlangıcındaki bu olay, Rodoslu Apollonios tarafından *Argonautika*'da anlatılmıştır³⁰⁴. Argonautlar destanı Kolkhis'deki³⁰⁵ Altın Postu elde etmek için Yunan kahramanları tarafından yapılan seferi anlatmaktadır. Kyzikos'un topografyasına ve ilk kuruluş yıllarına dair önemli bilgiler vermektedir³⁰⁶. Destan da Dindymene ile ilgili bölüm şu şekilde geçmektedir: *"Argonautlar oniki gün süren rüzgâr yüzünden denize açılamazlar. Sonra gemilerini kutsal kayadan alıp kürekle Thrakikos limanına götürürler. Oradan Dindimon dağına çıkarlar. Önlerindeki yolculuğun selametli olması için Dindymene'ye yakarırlar. Onun adına muhteşem bir tapınak yaparlar ve bağ kütüğüne işledikleri bir timsalini de tanrıçaya armağan ederler"*³⁰⁷. *Aşağıdaki şehre inen laneti bastırmak için kılınçlarını kalkanlarına vururlar. Dindymene hiddetinin yatıştığını gösteren bir kaynak yaratır ve onlara uygun bir rüzgâr gönderir"*³⁰⁸.

Bu bize Kyzikos'un kuzeyindeki dağlık kesimde bir kutsal alan olduğunu göstermektedir. Ancak bu alanın yeri belirlenebilmiş değildir. Fırtınalı bir havada bir yapı inşa etmeleri olanaksızdır. Bu sebepten dolayı bir açık hava tapınağı olduğu kabul edilebilir³⁰⁹.

Metroon'da Attis kabartmalarının bulunması buranın Kybele ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Çünkü böyle önemli bir tanrıçaya tapınmak için kent içinde basit bir yapının inşa edildiği düşünülemez. Bu nedenle de Metroon olarak adlandırılan yapı Kybele'ye ait olmalıdır³¹⁰. Olasılıkla İmparator Konstantin'in Bizans'a getirterek bir meydana diktirdiği Ana tanrıça heykeli bu yapıda yer alıyordu³¹¹. Önceleri

³⁰³ Showerman, 235; Hasluck, 214-222; Roller, 202.

³⁰⁴ Apollonios, *Argonautica* 1,1092-1152; Roller, 202.

³⁰⁵ Trabzon'un doğusundan başlayıp bugünkü Gürcistan'ı da içine alan güneydoğu Karadeniz bölgesinin eski adı. Ertüzün, 8.

³⁰⁶ Reşit Mazhar Ertüzün, *Erdek Kyzikos, Argonautlar ve Kharitler ile ilgili Yunanca ve İngilizce metinlerle birlikte iki çalışma*, Ankara 1991, 6.

³⁰⁷ Heykeller ilk önce ağaçtan, sonra madenden ve taştan yapılmıştır. Efesos'ta Artemis'in, Naksos'ta da Dionysos'un Kyzikos'taki Dindymene'ninki gibi üzüm kütüğünden birer heykelinin yapıldığı biliniyor. Grimal, 89; Ertüzün, 11; Graves, 776.

³⁰⁸ Ertüzün, 11; Graves, 776.

³⁰⁹ Nurettin Koçhan, "Argonautlar Mitolojisine Göre Kyzikos Kentinin Topografik Yapısı", (Ed. Taner Korkut-Havva İşkan- Gül Işın), 60. *Yaşında Fahri Işık'a Armağan, Anadolu'da Doğdu*, (s. 423-426), Ege Yayınları, İstanbul 2004, 425.

³¹⁰ Öztürk, 13; Ertüzün, 56; Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, 41.

³¹¹ Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, 42, Dn. 220.

Dindymos dağında bir tapınma yeri olduğu sonraları kent içinde Metroon'da tapınıldığı söylenebilir³¹².

Henüz Kybele heykeli bulunmamış olsa da, Attis kabartmalı sütunlar ve Kybele Attis ilişkisi Metroon olarak adlandırılan yapının Kybele'ye ait olduğunu doğrulamaktadır³¹³. Kutsal alanın yaklaşık 30x110 m ölçülerinde bir alanı kapladığı ölçülebilen kalıntılar sayesinde söylenebilmektedir³¹⁴. Tapınağın etrafı duvarla çevrili, başlıkların çoğu korinth düzeninde fakat azımsanmayacak kadar kompozit başlıklarda fazladır. Bazı sütunlar yivli bazıları yivsizdir. Bulunan tavan kasetlerinin tapınağın üzerini örttüğü düşünülmektedir. Geniş bir alana yayılan kalıntılar burada kutsal bir alanın ve Kybele'ye ait bir tapınağın olduğunu göstermektedir³¹⁵.

Kyzikos'ta ayrıca, tanrıçaya kurban sunma sahnelerinin betimlendiği yazıtlı adak kabartmaları oldukça fazladır. Bu örneklerden birinde Kybele sunağında oturmakta bir tapınıcı alayı ellerini kaldırmış olarak tapınma pozisyonunda tanrıçaya yaklaşmakta ve bir hizmetkâr iki koyunu kurban edilmek üzere götürmektedir. Bu şekilde bir kurban töreni betimlenmiştir³¹⁶. Kyzikos'ta ayrıca tanrıçaya kurban sunma sahnelerinin betimlendiği yazıtlı adak kabartmalarından oluşan yazıtlı taşlarda ele geçmiştir³¹⁷.

Kyzikos'ta bulunan MÖ 1. yüzyıl ile MS 2. yüzyıla tarihlenen bir dizi adak kabartması ve yazıt, Kyzikos yöresi sakinlerinin bireysel sunularını belgelemektedir³¹⁸. Kyzikos'ta bulunan ve Soterides adında biri tarafından adanmış olan MÖ 1.yüzyıldan kalma yazıtlı bir kabartmada (Resim 49) Soterides, tanrıçadan bir deniz savaşında esir düşen arkadaşını kurtarmasını istemektedir³¹⁹.

Kybele'nin denizle bağlantısını gösteren bu stelden yola çıkarak, denizle ilgili bir durumda külte mensup insanların yardım isteyebileceği ve denizle ilişkili olduğu söylenebilir³²⁰. Kybele'nin Poseidon ile olan ilişkisini gösteren arkeolojik ve yazılı

³¹² Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, 42.

³¹³ Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, 119.

³¹⁴ Öztürk, 14.

³¹⁵ Koçhan, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, 119, Resim 56,57.

³¹⁶ Roller, 202-203, Resim 54.

³¹⁷ Schwertheim, "Denkmaler zur Meterverehrung in Bithynien und Mysien", 809-826; Ful, 137, Kat. No: 181-182

³¹⁸ Bunların toplandığı eser: Schwertheim, "Denkmaler zur Meterverehrung in Bithynien und Mysien", 809-27; Roller, 318.

³¹⁹ Roller, 318, Resim 76.

³²⁰ Patacı, 26.

belgeler bulunamamıştır fakat Kybele Kyzikos'ta denizlerin hakimi olarak saygı görmüş ve denizcinin adak levhası da buna kanıt olmuştur³²¹.

Kyzikos'ta Kybele ile birlikte Attis'e de tapınıldığını gösteren heykeller vardır. Bunlardan birisi İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir. Bir direğe dayanmış kanatlı Attis şeklinde olan karyatid karnı açık bir Phryg elbisesi ve başlık giymiş genç bir adamı tasvir etmektedir ve Roma devrine aittir³²² (Resim 50).

Buna benzeyen bir Attis karyatidinin baş kısmının parçası da Kyzikos'taki Aşağıyapıcı köyünde bulunmuştur³²³. Vaktiyle aynı yerde bulunmaları ve belki de bir Kybele tapınağını süslemiş olmaları mümkündür³²⁴. Kyzikos'ta üçüncü bir kanatlı Attis daha ele geçmiştir. Bu buluntular Kyzikos'ta Kybele ile beraber Attis'e de tapınıldığını göstermektedir³²⁵.

Kyzikoslular, tarihleri boyunca her devrin, her memleketin inanışını ve gözde tanrısını kendileri ile özdeşleştirerek, bütün Yunan dünyasında olduğu gibi, geniş bir din serbestliği kabul edip, Anadolu'da egemenlik altına alınan toplulukların tanrılarını da kendi Pantheonlarına katmışlardır³²⁶. Kybele kültü de Kyzikos'ta bu anlayış çerçevesinde saygı ve kabul görmüştür³²⁷.

4.5. EĞRİDERE KYBELE AÇIKHAVA TAPINIM ALANI

Eğridere Kybele Açikhava Tapınım Alanı, Kapıdağı Yarımadası'nın kuzeyinde, Ormanlı-Ballıpınar arasında, Eğridere mevkiinde yer almaktadır (Harita 4).

Açikhava tapınım alanı, doğal kayalar ve bitki örtüsü ile kaplı bir tepenin eteğinde kuzey-güney doğrultuda yer almaktadır (Resim 51). Deniz kenarından yaklaşık 100 m uzakta ve bugün kullanılan yolun hemen kenarında bulunmaktadır (Resim 52, Çizim 1).

³²¹ Beral Kefeli, *Anadolu'dan Kybele Heykel ve Kabartmaları*, (Yayınlanmamış Bitirme Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İstanbul 1966, 24.

³²² Ertüzün, 58, Resim 2.

³²³ Ertüzün, 58, Resim 3.

³²⁴ Ertüzün, 59.

³²⁵ Ertüzün, 60.

³²⁶ Ertüzün, 55; Öztürk "Kyzikos'ta Bulunan Bir Kybele Yontusu Üzerine Bazı Gözlemler", 371.

³²⁷ Öztürk "Kyzikos'ta Bulunan Bir Kybele Yontusu Üzerine Bazı Gözlemler", 371.

Doğal kayanın düzleştirilip şekil verilmesiyle oluşturulan Kybele açık hava tapınım alanının uzunluğu 9.20 cm, genişliği 4.50 cm ve mevcut zeminden yüksekliği ise yaklaşık 2 metredir. Düz zemin üzerindeki tapınım alanına kuzey tarafta yer alan ve batıdan doğuya doğru yükselen, uzunlukları 50 ile 65 cm arasında değişen, genişlikleri 60 cm olan ve yükseklikleri de 15 ile 25 cm arasında değişen 5 basamak ile çıkılmaktadır (Resim 53). Bu basamaklar gayet düzgün şekillendirilmiştir.

Basamaklardan sonra uzunluğu 3.20 cm ve genişliği 1.50 cm olan alana ulaşılmaktadır. Bu alandan güneye doğru 4 basamak daha yer almaktadır (Resim 54). Bu basamakların genişliği alttaki 5 basamağın batı yönündeki başlangıç basamağından başlayıp basamakların bitiminde varılan alanın sonuna kadar uzanmaktadır. Güney tarafta bulunan 4 basamağın kenarları alttaki basamaklar kadar düzgün değildir. Kenarları ovalleştirilip belirginleştirilmiş ve tepeden ayrıştırılmış bir görünüm elde edilmiştir. Güneydeki 4 basamaktan en üstteki basamağın boyutu diğer 3 basamağa göre daha küçüktür (Resim 55). Bu dört basamağın genişlikleri hemen hemen aynıdır fakat uzunlukları belirgin şekilde değişmektedir. Sadece 3. ve 2. basamağın genişliklerinde belli bir kısımdan sonra seviye düşürülüp genişlikleri daraltılmıştır (Resim 56).

Güney yönündeki 4 basamağın en üst basamağı hariç alttaki üç basamağın doğuya doğru olan kenarları tahrip olmuştur (Resim 57). Basamakların doğu kısmında, hemen bitişiğinde kaçak kazıcılar tarafından büyük bir çukur açılmış, bu yüzden basamakların bu bölümünün şekli düzensiz hale gelmiş ve zarar görmüştür (Resim 58). Basamakların uç kısmından kaya parçaları koparılarak tahrip edilmiştir (Resim 59). Ayrıca güney taraftaki en üstteki basamağın arka kısmında da kaçak kazılar sonucu büyük bir çukur oluşturulmuştur (Resim 60).

Güney yönündeki en üst basamakta köşelere gelecek şekilde ikişerden toplam dört tane kenet yuvası bulunmaktadır. Ama kuzeybatı köşedeki kenet yuvası daha sonradan tahrip edilmiştir. Kenet yuvalarının genişlikleri 6-10 cm arasında değişmektedir. Bu kenetler güney üst basamağın köşelerine doğru yerleştirilmiştir (Resim 61). Yine 3. basamakta da 7 cm boyutunda bir kenet yuvası, 2. basamakta da 4 cm boyutunda bir kenet yuvası daha bulunmaktadır.

Bu açık hava tapınım alanı 2010 ve 2014 yılında iki kez Kyzikos kazı ekibi tarafından incelenmiştir. 2010 yılından 2014 yılına kadar geçen sürede tapınım alanı üzerinde ve çevresinde tahribatın iyice arttığı tespit edilmiştir (Resim 62).

2010 yılındaki araştırmada olmayan ve daha sonra güney yöndeki, üstteki iki basamağın belirli yerlerine çapları 4 cm olan yuvarlak delikler açılmıştır (Resim 63). Bu deliklerden birinin derinliği yaklaşık 115 cm olarak ölçülmüştür. Bu delikler olasılıkla dinamit vurulmak için kaçak kazıcılar tarafından açılmıştır. Körü körüne kayaların içinde hazine bulma hayali ile beyhude bir uğraş içine giren insanlar ülkenin geleceğinin garantilerinden biri olan bu kültür varlıklarını yok etmeye maalesef devam etmektedirler. Aslankaya Anıtı, Köhnüş Vadisi'ndeki Küçük Kapı Kaya Anıtı ve Büyük Kapı Kaya Anıtı geçmişte bu tür nedenlerle tahrip edilmiştir³²⁸. Koruma altına alınamazsa maalesef Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı da bu risk ile karşı karşıya kalacaktır.

Ana tanrıça Kybele'ye tapınım yapabilmek için çeşitli türden tapınaklar yapılmıştır. Ancak kent içi tapınakların nasıl olduğu konusunda yeterli bilgiye sahip değiliz³²⁹. Tanrıça ile ona eşlik edenlerin betimleri, tanrıçaya adanmış sunular, tapınım yerlerini oluşturan kült cepheleri, nişler ve basamaklı sunaklar Anadolu'lu Ana tanrıça Kybele'nin bu topraklar üzerindeki en önemli ve en unutulmaz anıtları arasındadır. Fasadlar (yapı ön cephesi), sunaklar ve nişlerden oluşan bu anıtların mimari yapıları birbirinden farklı olsa da hepsi işlevsel olarak Ana tanrıçaya adanmış birer açık hava tapınağıdır. Anadolu da bu anıtlardan bazıları bilinmekte, bazıları ise yeni keşfedilmektedir. Hala daha keşfedilmeyi bekleyen anıtları, tapınım alanları vardır. Bunlardan birisi de Kapıdağı Yarımadası'nın kuzeyinde, Eğridere mevkiinde ki, Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanıdır.

Tanrıçanın kent dışındaki kutsal yerlerine ait örneklerden önceki bölümlerde söz etmiştik. Kybele kutsal alanları, genellikle yerleşim yerlerinden uzak, kentlerin dışında, ıssız kayalıkların yakınlarında, dağlardaki kayalık alanlara yapılmıştır. Büyük bir emekle yapılan bu kaya anıtları tanrıçanın tapınaklarını temsil etmektedir. Ana tanrıça Kybele için yapılmış olan açık hava tapınım alanlarında, kaya anıtlarının dışında basamaklı sunaklar da yer almaktadır. Bu yapılar kayalara oyulmuş simgesel Ana

³²⁸ Sivas, "Frig Vadileri ve Kutsal Yazılıkaya-Midas Kenti", 156, Figür 34-35.

³²⁹ Veli Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya*, (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, 264.

tanrıça tahtları olarak da nitelendirilmektedir³³⁰. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı da yerleşimden uzak, doğal kayalar ve bitki örtüsü ile kaplı dağlık alanın eteğinde denize çok yakın bir noktada yer almaktadır.

Doğal kayalara gerekli biçimlerin verilmesiyle gerçekleştirilen ve birçok kültürde sıkça karşılaştığımız açık hava tapınım alanlarında yapılan ritüellerin nasıl gerçekleştiği bilinmemektedir. Çoğunlukla toprağın bereketi veya ölen kişilerin ruhları için, tanrılara duaların yapıldığı, adakların ve kesilen kurbanların konulduğu yerler olduğu anlaşılmaktadır³³¹.

Merdiven sunaklar en sık rastlanan kült anıtları arasındadır³³². Bunlar doğal kayaya oyulmuş basamaklardan oluşurlar. Alçak kaya kütlelerinden oyulmuşlardır. Birçoğunun tepesinde yuvarlak stel, bazılarında şematik idoller ve bazılarında da yapı taklidi şeklinde oyulmuş cepheler vardır³³³. İşlevleri hayvan kurban etmek için kullanılan Yunan sunağıyla aynı olmayabilir³³⁴, ama tanrısal varlıkla yakınlaşmak ve ona seslenmek için yapılmış, kullanılmış platformlar oldukları sanılır³³⁵. Bu türden kayalara oyulmuş basamaklı sunaklar, Phrygia Bölgesi'nde çokça görülmektedir. Kalehisar'daki Phryg sunağını (MÖ 7-6. yüzyıl) ve daha birçok Phryg basamaklı sunaklarını örnek verebiliriz (Resim 64). Afyon'un kuzeyindeki Köhnüş Vadisi'nde yer alan anıtların çevresindeki arazide böyle pek çok sunak vardır ve çoğu kentsel yerleşmelerden uzağa yerleştirilmişlerdir.

Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı da Phrygia Bölgesi'ndeki merdivenli sunaklarla benzerdir. Onlar gibi doğal kayaya oyulmuş basamaklardan oluşmaktadır. Bu basamaklı platform da Ana tanrıça Kybele'ye yakınlaşmak ve ona seslenmek için bir araç olarak yapılmış olmalıdır. Tepesinde stel, şematik idol ve yapı taklidi şeklinde oyulmuş cepheler bulunmaktadır. Fakat Eğridere'de bunların yerine farklı şeyler denendiğini düşünmekteyim. Tepedeki en üst basamağın köşelerine gelecek şekilde dört tane kenet yuvası bulunmaktadır. Bu kenet yuvalarının varlığı bazı olasılıkları akla getirmektedir.

³³⁰ Sevin, 265-266.

³³¹ Taciser Tüfekçi Sivas, "Ana Tanrıça/Matar Kubileya Kültü İle Bağlantılı Phryg (Frig) Kaya Altarları Üzerine Yeni Gözlemler", *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1,3, (2002), 343.

³³² Roller, 110.

³³³ Roller, 110.

³³⁴ Roller, 110, Phrygia'daki Ana Tanrıça Kültü Dn. 124.

³³⁵ Roller, 110, Resim 32.

Kybele için niş önemli olduğundan burada taş malzemeden bir niş yapıp bu kenet yuvalarına da kurşun dökülerek dört bir köşeden sabitleştirilmiş olabilir. Bu niş içerisinde de olasılıkla Kybele heykeli yer alıyordu. Ankara Bahçelievler’de bulunmuş kabartma örneğindeki gibi³³⁶ tapınak cephesi benzeri bir niş ve içerisinde yine aynı örnekteki gibi kabartma şeklinde Kybele heykeli yapılmış olabilir (Resim 65). Heykel kısmı boş bırakılıp sadece tapınım esnasında buraya konulup kaldırılmış olabilir (Resim 66). Basamaklar ise tanrı huzuruna çıkışı anlatmaktadır. Büyük olasılıkla kült törenleri sırasında basamaklar üzerine yerleştirilen sunular ve sıvı libasyonları ile kişi, manevi bakımdan kendini tanrıya daha yakın hissetmekte, bir anlamda tanrı katına ulaşmaktaydı³³⁷.

Kybele'nin tahtta oturur bir şekilde yapılmış heykellerinden hareketle, Eğridere'deki tapınım alanındaki en üst basamağa tanrıçanın taht üzerinde oturan bir heykeli de konmuş olabilir (Resim 67a,b,c,d,e). Köşelerdeki dört kenet yuvası da olasılıkla tanrıçanın heykelini koruyucu bir üst örtü veya heykeli sabitlemek için yapılmış olabilir. Boyutları basamaklı açık hava tapınım alanınıninkine uygun bir yapıda mermerden bir heykel yapıp buraya monte edilmiş olmalıdır. Kenet yuvalarının içlerinde sabitleme de kullanılan eritilmiş kurşun kalıntılarını çok net bir şekilde görebilmekteyiz (Resim 68).

Antikçağ'da su saflığının ve temizliğin simgesi olarak Ana tanrıça kültüründe önemli unsurdur³³⁸. Bütün anıtların çevresinde su kaynakları vardır³³⁹. Denizle ilişkili olan ve denizle ilgili bir durumda kült mensup insanların yardım isteyebileceği bir tanrıça olarak görülen Kybele³⁴⁰ için deniz kenarları eşsiz bir tapınım alanı olarak görülür. Patacı³⁴¹, denize kıyısı olan Batı Anadolu kentlerinde deniz kenarları da Kybele için kutsallık teşkil edebilir görüşünü belirtmekte ve Phokaia kentindeki Liman Kutsal Alanı'nın da Kybele tapınımı için kullanıldığı örneğini vermektedir. Denize yaklaşık 100 m uzakta yer alan Eğridere Kybele tapınım alanı da bunları doğrular nitelikte deniz kenarında yapılmıştır (Resim 69). Tapınım alanı Ormanlı ve Ballıpınar arasında var

³³⁶ Sevin, 263.

³³⁷ Sivas, “Ana Tanrıça/Matar Kubileya Kültü İle Bağlantılı Phryg (Frig) Kaya Altarları Üzerine Yeni Gözlemler”, 339-340.

³³⁸ Patacı, 27.

³³⁹ Uçankuş, 167.

³⁴⁰ Patacı, 26.

³⁴¹ Patacı, 27.

olabilecek olası antik bir yerleşim yerine de hizmet veren bir Açık hava Tapınım Alanı da olabilir. Ancak bunu bugün destekleyecek bir bilgide yoktur.

Denizlerle ilişkilendirilen Kybele'ye, Eğridere'deki tapınım alanında belki de en çok denizciler şükranlarını sunup tapınıyordu. Çünkü Eğridere mevki Kapıdağı Yarımadası'nın kuzey kısmında kıyıya en rahat ulaşılabilen kısımlarından biridir. Yarımada'nın kuzeyinde birçok yerde karaya ulaşım çok da kolay değildir. Sarp kayalarla çevrilidir (Resim 70). Eğridere mevki ulaşım elverişli bir yer olmasından dolayı Kybele tapınım alanı da buraya yapılmış olmalıdır. Denizciler kolaylıkla gemileriyle buraya ulaşp, tanrıça Kybele'ye tapınıyor olmalıydılar. Denizin dalgalı, hırçın olması sebebiyle de Kybele'den bu anlamda özellikle yardım isteyip gidecek oldukları yere sağ salım gidip dönebilmeyi arzu ettiklerini bildirmekte oldukları olasıdır. Ayrıca karaya ulaşımın kolaylığı dışında burada bulunan tatlı su kaynağının varlığı da bu alanın tercih edilme sebebi olabilir. Çünkü Kybele kutsal alanlarının genellikle dağlarda yapılmıştır ve tanrıçanın tatlı su kaynaklarının yakınındaki çıplak yarlarda yani deniz, göl, ırmak vb. su kıyılarında veya karada dik yer ve uçurumlarda olduğuna inanılırdı³⁴². Eğridere mevki de su ve deniz ulaşımı dahil olmak üzere her türlü ihtiyacın rahatlıkla karşılanabileceği bir konumda yer almakta ve tatlı su kaynağı bulunmaktadır.

Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı, Phrygler de anıtsal basamaklı kaya sunakları diye adlandırılan Kybele kutsal alanları ile benzerdir. Uçankuş'un belirttiği gibi Işık'a göre, "*Phryg kaya anıtlarının ortaya çıkışı ve şekillenmesinde etkili olan asıl kaynağın, doğudaki çağdaş Urartu sanatı olduğunu düşünmektedir. Birçok benzer örnek içinden seçilen, Urartu Meherkapı, Taşkapı, Hazinepiri kapısı ile Phrygia'nın Küçük Kapıkaya, Kumcaboğaz Kapıkaya, Büyük Kapıkaya anıtları arasında konu ve biçim benzerliği: Urartu Analıkız Kutsal Alanı ile Midas Anıtının önündeki kült alanının biçim ve anlamda özdeşliği, Pertekteki basamaklı sunakların Phrygia'dan Fındık, Kumcaboğaz ve Midas şehri basamaklı sunaklarına yakınlığı: ayrıca her iki kültürde*

³⁴² Ayşegül Aslan, *Kybele Kültü*, Erişim Tarihi: 21 Kasım 2014, <http://www.akademiktarih.com/tarih-anabilim-dal/2170-k-rihi/23878-kybele-kueltue.html>, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı, 2011, 7.

*pek çok görülen kaya çanakları, çukurları ve dikme taşlar, Urartu ile Phryg kaya anıtları arasında çok yakın ve derin bir ilişkinin varlığını gösteriyor*³⁴³.”

Genel olarak bu Phryg anıtsal basamaklı kaya sunaklarından bahsetmek gerekirse, anıtlar gibi sunaklar da tanrıya dua edilen, kurbanlar kesilen kutsal yerlerdi. Hepsi kalıcı, güvenilir ve doğadaki en hazır ve sağlam yapı malzemesi olan doğal kayadan yapılmıştır. Doğal kayaya şekil verilerek yapılan bu kaya yapıları yukarı doğru çıkılan merdivenlerden başka bir deyişle yukarı doğru çıkılan basamaklardan oluşmaktadır. Basamaklar sunakların hepsinde değişmeyen özelliktir. Basamak sayılarında belirlenmiş bir sayı zorunluluğu yoktur. Yani basamak sayıları değişkenlik göstermektedir. Beş basamak, üç basamak ya da bir basamakla platforma ve tanrıça heykeline ya da idolüne ulaşılır. Bütün sunaklarda bu ortak özelliktir³⁴⁴. Basamak sayılarının değişkenliği dışında basamakların boyutlarının uzunluğu da değişmektedir. Bu anıtlarda boyut bakımından standartlaşma yoktur. Bazıları bir tahta çıkar şekilde dar basamaklar şeklindedir ve bazıları da daha uzundur. Bazı sunaklarda tapınım gereği, sıvı libasyonun toplandığı dikdörtgen ya da yuvarlak libasyon çukurları bulunmaktadır³⁴⁵.

Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanını karşılaştıracığımız örnekler doğrultusunda tek tek özelliklerine değinecek olursak yapılan malzemeden başlayabiliriz. Ana tanrıçaya adanmış birer açık hava tapınağı olan, Midas Kenti anıtsal basamaklı kaya sunağı³⁴⁶, Midas Kenti küçük fasad ve basamaklı sunak³⁴⁷, Midas Kenti idollü basamaklı sunak³⁴⁸, Fındık Asar Kaya yerleşmesi basamaklı sunak³⁴⁹, Tekören basamaklı anıtı³⁵⁰, Dömrük'teki basamaklı ve idollü anıt³⁵¹ ve daha birçok örnekle çoğaltılabileceğimiz kutsal alanların hepsi doğal kayaya şekil verilerek oluşturulmuştur.

³⁴³ Uçankuş, 169.

³⁴⁴ Uçankuş, 164.

³⁴⁵ Uçankuş, 164.

³⁴⁶ Sivas, "Frig Vadileri ve Kutsal Yazılıkaya-Midas Kenti", 133, Figür, 16.

³⁴⁷ Sivas, "Frig Vadileri ve Kutsal Yazılıkaya-Midas Kenti", 137, Figür, 17 b.

³⁴⁸ Roller, 110, Resim 32; Sivas, "Frig Vadileri ve Kutsal Yazılıkaya-Midas Kenti", 154, Figür, 30.

³⁴⁹ Sivas, "Frig Vadileri ve Kutsal Yazılıkaya-Midas Kenti", 154, Figür, 31.

³⁵⁰ Gocha Tsatskheladze, "Frig Pessinus'u", (Ed. Taciser Tüfekçi Sivas- Hakan Sivas), *Frigler, Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, (s. 184-198), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, 193.

³⁵¹ Roller, 94, Resim 16; Lynn E. Roller, "Frig Dini ve Kült Uygulamaları", (Ed. Taciser Tüfekçi Sivas- Hakan Sivas), *Frigler, Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, (s. 202-231), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, 210-211.

Ana tanrıça Kybele için yapılan bu sunaklar hariç dağlardaki diğer tapınım alanları da doğal kayalardan yapılmıştır. Bahşayış Anıtı³⁵², Aslantaş Anıtı³⁵³, Bitmemiş Anıt³⁵⁴, Aslankaya Anıtı³⁵⁵, Arezastis Anıtı³⁵⁶ vb. birçok örnekle daha çoğaltabiliriz. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı da tıpkı bu örneklerde olduğu gibi doğal kayanın düzleştirilip şekil verilmesiyle meydana getirilmiştir.

Kybele Açık hava tapınım alanını malzeme bakımından değerlendirdikten sonra benzer örnekler doğrultusunda basamaklarının yapısını, basamak sayılarını vb. yapısını değerlendirmeye devam edecek olursak, öncelikle merdiven basamaklarının sayıları ve boyutları değişkenlik göstermektedir. Midas Kenti anıtsal basamaklı kaya sunağı, Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanının güneydeki dört basamağı ile benzerdir (Resim 71). Basamakların sayısı ikisinde de dört tanedir. Basamakların uzunlukları da Eğridere'deki gibi değişkenlik göstermiştir. Basamakların kenarları Eğridere'deki tapınım alanına göre daha düzgün bir şekilde şekillendirilmiştir.

Ayrıca Midas Kenti idollü basamaklı sunak (MÖ 7-6. yüzyıl) ile de güneydeki dört basamak benzerdir (Resim 72). Basamakların uzunluğu diğer sunaklara göre daha uzundur. Eğridere'deki gibi basamaklarının kenarları bazı kısımlarda düzgün şekillendirilmiş bazı kısımlarda da daha özensizdir. Eğridere'deki Kybele Tapınım Alanı'nın güney yönündeki en üst basamağına benzer fakat ona göre daha küçük ve yüksekliği de daha alçak olan idollü basamaklı sunağın üçüncü basamağında yer alan bir basamak bulunmaktadır.

Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanını, Tekören Basamaklı Anıtı ile karşılaştırdığımızda, basamaklarının dar ve şeklinin düzgün olmasıyla Eğridere'deki tapınım alanının doğu-batı yönlü basamakları ile benzer olduğu rahatlıkla görülebilir (Resim 73). Yine Fındık Asar Kaya yerleşmesi Basamaklı Sunak da basamaklarının dar oluşu, basamak sayısının aynı olması sebebiyle Eğridere'deki tapınım alanıyla benzerlik göstermektedir (Resim 74).

³⁵² Uçankuş, 146; Bkz. Algan-Ongar, 85-87; Roller, 109.

³⁵³ Uçankuş, 150.

³⁵⁴ Sivas, "Frig Vadileri ve Kutsal Yazılıkaya-Midas Kenti", 149.

³⁵⁵ Roller, 99-100, Resim 19; Sivas, "Frig Vadileri ve Kutsal Yazılıkaya-Midas Kenti", 151.

³⁵⁶ Roller, 104-107, Resim 27; Sivas, "Frig Vadileri ve Kutsal Yazılıkaya-Midas Kenti", 142-143, Figür 19.

Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı'nı konum olarak, Phokaia'daki Liman Kutsal Alanı ile benzer diyebiliriz. Patacı'nın³⁵⁷ bildirdiği gibi Ömer Özyiğit buranın Kybele tapımı için kullanılmış olduğunu söylemektedir. Eğridere'deki tapınım alanı da Phokaia'daki Liman Kutsal Alanı gibi deniz kenarında yer almaktadır. Deniz kenarında olması sebebiyle konum itibariyle benzerdir diyebiliriz.

Bazı sunaklarda bulunan tapınım gereği sıvı libasyonun toplandığı libasyon çukurları bulunmaktadır. Çünkü sunaklar daha öncede belirttiğimiz gibi tanrıya dua edilen, kurbanlar kesilen yerlerdi. Fakat Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanında bu tarz bir libasyon çukuru bulunmamaktadır. Doğal şartlardan dolayı aşınmış olabilir. Belki de defineciler tarafından yok edilmiştir. Ayrıca Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı doğal kayalar ve bitki örtüsü ile kaplı tepenin eteğinde yer almasıyla, Efes (Panayır Dağı) antik kentindeki tanrıça Kybele Kutsal Alanı (mihraplık) ile benzerdir (Resim 26).

³⁵⁷ Patacı, 27.

SONUÇ

“Mysia Bölgesi’nde Kybele Kültü” üzerine yapılan bu çalışmada öncelikle Kybele, belirli ana başlıklar altında anlatılmaya çalışılmıştır. Bu başlıklar Ana tanrıça Kybele, Ana tanrıça inancı, mitolojisi, adının kökeni, dinsel törenleri, tapınım alanları, Attis’in doğuşu-Kybele-Attis ilişkisi, Kybele-Attis birlikteliği ve Attis’in ölümü şeklinde oluşturulmuştur. Daha sonra Mysia Bölgesi’nde Kybele kültü başlığı altında Pergamon, Daskyleion, Miletopolis, Kyzikos ve Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanında Kybele tapınımına değinilip şu sonuçlara varılmıştır.

İnsanlar önceleri doğa güçlerini tanrı diye düşlemiş, daha sonra Paleolitik Çağ’dan başlayarak din ve buna bağlı olarak yaratıcı bir güç inancı ortaya çıkmıştır.

Kybele, Anadolu uygarlıkları açısından kendine has özelliklere sahip olması ve farklı kültürleri etkilemesi bakımından önem taşımaktadır. Ana tanrıça kültü, Anadolu’dan başlayarak bu coğrafyadan geçen tüm uygarlıkları etkilemiştir.

Ana tanrıça Kybele’ye en eski çağlardan itibaren Anadolu’nun hemen hemen her yöresinde rastlamak mümkündür. Kybele’nin kökeni, henüz kanıtlanamamış olsa da Neolitik Dönem yerleşimi olan Çatalhöyük ve Hacılar’da ele geçirilen heykeller ve duvar resimlerine dek uzanmaktadır.

Kybele’nin mitolojisi çeşitli kaynaklarda birbirinden farklı anlatılsa da, efsanenin özü Ana tanrıça Kybele’nin Phrygia ormanlarında yaşayan Phrygialı genç ve yakışıklı Attis isimli delikanlıya aşık olmasını anlatır.

Tanrıçayla birlikte tapınım gören Attis, mevsimlerin değişimini ve dönüşümünü simgeleyen bir bitki tanrısıdır. Kendini hadım ederek öldürmesi sonucunda ortaya çıkan mitolojide, her yıl baharın gelmesiyle yeniden canlanan, kışın gelmesiyle ölen şeklinde bir tapınım görmektedir.

Kybele adına Mart ayında dinsel törenler düzenlendiğini bilmekteyiz. Kybele ve Attis şerefine düzenlenen dini törenler, Mart ayının 15’inden 27’sine kadar uygulanır. Asıl olarak Kybele dinsel törenleri Mart ayının yirmi ikisinde başlamaktadır.

Çeşitli ad ve sıfatlarla tanınan Kybele’nin adı konuşulan dile göre değişmektedir. Hiçbir mitoloji de hiçbir tanrı onun kadar çeşitli adlarla adlandırılmamıştır. Bu ad ve sıfat çokluğu, onun evrensel bir nitelik taşıdığını göstermektedir.

Kybele tapımının ortaya çıktığı bölge, Orta Anadolu'daki Phrygia bölgesidir. Ana tanrıça Kybele inancının benimsendiğini özellikle Anadolu'da çok önemli bir yer teşkil ettiğini ve açıkça üstün bir figür olduğunu Anadolu'daki Kybele anıtları açıkça göstermektedir. Kybele adına çok sayıda kutsal alan bulunmaktadır. Bu tapınım yerleri kimi zaman açık alanlarda kimi zamanda kapalı mekânlarda olmuştur. Bunlara tapınaklar, kaya anıtları, sunu çukurları, altınlar (sunak) ya da merdivenli basamaklar örnek verilebilir.

Mysia Bölgesi kentlerinden Pergamon, Daskyleion, Miletopolis ve Kyzikos da elde edilen epigrafik buluntular, yapı kalıntıları, heykeller, tapınım alanları, heykelcikler, adak levhaları vb. bulgular sonucunda Kybele tapınımının olduğu sonucuna varılmıştır. Kybele ile beraber Attis'e de tapınılmıştır.

Mysia Bölgesi'nde Kybele tapınımını gösteren ve ilk olarak çalışmamda değerlendirilen Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı da, günümüzde ne yazık ki kaçak kazıcılar tarafından çok fazla tahribata uğramıştır. Basamakların hemen hemen hepsinde parçalanmış kısımlar ve kaya üzerinde açılan delikler dikkat çekicidir. Yukarıda Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı başlığı altında bahsettiğim kenet yuvalarının olduğu kısımdaki olasılıklardan tahtta oturan Kybele heykelinin bulunduğu ihtimalini daha güçlü bulmaktayım. Çünkü niş genellikle Kybele için yapılan tapınak vari fasadlarda bulunmaktadır. Ayrıca Uçankuş'un da belirttiği gibi bu tarz basamaklı tapınım alanlarında, basamaklar sonrasında bir platforma, tanrıça heykeli ya da idolüne ulaşmakta ve bütün sunaklarda bunun ortak özellik olduğunu bildirmektedir.

Mysia bölgesi kentlerinden Pergamon, Daskyleion ve Miletopolis de Kybele'nin aslanlarla beraber betimleri bulunmuştur. Pergamon'da tahtında oturan aslanlı tanrıçayı gösteren terrakotta buluntular, Daskyleion'da yine tanrıçaya eşlik eden aslanlar ve Miletopolis'te de naiskos da aslanlarla beraber betimlenmiş örnekler söz konusudur. Bu örnekler ve Anadolu'nun farklı yerlerinde de olan aslanlarla birlikte betimlenen Kybele betimlerinden yola çıkarak burada da tahtında oturan tanrıçanın aslanlarla beraber betimlenmiş olabileceğini de söyleyenebilir.

Eğridere Açık hava Tapınım Alanı, Ormanlı ve Ballıpınar arasında var olabilecek olası antik bir yerleşim yerine hizmet veren bir açık hava tapınım alanı olmalıdır. Denizle ilişkilendirilen Kybele'ye burada denizciler de tapınmaktaydı. Değerlendirmeye

alınan Eğridere Kybele Açıkhava Tapınım Alanının, verilen örneklerden yola çıkılarak özellikle Phryg Uygarlığı'na ait anıtsal basamaklı kaya sunakları olarak adlandırılan Kybele kutsal alanları ile benzer olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akca, Serap, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Belgeler Işığında Küçük Asya'da Attis Kültü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2004.
- Aksakal, Haydar, *Ana Tanrıça Kybele*, Erişim Tarihi: 25 Haziran 2014, <http://www.atlantismanisa.com/yazi/docs/kybele.pdf>.
- Akurgal, Ekrem, *Phrygische Kunst*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1955.
- Akurgal, Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, (4. Baskı), Net Turistik Yayınlar, 1993.
- Akurgal, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak, Ankara 1998.
- Albayrak, Canan, *Anadolu'da Kybele-Attis Kültü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Algan, Ertuğrul-Ongar, İrfan, *Kral Midas'ın Ülkesi Frigya*, Esbank Kültür Yayınları, İstanbul 1998.
- Ana Britannica, Cilt 2, İstanbul 1993.
- Apollonios Rhodios, *Argonautica I*
- Aslan, Ayşegül, *Kybele Kültü*, Erişim Tarihi: 21 Kasım 2014, <http://www.akademiktarih.com/tarih-anabilim-dal/2170-k-rihi/23878-kybele-kueltue.html>, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı, 2011.
- Ateş, Güler, Aizanoi'da Anatanrıça'ya ait iki kutsal alan ve düşündürdükleri, Erişim Tarihi: 02 Aralık 2014, http://www.artuklu.edu.tr/Upload/metin/pdf_word/Poster_Guler ATES.pdf.
- Ateş, Güler, "Pergamon'da Ana Tanrıça Kybele", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Ocak-Şubat 2013, 138-145.
- Aydoğdu, Yılmaz Hatice, *Ana Tanrıça'nın Anadolu'da Biçimsel Değişimi ve Günümüz Türk Heykel Sanatına Yansımaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir 2010.

- Bakır, Tomris, “Daskyleion (Tyaiy Drayahya) Achaemenidische Satrapensitz in Hellespontine Phrygia”, *Anadolu / Anatolia* 25, 2003, 1-26.
- Bakır, Tomris, “Daskyleion’da Phrygler”, (Ed. Taner Korkut-Havva İşkan- Gül Işın), *60. Yaşında Fahri Işık’a Armağan, Anadolu’da Doğdu*, (s. 55-67), Ege Yayınları, İstanbul 2004.
- Baring, Anne&Cashford Jules, *The Myth of the Goddess Evolution of an Image*, Penguin Books, London 1991.
- Bayladı, Derman, *Uygarlıklar Kavşağı Anadolu*, (2.Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2003.
- Bayladı, Derman, *Efsaneler Dünyasında Anadolu (Anadolu Mitolojisi)*, (3. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2004.
- Birecikli, Fatma, “Ana Hatlarıyla Friglerde Din”, *Gazi Akademik Bakış*, 4(7), Kış 2010, 215-232.
- Bremmer, Jan N., “Attis: A Greek God in Anatolian Pessinous and Catullan Rome”, *Mnemosyne*, Fourth Series, Vol. 57, Fasc. 5, Catullus 63 (2004).
- Bremmer, Jan N., *Greek Religion and Culture, the Bible and the Ancient Near East*, Brill, Boston 2008.
- Brixhe, Claude, *The nom de Cybele*, Die Sprache, 1979.
- Burkert, Walter, *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*, Univ. Of California Press, Berkeley Los Angeles and London 1979.
- Can, Şefik, *Klasik Yunan Mitolojisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011.
- Coleman, J. A., *The Dictionary of Mythology, An A-Z of Themes, Legends and Heroes*, Arcturus Publisher, London 2007.
- Conze, Alexander und Schazmann, Paul, *Mamurt-Kaleh: Ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon*, Berlin 1911.
- Çapar, Ömer, “Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı” *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIX, 1-4 (1979)167-190.

- Çapar, Ömer, “Anadolu’da Kybele Tapınımı”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIX, 1-4 (1979)191-210.
- Çetin, Cengiz, “Anadolu’da Bereket Kültü ve Anadolu Türk Köylüsü Seyirlik Oyunlarına Yansımaları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(1), 2006, 189-210.
- Çevirici, Figen, *Kültler Açısından Daskyleion Terrakottaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1998.
- Çintiriz, Güllü, *Frig Dini İnanç ve Adetleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- Daly, Kathleen N., *Greek and Roman Mythology A to Z*, Third Edition, Chelsea House Publishers, New York 2009.
- Dixon- Kennedy, Mike, *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*, Santa Barbara, California Denver, Colorado Oxford, England 1998.
- Erdoğan, Aytekin, *Phokaia Kaya Tapınakları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2003.
- Ergün, Özlem, *Anadolu Uygarlıklarında Pişmiş Topraktan Yapılmış Kybeleler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir 2012.
- Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, (12. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- Ertüzün, Reşit Mazhar, *Erdek Kyzikos, Argonautlar ve Kharitler ile ilgili Yunanca ve İngilizce metinlerle birlikte iki çalışma*, Ankara 1991.
- Ertüzün, Reşit Mazhar, *Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar, Tarih ve Arkeolojisi Üzerinde Araştırmalar*, Papirüs Basım-Ozan Sanatevi, İstanbul 1999.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki, *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*, Derin Yayınları, İstanbul 2007.
- Ful, Şengül Dilek, *Yazıtlar Işığında Mysia Bölgesi Kültleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.
- Graves, Robert, *Yunan Mitleri*, (Çev.: Uğur Akpur), (2. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2010.

- Grimal, Pierre, *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*, (Çev.: Sevgi Tamgüç), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1997.
- Güngör, Mualla, *Antik Çağ'da Frygia Bölgesi ve Bölgedeki Ana Tanrıça Kültü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.
- Güngör, Yüksel, "Bergama Krallık Kültü", *Bergama Belleten-14*, İzmir 2005.
- Halikarnas, Balıkcısı, *Anadolu Efsaneleri*, (2. Baskı), Yeditepe Yayınları, İstanbul 1957.
- Halikarnas, Balıkcısı, *Anadolu Tanrıları*, (9. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara 1998.
- Hasluck, F.W., *Cyzicus*, University Press, Cambridge 1910.
- Hepding, Hugo, *Attis seine Mythen und Sein Kult*, Gieszen 1903.
- Heredotos, *Herodot Tarihi*, (Çev.: Müntekim Ökmen), (3. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- Hesiodos, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, (Çev.: Sabahattin Eyuboğlu, Azra Erhat), (2. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Işık, Fahri, *Doğa Ana Kubaba Tanrıçalarının Ege'de Buluşması*, İstanbul 1999.
- İndirkaş, Zühre, *Ana Tanrıçalar, Kybele ve Çağdaş Türk Resmindeki İzdüşümleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Karaosmanoğlu, Mehmet, *Mitoloji ve Ege'nin Tanrıları*, Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum 2005.
- Kefeli, Beral, *Anadolu'dan Kybele Heykel ve Kabartmaları*, (Yayınlanmamış Bitirme Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İstanbul 1966.
- Kınal, Füruzan, "Kara Tanrıça Olarak Kybele", *IX. Türk Tarih Kongresi*, 1. Cilt, Ankara 1986, 235-239.
- Kıyar, Neslihan, "Kybele'nin Sanat Nesnesi Olarak Kullanımı", *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 2, 6(2012) 355-371.

- Koçhan, Nuretin, “Argonautlar Mitolojisine Göre Kyzikos Kentinin Topografik Yapısı”, (Ed. Taner Korkut-Havva İşkan- Gül Işın), *60. Yaşında Fahri Işık’a Armağan, Anadolu’da Doğdu*, (s. 423-426), Ege Yayınları, İstanbul 2004.
- Koçhan, Nurettin, *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*, Renkvizyon Ofset Form Matbaacılık, Bursa 2011.
- Kölemenoglu, Selma Sözer, *Ana Tanrıça Gerçeği*, Arıtan Yayınları, İstanbul 2001.
- Kulaçoğlu, Belma, *Tanrılar ve Tanrıçalar*, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1992.
- Lancellotti, Maria Grazia, *Attis: between myth and history; king, priest and god*, Brill Religions in the Graceo-Roman World, Leiden Boston 2002.
- Lloyd, Seton, *Türkiye’nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, (Çev.: Ender Varinlioğlu), (12. Basım), Tübitak Yayınları, Ankara 2000.
- Malay, Hasan, *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 1992.
- Marquardt, J., *Cyzicus und sein Gebiet*, Berlin 1836.
- Meriç, Aygün Ekin, Metropolis Ana Tanrıça Kült Mağarası, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007.
- Motz, Lotte, *The Faces of the Goddess*, Oxford University Press, New York 1997.
- Munn, Mark, *The Mother of the Gods, Athens, and the Tyranny of Asia*, University California Press, Berkeley Los Angeles, London 2006.
- Naumann, Friederike, *Die İkonographie der Kybele in der Phrygischen und der Griechischen Kunst*, Wasmuth, Tübingen 1983.
- Nohlen, Klaus und Radt Wolfgang, “Kapıkaya, Ein Felsheiligtum Bei Pergamon”, *Altartümer von Pergamon XII*, Berlin 1978.
- Ohlemutz, Erwin, *Die Kulte und Heiligtümer der Götter in Pergamon*, Würzburg 1940.
- Ovidius, Fasti, (Çev.: James G. Frazer), Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1931.

- Özbayoğlu, Erendiz, “İlkçağ Anadolu Kültüründe Esrime”, *XII. Türk Tarih Kongresi*, 1. Cilt, Ankara 1999, 227-240.
- Özdemir, Seher, *Sızma Höyük ve Tanrıça Zizimene Kültü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.
- Özen, Mehmet, *Günümüz Sanatında Ana-Tanrıça Kybele’nin Plastik Değer Olarak Kullanılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009.
- Özkaya, Vecihi, “Cybele and the Waterside Shrines (Some Observations on the Phrygian Spring Cult and Its Origin)”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi IV*, İzmir 1996.
- Özkaya, Vecihi, *Kuyulu Anıtlar ve Frigler’de Taurobolium*, Erişim Tarihi: 21 Kasım 2014, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuanadolu/article/view/1023001683>, İstanbul Üniversitesi, 2011, 295-334.
- Öztürk, Nurettin, *Kyzikos’da “Metroon” Olarak Tanımlanan Yapı: “Mimarisi, Bezemeleri ve Plastik Eserleri”*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1994.
- Öztürk, Nurettin, “Kyzikos’ta Bulunan Bir Kybele Yontusu Üzerine Bazı Gözlemler”, (Ed. Birol Can- Mehmet Işıklı), *Doğudan Yükselen Işık-Arkeoloji Yazıları*, (s. 367-373), Atatürk Üniversitesi, İstanbul 2008.
- Özyiğit, Ömer, “1994 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, 1-26.
- Özyiğit, Ömer, “1996 yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, 763-793.
- Parlak, Serkan, *Antik Dönem Anadolu Kültürleri ve Kült Merkezleri*, Uzmanlık Tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2012.
- Patacı, Sami, *Hellenistik Dönemde Batı Anadolu’da Kybele Tapınımı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007.

- Pausanias, *Description of Greece*, (Çev.: W.H.S. Jones), Harvard University Press, London 1918.
- Radt, Wolfgang, *Pergamon, Geschichte und Bauten, Funde und Erforschung einer Antiken Metropole*, Köln 1988.
- Radt, Wolfgang, *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, (Çev.: Suzan Tamer), (1. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- Roller, Lynn E., *In Search of God the Mother, The Cult of Anatolian Cybele*, University of California Press, Berkeley Los Angeles London 1999.
- Roller, Lynn E., *Ana Tanrıça'nın İzinde Anadolu Kybele Kültü*, (Çev.: Betül Avunç), Homer Kitabevi, İstanbul 2004.
- Roller, Lynn E., "Frig Dini ve Kült Uygulamaları", (Ed. Taciser Tüfekçi Sivas- Hakan Sivas), *Frigler, Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, (s. 202-231), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- Schwertheim, Elmar, "Denkmaler zur Meterverehrung in Bithynien und Mysien", *Studien zur Religion und Kultur Kleinasien*, 1978, 791-837.
- Schwertheim, Elmar, "Neue Inschriften aus Miletupolis", *Epigraphica Anatolica* 5, 1985, 77-89.
- Sevin, Veli, *Eski Anadolu ve Trakya*, (1. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Showerman, Grant, *The Great Mother of The Gods*, University of Wisconsin, Madison 1901.
- Sivas, Taciser Tüfekçi, "Ana Tanrıça/Matar Kubileya Kültü İle Bağlantılı Phryg (Frig) Kaya Altarları Üzerine Yeni Gözlemler", *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1,3, (2002) 335-354.
- Sivas, Taciser Tüfekçi, "Frigler ve Frig Uygarlığından Günümüze Kalanlar", *İstanbul Teknik Üniversitesi Evi Cumartesi Söyleşileri*, 2010, 1-33.
- Sivas, Taciser Tüfekçi, "Frig Vadileri ve Kutsal Yazılıkaya-Midas Kenti", (Ed. Taciser Tüfekçi Sivas-Hakan Sivas), *Frigler, Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, (s. 112-159), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

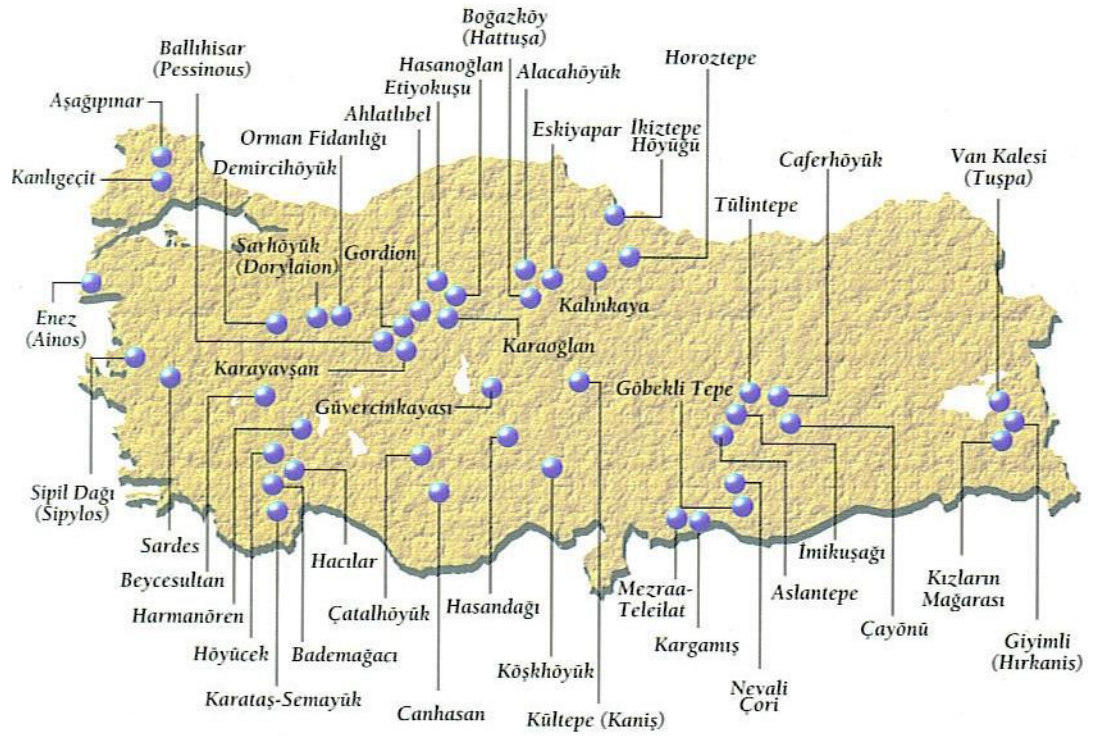
- Söğüt, Bilal, Şimşek Celal, Baldıran Asuman, “Labraunda Açık Hava Kült Alanı”, TÜBA-AR 5, 2002, 143-163.
- Strabo, *Geography*, H.C. Hamilton, Esq., W.Falconer, M.A. Ed., London 1903.
- Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV)*, (Çev.: Adnan Pekman), (5. Baskı), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005.
- Şahin, Mustafa, *Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.
- Taşkın, Sefa, *Mysia ve Işık İnsanları*, (1. Baskı), Sel Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Temizer, Raci, “Bahçelievler’de Bulunan Kybele” *Anatolia IV* (1959) 179-182.
- Tsetschladze, Gocha, "Frig Pessinus’u", (Ed. Taciser Tüfekçi Sivas- Hakan Sivas), *Frigler, Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, (s. 184-198), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- Tuncer, Ömer, *İşte Anadolu*, (2. Basım), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999.
- Uçankuş, Hasan Tahsin, *Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi: Arkeoloji, Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Uçankuş, Hasan Tahsin, *Ana Tanrıça Kybele’nin ve Kral Midas’ın Ülkesi Phrygia*, (1. Baskı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002.
- Urundul, Eser, *Anadolu Mitolojisi*, (1. Baskı), Genesis Kitap, Ankara 2012.
- Ünal, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.
- Ünal, Mehmet Yaşar, *Anadolu Anatanrıçası Kibele*, Öteki Yayınevi, Ankara 2001.
- Üreten, Hüseyin, *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem’de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- Üreten, Hüseyin, “Hellenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları*, XXII, 25, (2004) 185-214.
- Üreten, Hüseyin, “Mamurt Kale’de Meter Aspendene Kültü”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 46, 1 (2006) 211-222.

Üreten, Hüseyin, “Mamurt Kale: Philetairos ve Kent Dışı Philetairos Vakfı”,
Uluslararası Bergama Sempozyumu / International Bergama Symposium,
Bergama Belediyesi Yayınları, İzmir 2011.

Vermaseren, M. J., *Cybele and Attis: the Myth and Cult*, Thames and Hudson, London
1977.

EKLER

EK 1. HARİTALAR

Harita 1. Anadolu'da Ana Tanrıça İle İlgili Buluntuların Yoğun Olduğu Yerleşim Merkezleri (Ergün, 2012)

ANTİKÇAĞ ANADOLU UYGARLIKLARI HARİTASI

<http://www.bizinsicografya.com> R. SAYGILI 2017

Harita 2. Antikçağ Anadolu Uygarlıkları (<http://www.cografyamiz.com/2013/03/antik-cag-anadolu-uygarliklari-haritasi.html>) (Aralık 2014)

Harita 3. Kybele Tapınım Alanları

Harita 4. Kapıdağı Yarımadası (Google Earth)

EK 2. ÇİZİM

Çizim 1. Egridere Kybele Açık hava Tapınım Alanının Çizimi

EK 3. RESİMLER

Resim 1-2. Ana Tanrıça Heykelciği, Çatalhöyük (Kulaçoğlu, 1992)

Resim 3. Ana Tanrıça Heykelciği, Hacılar (Kulaçoğlu, 1992)

Resim 4. Kızların Mağarası Duvar Resmi, Van (<http://onturk.org/2011/11/12/van-kizlarin-magarasi-ve-kaya-resimleri/>), (Aralık 2014)

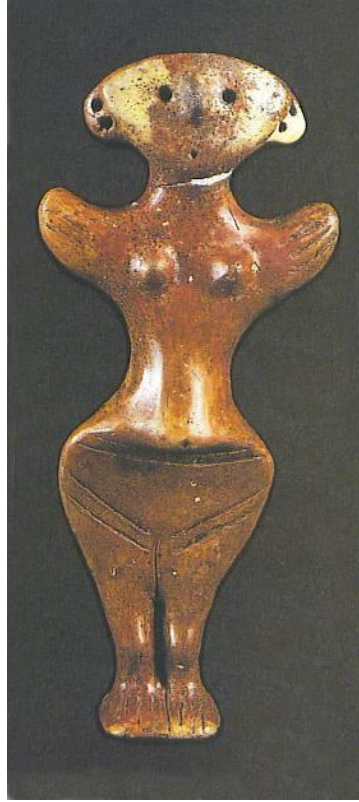
Resim 5. Kızların Mağarası Duvar Resmi, Van (<http://onturk.org/2011/11/12/van-kizlarin-magarasi-ve-kaya-resimleri/>), (Aralık 2014)

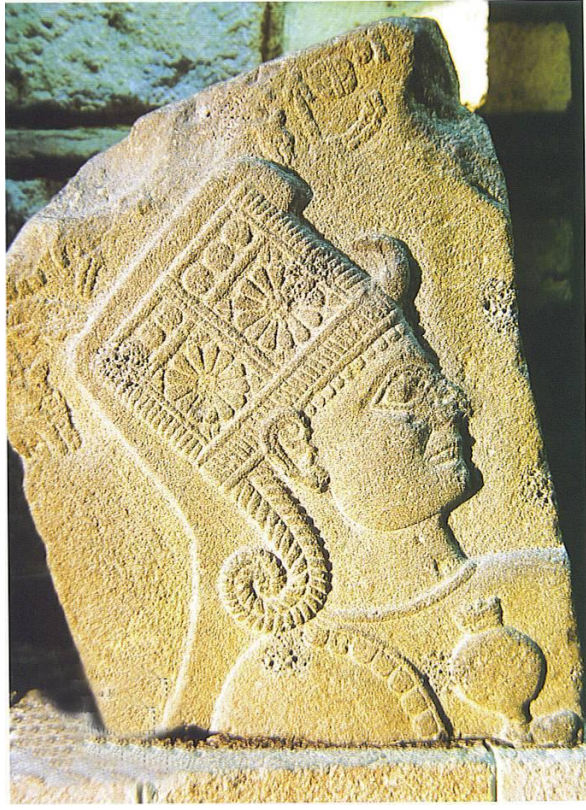
Resim 6. Ana Tanrıça Heykelciği, Canhasan (Kulaçoğlu, 1992)

Resim 7. Ana Tanrıça Heykelciği, Hacılar (Kulaçoğlu, 1992)

Resim 8. Ana Tanrıça Heykelciği, İkiztepe (Ergün, 2012)

Resim 9. Tanrıça Kubaba Kabartması, Kargamış (Kulaçoğlu, 1992)

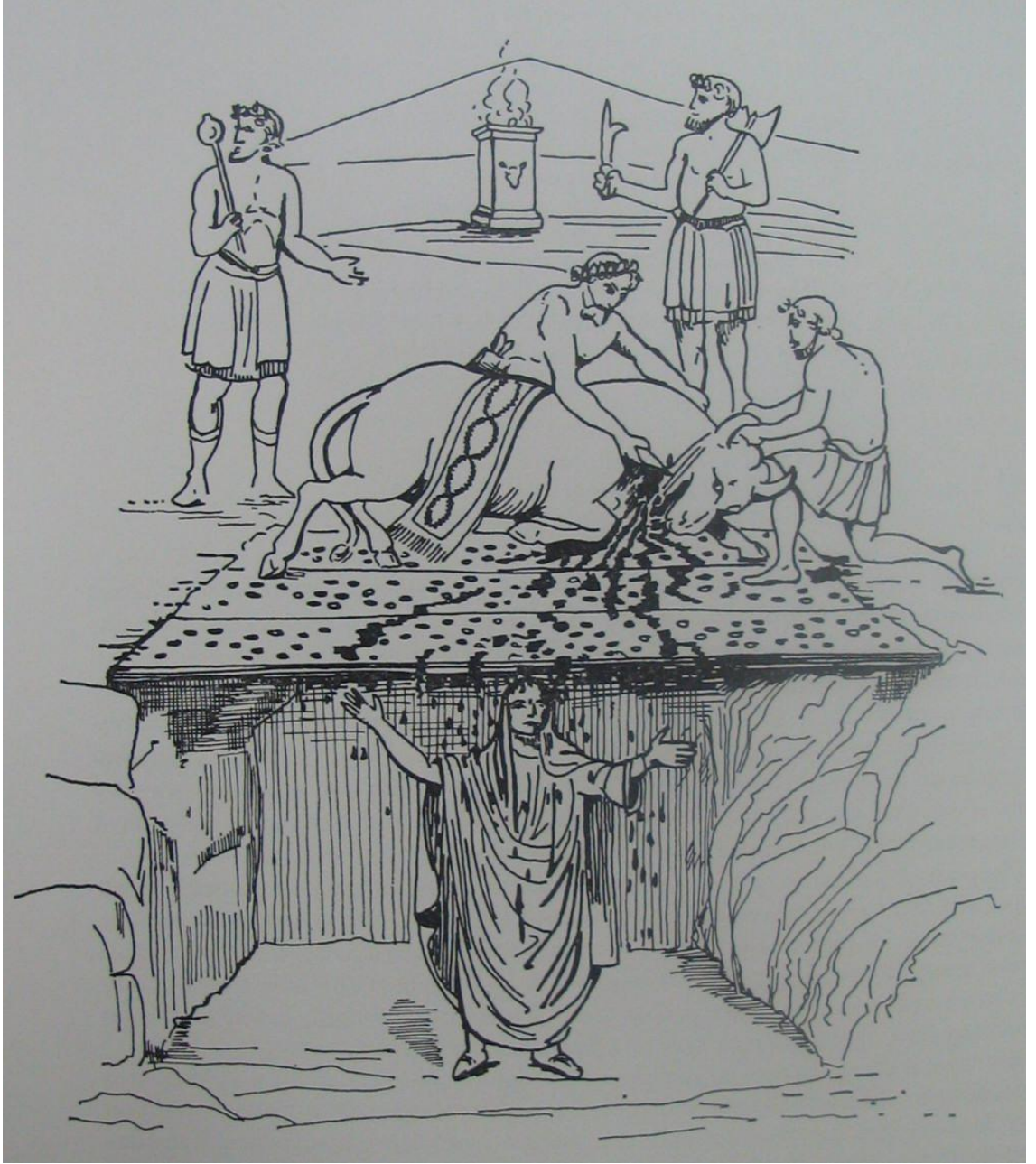
Resim 10. Attis Başı (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Attis>), (Aralık 2014)

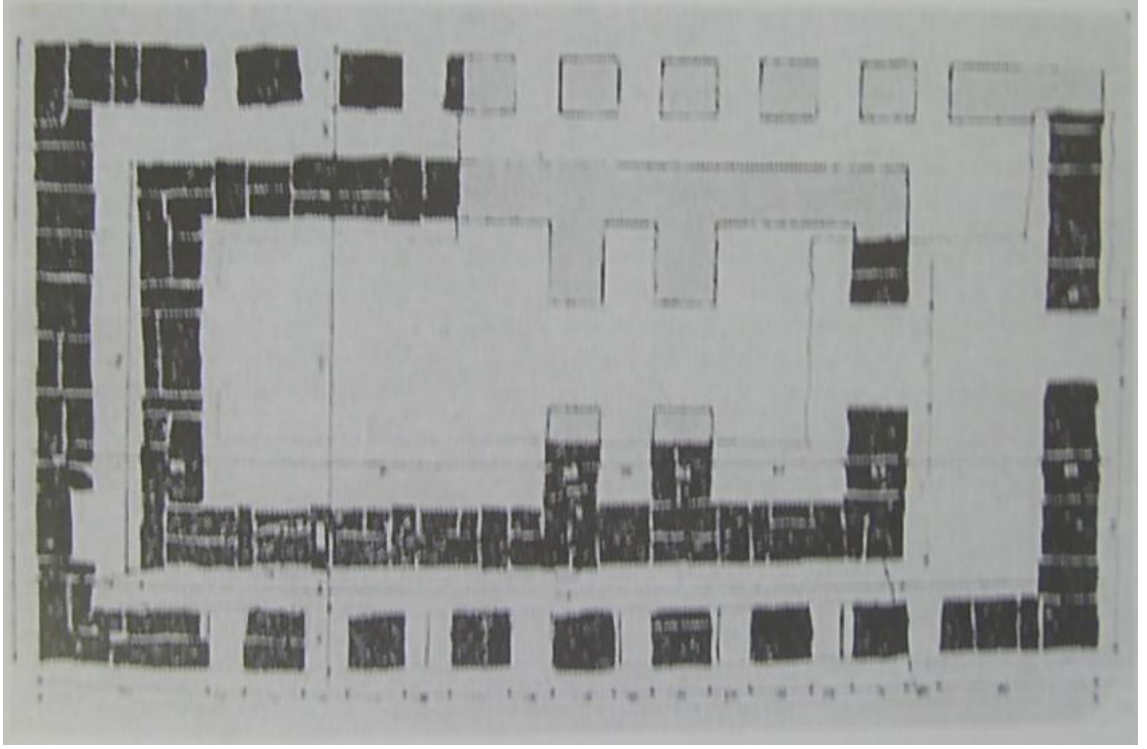
Resim 11. Ana Tanrıça Heykelciği, Çatalhöyük (Kulaçoğlu, 1992)

Resim 12. Ana Tanrıça Heykelciği, Hacılar (Kulaçoğlu, 1992)

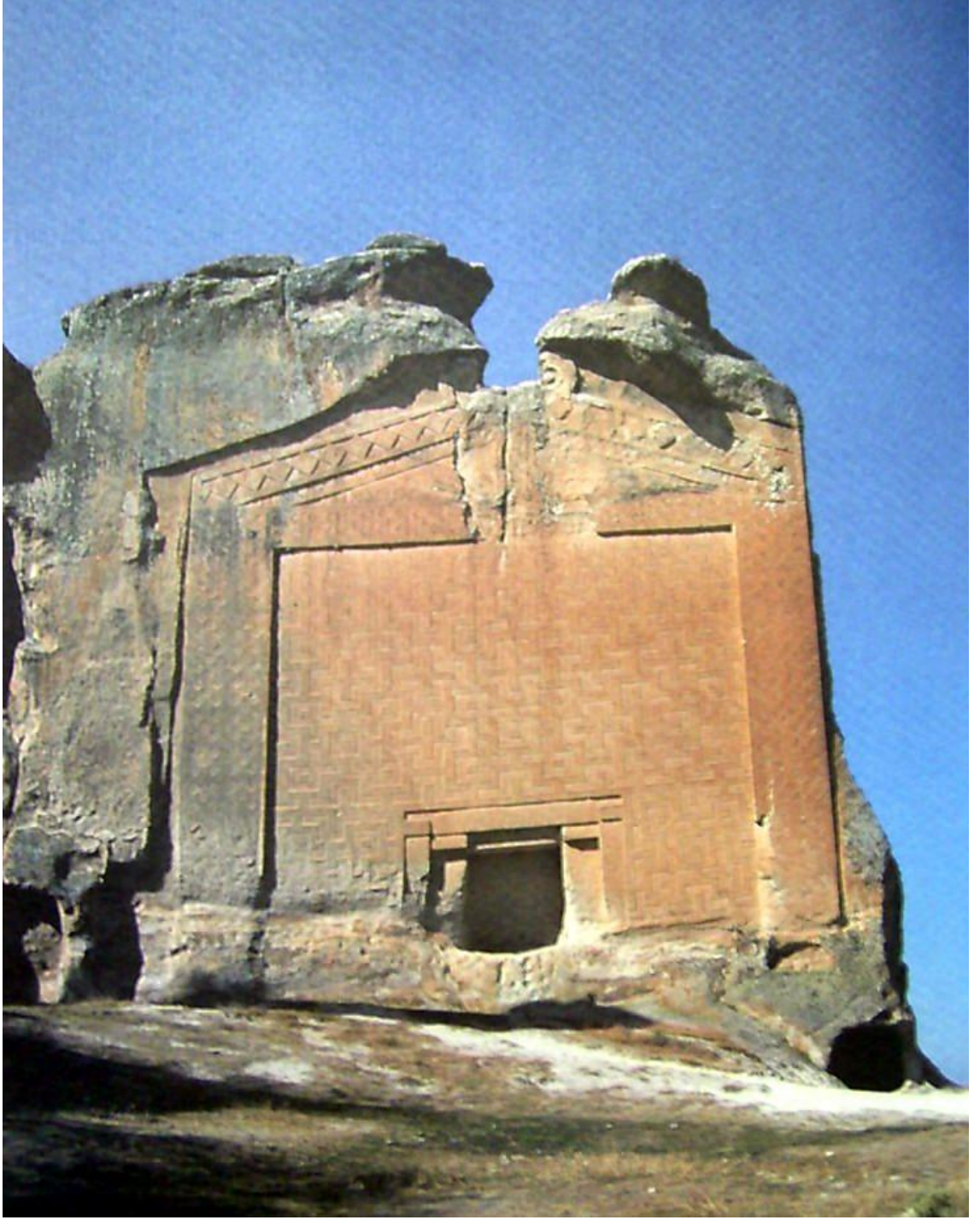
Resim 13. Bir Taurobolium Sahnesi (Vermaseren, 1977)

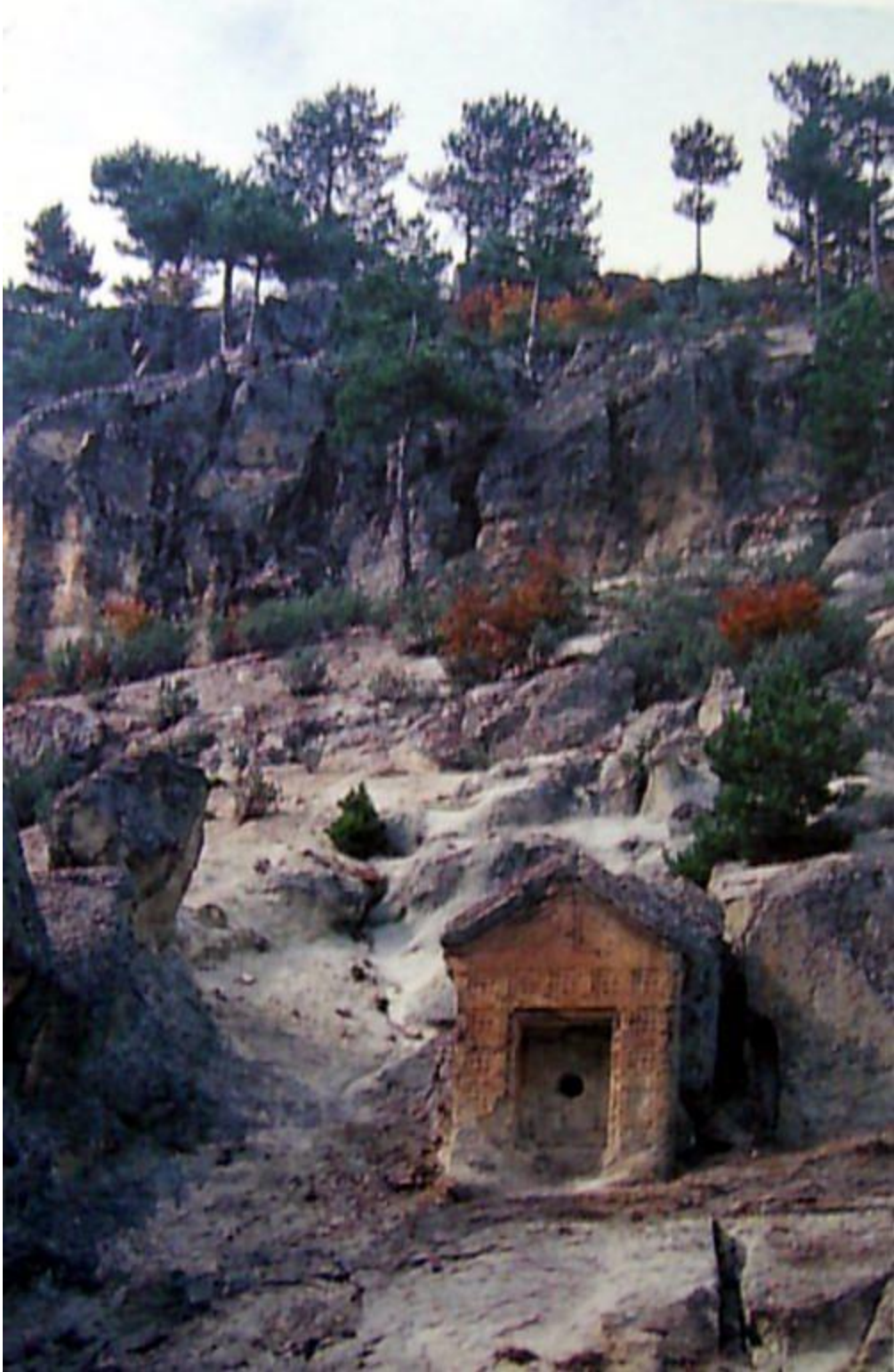
Resim 14. Kybele Tapınağına Ait Plan, Pessinus (Albayrak, 2007)

Resim 15. Tahtta Oturan Kybele Heykelciğı, Gordion (Kulaçoğlu, 1992)

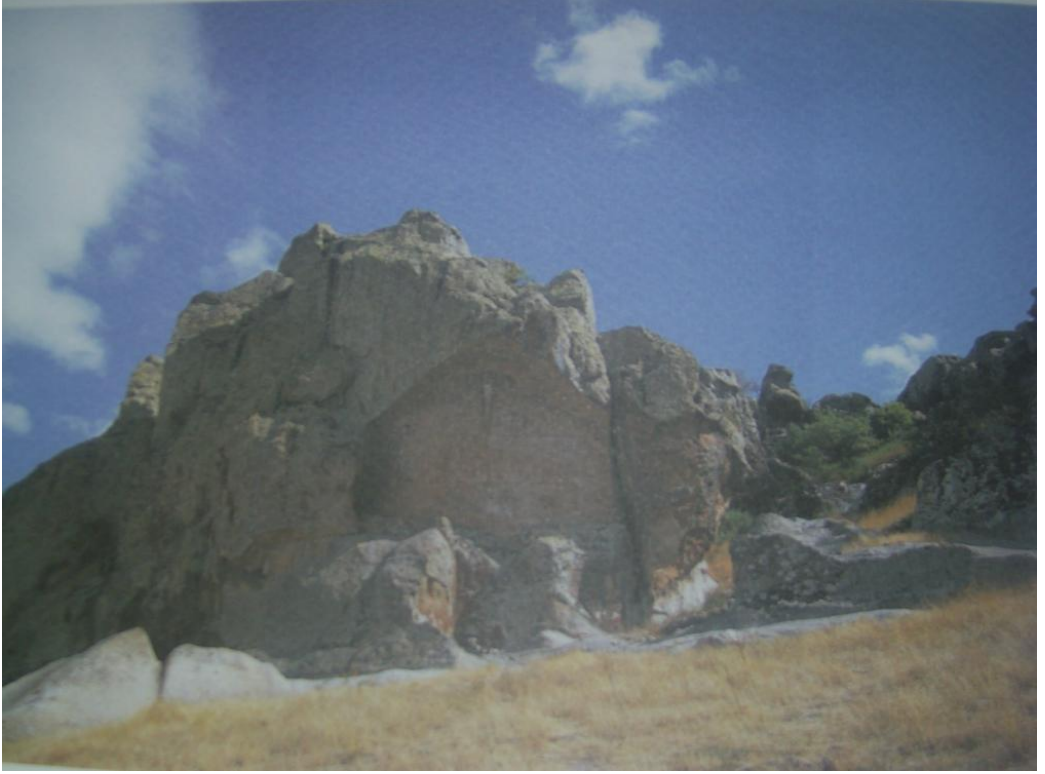
Resim 16. Midas Anıtı (Algan-Ongar, 1998)

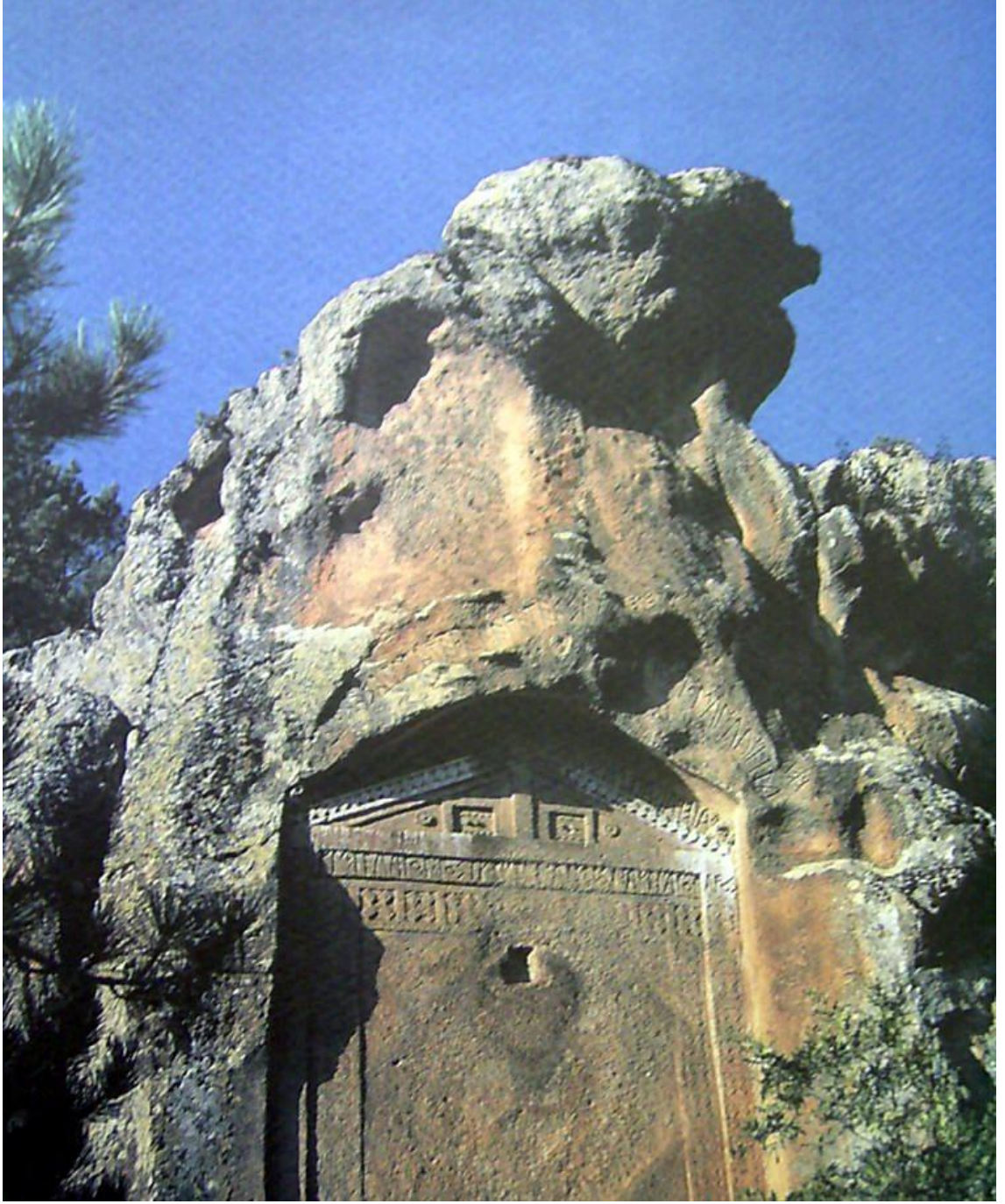
Resim 17. Bahşayış Anıtı (Algan-Ongar, 1998)

Resim 18. Aslantaş Anıtı (<http://www.panoramio.com>)

Resim 19. Bitmemiş Anıt (Algan-Ongar, 1998)

Resim 20. Areyastis/Arezastis Anıtı (Algan-Ongar, 1998)

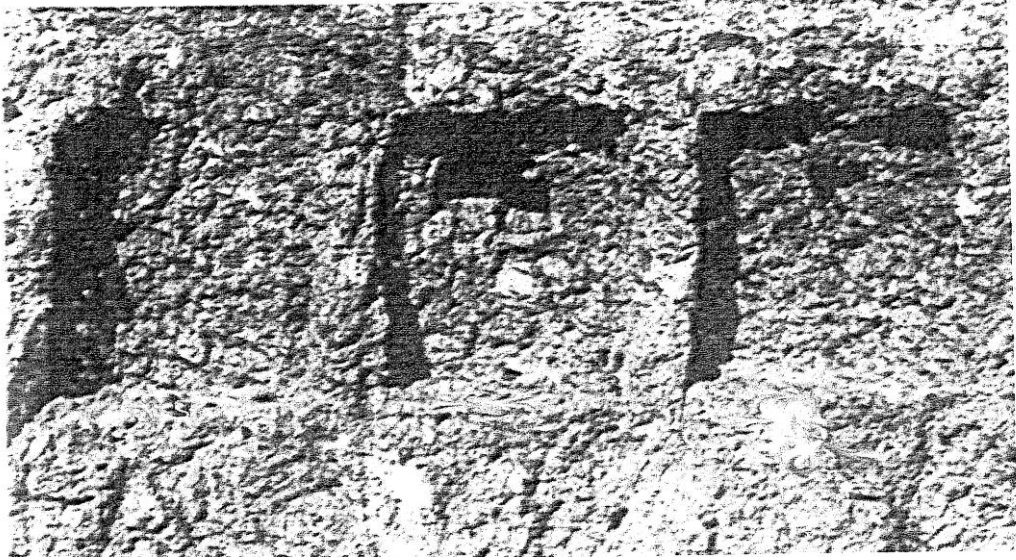
Resim 21. Aslankaya Anıtı
(<http://www.afyonkulturturizm.gov.tr/TR,63482/aslankaya.html>) (Aralık 2014)

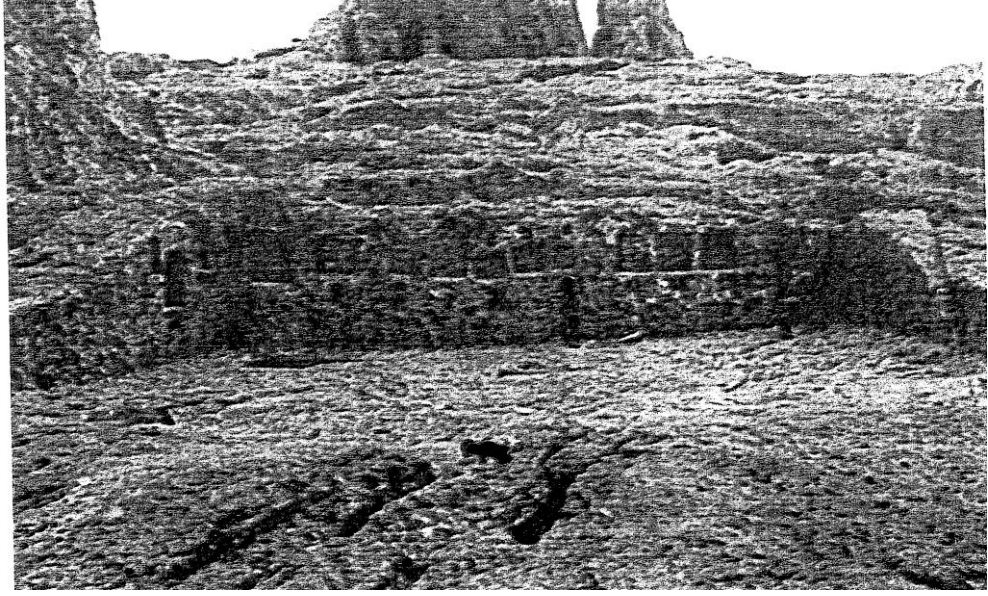
Resim 22. Maltaş/Malkaya Anıtı (Algan-Ongar, 1998)

Resim 23. Spil Dağı Kybele Tasviri
(http://www.spildagi.com/gorsel/kybele_kaya_aniti/uclu/kybele_kaya_aniti_1024x768_1.jpg), (Aralık 2014)

Resim 24. Nişler, Değirmenli Tepe Kutsal Alanı, Phokaia (Erdoğan, 2003)

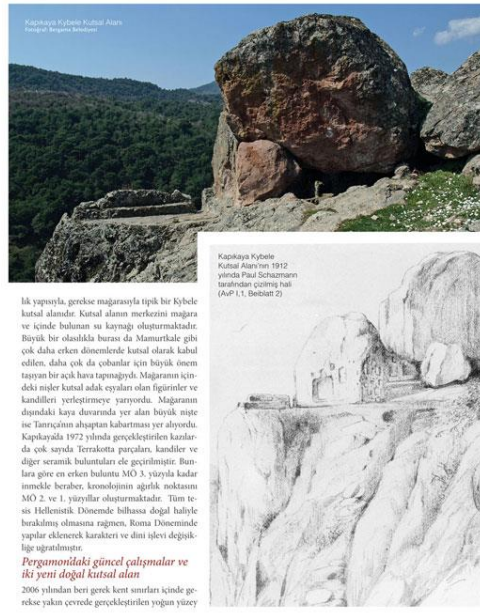
Resim 25. Değirmenli Tepe Kutsal Alanı, Phokaia (Erdoğan, 2003)

Resim 26. Tanrıça Kybele Kutsal Alanı, Ephesos (Panayır Dağı) (Mihraplık), (Işık, 1999)

Resim 27. Adak Kabartması, Ephesos (Roller, 2004)

Resim 28. Kapıkaya Kutsal Alanı, Pergamon (http://www.dijimecmua.com/aktuel-arkeoloji/7487/index/1387783_kapikaya-kybele-kutsal-alani-fotograf-bergama-belediyesi-kapikaya-kybele-kutsal-alani), (Aralık 2014)

Resim 29. Mamurkale’den Bir Çizim Örneği,
(<http://www.aktuelarkeoloji.com.tr/?/=1066>), (Aralık 2014)

Resim 30. Labraunda Açık Hava Kutsal Alanı,
(http://labraunda.org/Labraunda.org/Report_2013_tr.html), (Aralık 2014)

Resim 31. Kybele Heykelciğı, Troia (Patacı, 2007)

Resim 32. Kybele Heykelciğı, Daskyleion (Patacı, 2007)

Resim 33. Kybele Heykelciğı, Daskyleion (Patacı, 2007)

Resim 34. Adak Kabartması, Kyzikos (Roller, 2004)

Resim 35. Attis'in Ölümü (Özdemir, 2008)

Resim 36. Meter Heykelciğı, Pergamon (Roller, 2004)

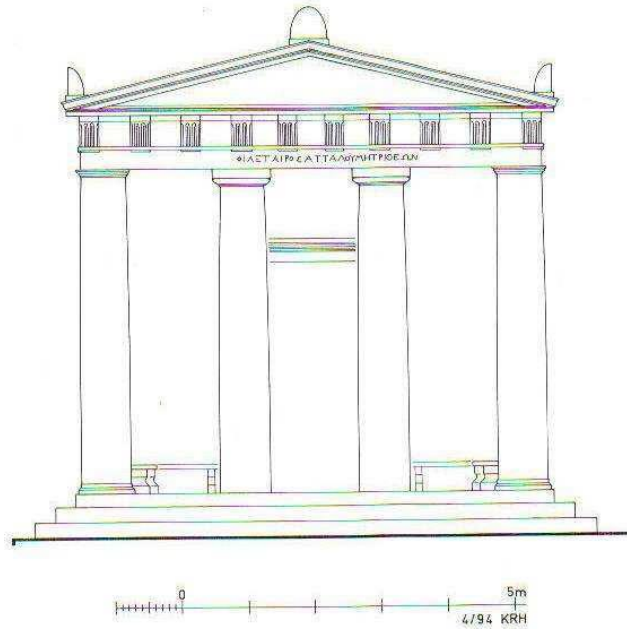
Resim 37. Kybele Heykelciğı, Mamurtkale, Pergamon (Nohlen-Radt, 1978)

Resim 38. Kybele Heykelciğı, Mamurtkale, Pergamon (Nohlen-Radt, 1978)

Resim 39. Mermer Meter Heykeli, Pergamon (Roller, 2004)

Resim 40. Meter Tapınağı, Mamurtkale, Pergamon (Üreten, 2003)

Resim 41. Tapınak Arşitrav'ındaki Yazıt (Conze-Schazmann, 1911)

Resim 42. Kırık Kap Parçası, Mamurtkale (Conze-Schazmann, 1911)

Resim 43. Kapıkaya, Pergamon (Nohlen-Radt, 1978)

Resim 44. Kybele Tapınağı Temel Kalıntıları, Daskyleion (Bakır, 2004)

Resim 45. Kybele Tapınak Modeli, Daskyleion (Bakır, 2004)

Resim 46. Kybele Tapınağı Kült Kanalı, Daskyleion (Bakır, 2004)

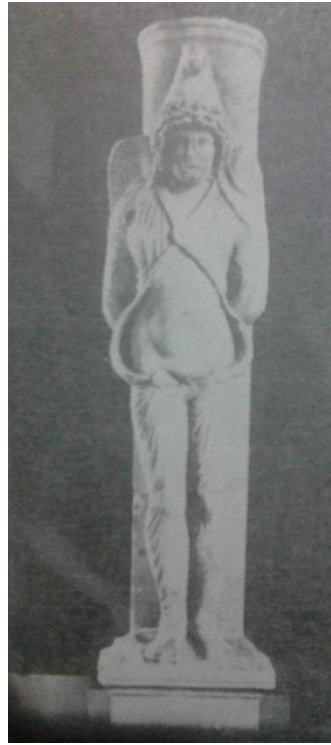
Resim 47. Kybele Heykelciğı, Daskyleion Kybele Tapınağı (Çevirici, 1998)

Resim 48. Adak Levhası, Miletopolis (Şahin, 2000)

Resim 49. Meter Adak Kabartması, Kyzikos (Roller, 2004)

Resim 50. Attis (Ertüzün, 1999)

Resim 51. Egridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı Genel Görünüm

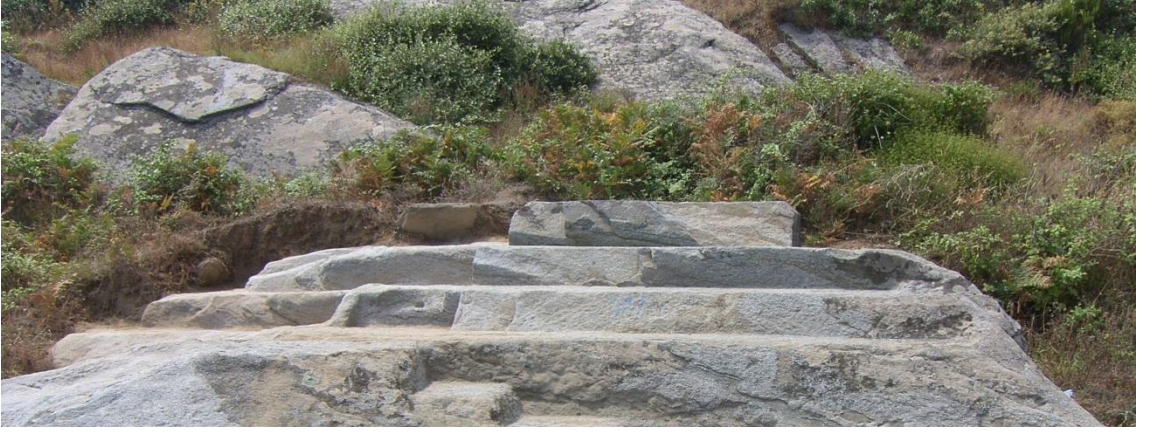
Resim 52. Tapınım Alanının Denize Olan Uzaklığı

Resim 53. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanının Kuzeybatıdan Görünümü

Resim 54. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanının Kuzeyden Görünümü

Resim 55. Egridere Kybele Açık hava Tapınım Alanının Kuzeyden Görünümü

Resim 56. Egridere Kybele Açık hava Tapınım Alanının Doğudan Görünümü

Resim 57. Eğridere Kybele Açikhava Tapınım Alanı Doğu Tarafındaki Tahribat

Resim 58. Doğuda Kaçak Kazıcılar Tarafından Açılan Çukur

Resim 59. Açık hava Tapınım Alanının Doğu Tarafındaki Tahribat

Resim 60. Güney Yöndeki Üst Basamağın Arkasındaki Kaçak Kazı Çukuru

Resim 61. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanındaki Kenet Yuvaları

Resim 62. Egridere Kybele Açık hava Tapınım Alanındaki Tahribat İzleri

Resim 63. Egridere Kybele Açık hava Tapınım Alanının Basamaklarında Sonradan Açılan Delikler

Resim 64. Phryg Sunağı, Kalehisar

(httpwww.google.com.trimgresimgurl=http%3A%2F%2Fwww.alaca.gov.tr%2Fortak_icerik%2Falaca%2FTUR%25C4%25B0ZM%2FKalehisar%2520Kalesi%2FResim%25202.jpg&imgrefurl=http%3A%2F%2Fwww.alaca.gov.tr%2Fdefault_B0.aspx%3Fid%3D258&docid=Hm), (Şubat 2015)

Resim 65. Kybele, Ankara-Bahçelievler'den (Sevin, 2003)

Resim 66. Eğridere Kybele Açıkhava Tapınım Alanı Yeniden Kurma Denemesi

a

b

c

d

e

Resim 67. Kybele Heykelleri

- a. Kybele, İstanbul Arkeoloji Müzesi
- b. Kybele Heykeli, Bithynia (httpbilgibilgi.comistanbul_arkeoloji_muzeleri_muze), (Şubat, 2015)
- c. Kybele MS 1. yüzyıl (httpwww.arkeolojidunyasi.commitolojiifrigya_efsaneleri.html), (Şubat 2015)
- d. Oturan Kybele, Kula (Manisa), Roma Dönemi (httpwww.ebruliturizm.com.trizmir_muzeleri__28022009-album118.html) (Şubat 2015)
- e. Oturan Kybele Heykeli, İzmir Arkeoloji Müzesi, Geç Roma Dönemi

Resim 68. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı Kenet Yuvası

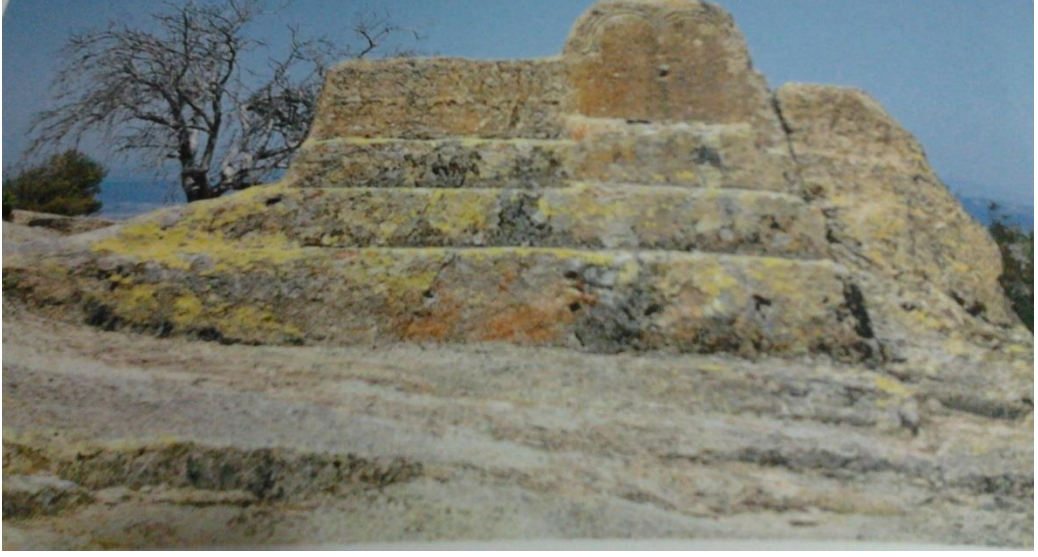
Resim 69. Kybele Liman Kutsal Alanı, Phokaia
(http://www.cirbanonline.net/antikkentler/antikkentler_bati/default.asp?id=64)
(Şubat 2015)

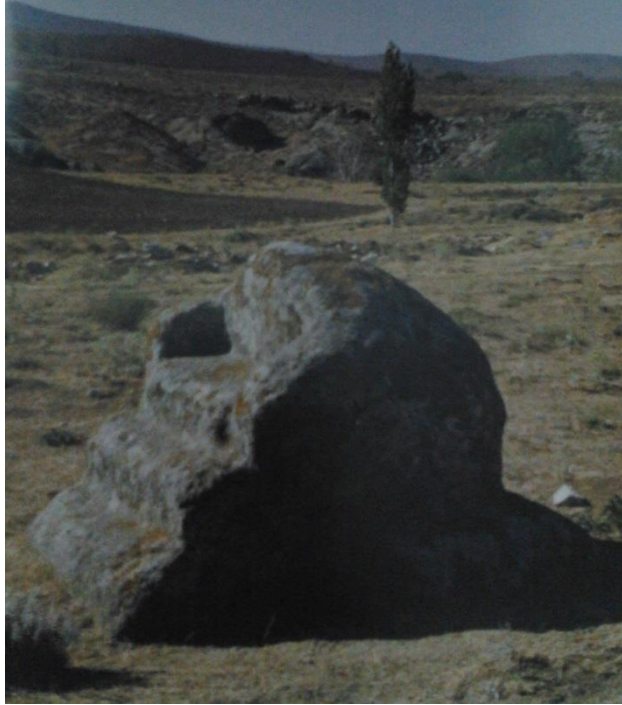
Resim 70. Egridere'deki Sarp Kayalıkların Genel Görünümü

Resim 71. Anıtsal Basamaklı Kaya Sunağı, Midas Kenti (Sivas, 2012)

Resim 72. İdöllü Basamaklı Sunak, Midas Kenti (Sivas, 2012)

Resim 73. Basamaklı Anıt, Tekören (Sivas, 2012)

Resim 74. Basamaklı Sunak, Fındık Asar Kaya Yerleşmesi (Sivas, 2012)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Tuba AYDIN
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum 26.08.1986
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller Bilimsel Faaliyetleri	İngilizce
İş Deneyimi	
Kazılar	2009 Yılı Altıntepe Kazı ve Onarım Çalışmaları Kazı Başkanı: Prof. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU 2010 Yılı Altıntepe Kazı ve Onarım Çalışmaları Kazı Başkanı: Prof. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU 2014 Yılı Kyzikos Antik Kenti Kazısı Kazı Başkanı: Doç. Dr. Nurettin KOÇHAN
Stajlar	Erzurum Arkeoloji Müzesi
İletişim	
E-Posta Adresi	E25tuba@hotmail.com
Tarih	04.06.2015